

PRO 1 BLEM

POD PLAŠČEM MIROVNEGA GIBANJA / Dialog med vzhodom in zahodom: *Anonimus, Bob Black, Georg Breuer, Peter Cadogan, END, Veloslav Grmič, Helmut Kuzmics, Joanne Landy, Claus Offe, Clifford Owen, Slobodan Samardžić, WAM, Judith Winter* / CIVILNA DRUŽBA IN DRŽAVA / Nova Gorica, september 1986: *Milan Balažic, Pavle Gantar, Miloš Gregorič, Tonči Kuzmanič, Sonja Lokar, Mitja Maruško, Tomaž Mastnak, Zoran Medved, Mojmir Ocvirk, Mirjana Oklopdžija, Vukašin Pavlovič, Darka Podmenik, Nebojša Popov, Milan Popović, Andrej Rus, Ivo Žajdela* / *Milan Balažic*: Civilna družba skozi »samoupravno« mikrofiziko oblasti / K TEORIJI NOVIH DRUŽBENIH GIBANJ / *Paolo R. Donati*: Organizacija med gibanjem in institucijo / *Alberto Melucci*: Simbolni izziv sodobnih gibanj / *Tonči Kuzmanič*: Za zeleno

PROBLEMI 1

1987

273, letnik XXV

Uredništvo:

Esejistika: Vlasta Jalušič, Miha Kovač, Tomaž Mastnak, Izток Saksida, Marcel Štefančič, jr., Darko Štrajn, Zdenko Vrdlovec.

Literatura: Andrej Blatnik, Aleš Debeljak, Alojz Ihan, Milan Kleč, Luka Novak, Jaša Zlobec, Bojan Žmavc

Razprave: Miran Božovič, Mladen Dolar, Stojan Pelko, Rastko Močnik, Rado Riha, Braco Rotar, Slavoj Žižek.

Glavni urednik: Aleš Debeljak

Odgovorni urednik: Slavoj Žižek

Sekretar uredništva: Stojan Pelko

Svet revije: Andrej Blatnik, Aleš Debeljak, Mladen Dolar, Miha Kovač, Rastko Močnik, Luka Novak, Braco Rotar, Marko Uršič, Jože Vogrinc, Jaša Zlobec, Slavoj Žižek (delegati sodelavcev); Ciril Baškovič (predsednik), Milan Balažic, Pavle Gantar, Valentin Kalan, Dragica Korade, Duško Kos, Lev Kreft, Vladimir Kovačič, Mojmir Ocvirk (delegati širše družbene skupnosti).

Naslov uredništva: Ljubljana, Gosposka 10/I

Uradne ure: torek, od 17. do 19. ure; četrtek, od 13. do 15. ure

Tekoči račun: 50101-678-47163, z oznako: za PROBLEME

Letna naročnina: za letnik 1987: 7000 din, za tujino dvojno

Izdajatelj: RK ZSMS, Ljubljana, Dalmatinova 4

Grafična priprava in tisk: Kočevski tisk, Kočevje

Naklada: 1250 izvodov

Cena te številke: 800 din.

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije.

Po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto št. 421-1/74, z dne 14. 3. 1974, je revija oproščena davka od prometa proizvodov.

Dialog med vzhodom in zahodom

Julija 1986 smo poslali na več naslovov v Jugoslaviji
in v tujini naslednje pismo:

Ljubljana, 7. 7. 1986

Dragi prijatelji,

Ljubljanska mirovna skupina in revija Problemi pripravljata posebno številko te publikacije, posvečeno vprašanju miru in mirovnega gibanja. Eden osrednjih tematskih sklopov bo problematika dialoga med Vzhodom in Zahodom; posebej nas zanima, kakšno vlogo lahko igrajo pri vzpostavljanju in razvijanju tega dialoga mirovne skupine in gibanja. Ker želimo, da bi bilo zastavljanje tega vprašanja in iskanje odgovorov nanj že tudi del dialoga med Vzhodom in Zahodom, vabimo k sodelovanju posameznike, skupine, organizacije in institucije, ki so se s tem vprašanjem pri svojem delu že spoprijemale in se bodo verjetno še morale.

Na vas se obračamo, ker vaše dosedanje delo poznamo in cenimo. Ker smo prepričani, da bi bil vaš prispevek dragocena pomoč pri realizaciji našega projekta, vas prosimo, da bi se našemu vabilu prijazno odzvali in na kratko odgovorili na zastavljeno vprašanje. Prilagamo povzete naših pogledov na to vprašanje, ki naj povabilo k razgovoru in dialogu konkretizira ter morda služi kot izhodišče za resnično upamo — naše skupno razmišljanje. Hvaležni vam bomo tudi, če boste to vabilo posredovali vašim prijateljem in znancem, ki našega pisma niso prejeli.

Publikacija, ki jo pripravljamo, bo izšla seveda v slovenščini, tematski sklop o dialogu med Vzhodom in Zahodom pa nameravamo natisniti tudi kot separat v jezikih, v katerih boste na naše vprašanje odgovarjali (prosili bi, da bi bili to angleščina, nemščina ali francoščina), in poslati vsem, ki vas vabimo k sodelovanju.

Prosimo vas, da vaš odgovor pošljete do začetka letošnjega septembra na naslov: IMŠ ZRC SAZU, Tomaž Mastnak, Novi trg 5, 61000 Ljubljana.

Že vnaprej se vam zahvaljujemo za sodelovanje in upamo, da to ne bo naš zadnji kontakt, četudi je morda prvi.

Z najboljšimi željami

Ingrid Bakše

Tomaž Mastnak

Pismu je bil priložen tekst, ki sledi:

Evropa je razdeljena. Mir je nedeljiv. Kaj lahko stori mirovno gibanje?

I.

Razdeljena Evropa je produkt vojne; mir, v katerem živimo, je utemeljen z vojaškimi sredstvi in utrjen z ideološko vojno. Zapisano je že bilo, da je Jalta poglaviti vzrok za današnjo vojno nevarnost, in da je Evropa zato, ker je razdeljena, prostor nenehnih trenj med blokoma, napetosti in groženj (svetovnemu) miru. O teh vprašanjih se je že razmišljalo, ni pa se jih domislilo.

Stabilnost delitve Evrope je prav tako zlovešča kot njeno morebitno destabiliziranje. Neproblematiziranje evropske razdeljenosti je lahko usodno, problematiziranje nevarno. Usodnost neproblematiziranja je nevarna ne le zato, ker ohranja permanentnost grožnje miru, ampak nič manj zato, ker je ta mir, celo če ne bi bil ogrožen, spostavljen z nedemokracijskimi sredstvi in spostavljen z razširjanjem in krepitevijo nedemokracijskih metod; vse bolj nedemokracijsko vsakdanje življenje družb in posameznikov se nam vsiljuje kot danost, s katero naj bi se sprijaznili kot z normalnostjo — če je treba, tudi »v interesu miru«. Nevarnost problematiziranja razdeljenosti Evrope je lahko usodna, kolikor lahko pripelje do neposredne uporabe vojaške sile in nasilja na meddržavni ravni, ali do kaznovanja posameznih državljanov ali skupin, ki so bili akterji posredne ali neposredne (morda samo miselne oziroma verbalne) problematizacije evropskega statusa quo, ali pa do militarizacije državnega nadzora in usmerjanja družb. Varnost razdeljene Evrope — z vselej prisotno bolj ali manj vidno vojaško sankcijo — vse bolj ogroža elementarne momente neodvisnega družbenega življenja, trdnjše kot je, manj varni smo pred njo in težje se jo je ubraniti. Morebitno prizadevanje za premagovanje razdelitve Evrope je izziv vladajočemu konceptu varnosti, mehanizmom notranje pacifikacije družb in spostavljanja meddržavnih ravnotežij moči in strahu, ki že v »normalnem stanju« ne morejo obvladovati ne logike svojega delovanja ne njegovih učinkov.

Ali so te dileme, če niso lažne, rešljive? Če je Evropa razdeljena, kako naj bo mir nedeljiv?

II.

Zastaviti je treba nenavadno vprašanje: Kaj je mir? Najobičajnejši odgovor je, da je mir čas brez vojne. Vojne, praviloma, bojujejo države; mir je torej, če se

države ne vojskujejo. Pogoji, da se države ne vojskujejo, je nedotakljivost državnih meja. Mir v Evropi je torej nedotakljivost jaltke ureditve. Mir je državni pojem.

Mir je tudi, če ni državljanske vojne. Če razumemo državljansko vojno kot oborožen spopad med državami, paradržavnimi ali protidržavnimi organizacijami znotraj državnih meja, je mir zopet državni pojem.

Mir je tudi, če se državljani pokoravajo državni oblasti. In mir je tudi, če država pokorava državljane. Na Poljskem, pravijo, je mir. Mir je, pravijo, na Češkoslovaškem. Državna diktatura nad družbo, ki jo vpelje bodisi zunanja bodisi notranja vojaška intervencija, je mir. Državna diktatura nad družbo, ki jo garantira domača ali kaka bratska armada, je mir. Mir je, če mednarodna skupnost takšno diktaturo pripozna za notranjo zadevo posamezne države in če se v notranje zadeve nihče ne vmešuje. Mir je zopet pojem, ki ga definira država.

Vendar mir ne more biti le državni pojem. Če znamo in hočemo poslušati, lahko vse pogostejše slišimo mnenja, ki mir v temelju povezujejo z zagotavljanjem in spoštovanjem človeških pravic in državljanskih svoboščin, z dostojnim življenjem posameznikov in neodvisnim družbenim življenjem, s svobodo in demokracijo. Mir je, če je svoboda zakonsko zajamčena in če so ti zakoni prakticirani oziroma praktikabilni. Mir je pojem, ki ga definira družba, kolikor je neodvisna od države, nasprotna državi in ločena od nje. Družbo v tem smislu preliminarno imenujemo civilna družba. Mir je pojem civilne družbe.

III.

Mir kot državni pojem je različen od civilnodružbenega pojma miru. Ta dva pojma nista le različna, sta nasprotna in nezdržljiva. Civilnodružbeni pojem miru je treba ločevati od državnega in razliko med njima poglobljati. Samo enega miru ni. Potrebna sta obadva.

Državni mir je v pristojnosti države: njegovo prvo določilo je državna suverenost, varnost državnih meja. Vendar ne more biti državnega miru, če država — v danih geopolitičnih mejah — ni razmejena od družbe: drugo določilo državnega miru so meje državne dejavnosti, neprekoračljivost razlike med državo in civilno družbo. Konstituens državnega miru je zato neodvisnost civilne družbe, brez katere ni mogoče postaviti meja dejavnosti države. Prvo določilo civilnega družbenega miru je avtonomnost družbenih sfer nasproti državi, drugo pa pravna država.

Mir je po eni strani proces meddržavnega političnega sporazumevanja. Po drugi strani je produkt mirovnega gibanja. Mirovno gibanje razumemo kot družbeno gibanje, v principu drugačno in ločeno od državnih mirovniških aktivnosti. Mirovno gibanje je zato po definiciji neodvisno: neodvisno od državnih organizacij in struktur; in obenem načelno neodvisno od državnih meja. Meje civilne družbe niso identične z državnimi mejami. Edina meja, ki je skupna državi in civilni družbi, je meja, ki ju ločuje. To velja toliko bolj, kolikor bolj je družba emancipirana od države, kolikor svobodnejša je. Državni mir je zgrajen na državnih mejah, na internacionalnem pripoznavanju državnih meja. Civilnodružbeni mir si lahko zamislimo kot podiranje meja med civilnimi družbami, kot proces internacionalizacije civilne družbe.

Mirovno gibanje razumemo kot pomemben dejavnik internacionalizacije civilne družbe. Internacionalizacijo civilne družbe vidimo kot edino realistično — če še tako težko realizabilno — možnost preseganja delitve Evrope. Delitev Evrope je mogoče začeti presegati mimo držav-

nih, geopolitičnih meja. Združenih držav Evrope, ki jih nekateri postavljajo za ideal, si ni mogoče zamisliti, če se poprej ne začne proces konstituiranja civilne družbe (ali združenih civilnih družb) Evrope. Le v tem smislu je lahko mir nedeljiv tudi v razdeljeni Evropi.

IV.

Mirovno gibanje je nacionalno in internacionalno. V zamisli internacionalizacije civilne družbe, kolikor jo mirovno gibanje pripozna za svojo perspektivo, sta vsebovani obedve dimenziji. Prizadevanja za civilno družbo in za demokratizacijo civilne družbe so jedro različnih nacionalnih strategij mirovniških gibanj. Različnost, pluralnost nacionalnih strategij mirovniških gibanj je skupno izhodišče njihove morebitne internacionalne strategije. To skupno izhodišče pa je v temelju razcepljeno, in ta razcep izraža temeljno razliko med Vzhodom in Zahodom. Civilna družba na Zahodu obstaja, na Vzhodu pa komajda oziroma v principu ne. Na socialističnem Vzhodu se moramo boriti za tisto, kar je na Zahodu vendarle samoumevna predpostavka družbene aktivnosti. Neodvisno družbeno delovanje je v socialistični polovici Evrope brez predpostavk, njegove predpostavke so že njegov rezultat. Civilne družbe je toliko, kolikor je civilnodružbenega delovanja, in obstaja toliko časa, kolikor časa je mogoče avtonomno družbeno delovati; In če je na Zahodu prvo vprašanje demokratizacija civilne družbe, je na Vzhodu prizadevanje za civilno družbo v glavnem identično z demokratizacijo. Vprašanj, ki so neposredno v našem skupnem interesu, na Vzhodu ne moremo neposredno zastaviti. Izhodiščni položaj naših morebitnih skupnih prizadevanj za evropsko civilno družbo ni simetričen. Uspešnost nacionalnih prizadevanj mirovniških gibanj je pogosto odvisna od internacionalne podpore oziroma sodelovanja. To pa ni samoumevno, kar dano, prej nasprotno: je zelo težko dosegljivo. Vzpostavljanje dialoga med Vzhodom in Zahodom je nujni prvi moment internacionalizacije mirovnega gibanja, internacionalizirano mirovno gibanje pa je lahko prvi moment internacionalizacije civilne družbe. Dialog med Vzhodom in Zahodom razumemo kot jedro internacionalne strategije mirovnega gibanja.

Dialog med zahodnimi in vzhodnimi neodvisnimi mirovnimi in opozicijskimi skupinami in gibanji (na Vzhodu je vsaka neodvisna mirovna pobuda eo ipso opozicijska) se je že začel in je v zadnjih letih celo relativno razgiban. Vendar je sporazumevanje še zmeraj težavno, le počasi se prebija iz ideoloških shem in političnih blokad. Anatomijo zadržanosti Vzhodnjakov do zahodnega mirovnega gibanja imamo že napisano, vsaj za začetek. Anatomijo zadržanosti Zahodnjakov do vzhodnoevropskih (ali ožje vzhodnosrednjeevropskih) demokratičnoopozicijskih prizadevanj bo šele treba napisati. Morda lahko dialog med Vzhodom in Zahodom olajšamo s tem, da razčlenimo, zakaj je tako težaven?

Naslovniki tega pisma so odgovorili bodisi tako, da so nam poslali svoja razmišljanja in komentarje, ki se nanašajo neposredno na gradivo, ki so ga prejeli, ali na zastavljeno vprašanje, vzeto nasploh, bodisi so nam poslali svoje tekste, ki so bili napisani ob kaki drugi priložnosti, vendar obravnavajo bolj ali manj isto problematiko in zvečine niso širše dostopni, bodisi so nam sporočili, da se ukvarjajo predvsem s praktičnim delom, ne s teoretskim ali ideološkim, ali da o našem pismu še razmišljajo, ali pa preprosto dobre želje in lepe pozdrave.

V tej številki Problemov posredujemo samo odgovore, napisane posebej za nas, kolikor smo jih prejeli do zaključka redakcije; v naslednjih številkah bomo objavili izbor iz drugega gradiva, ki je prispelo na naš naslov (izjema je samo razprava Alberta Meluccija, ki je natisnjena v tej številki v sklopu K TEORIJI NOVIH DRUŽBENIH GIBANJ); naša ambicija pa je, da bi v bližnji prihodnosti objavili tudi tekste, ki skušajo dano problematiko teoretizirati.

ANONIMUS

Dialog med mirovnim gibanjem in gibanji za človeške in državljanske pravice — dialog med Vzhodom in Zahodom

»Bodimo lojalni drug drugemu, ne pa Zahodu ali Vzhodu,« je Apel Russelove mirovne družbe za Evropo, ki bi bila od Poljske do Portugalske brez atomskega orožja leta 1980 pozival novo mirovno gibanje osemdesetih let; ta apel se je zavedal, da je Evropa celota in mirovna diskusija nedeljiva.¹ »Delitev Evrope ne bo postala dokončna takrat, ko bo vsak centimeter meje med blokoma zatesnjen z žično ograjo, temveč takrat, ko se bodo ljudje, ki živijo na obeh straneh te ograje, obrnili stran drug od drugih,« je štiri leta pozneje opominjal madžarski opozicionalec János Kis.² V letih med tema dvema izjavama pa se je pomembno razvil dialog med Vzhodom in Zahodom — dialog med mirovnimi gibanji, gibanji za človeške pravice in demokratično opozicijo.

Z Russelovim apelom se je začel razvoj nove vrste dialoga med Vzhodom in Zahodom. Poglavitni cilji so bili preseganje blokovskih meja, mirna in svobodna Evropa brez atomskega orožja, prevladanje statusa quo in demokratična sprememba od spodaj. Partnerji v tem razgovoru so — v pravem pomenu besede — »gibanja«, kar pomeni, da jih ni mogoče jasno in nedvoumno uvrstiti v kako linijo, politično ideologijo ali celo partijo. K bistvu tega dialoga sodi — in v tem je njegova moč in hkrati slabost — da shaja brez jasne strategije oziroma dolgoročnega koncepta.

Tudi okviri, v katerih se odigrava, se nenehno spreminjajo: cerkve in konferenčne dvorane, tabori in kongresi, pisarne in zasebna stanovanja... Pa tudi ko govorimo o »mirovnem gibanju« na Zahodu ali o »demokratični opoziciji«, »aktivističnem gibanju za človeške pravice« in podobnem v Vzhodni Evropi, z vsem tem ne moremo razumeti ničesar, kar bi bilo mogoče enoumno določiti. V tem dialogu sodeluje cel spekter političnih in družbenih skupin, in to tako v njegovi horizontalni kot vertikalni razsežnosti.

Zaradi vsega tega je težko prikazati razvoj in sedanje stanje dialoga o miru med Vzhodom in Zahodom, ne da bi zašli v posploševanja in bili krivični temu ali onemu, pa če tega še tako ne bi hoteli. In če bomo v tem poskusu pregleda upoštevali predvsem dialog med neodvisnimi mirovnimi gibanji, bomo s tem zajeli samo del spektra, obstoječe navzkrižne povezave med različnimi »nosilci dialoga« in vsakokratnimi prizorišči pa utegnejo biti tako precej prebrane. V glavnem je izpuščen tudi dialog v okviru Svetovnega mirovnega sveta, ki mu pripadajo uradni mirovni komiteji v vseh zahodnoevropskih državah in tiste skupine v drugih evropskih deželah, ki so blizu komunističnim partijam. Prav tako malo bomo go-

Če bi razprava, ki jo posredujemo, kogarkoli spodbudila, da pove še svoje mnenje, bo to seveda dobrodošlo.

Se posebno pojasnilo: Avtor/ica preglednega teksta o dialogu med Vzhodom in Zahodom, ki ga objavljamo na prvem mestu, sicer aktivist/ka zahodnoevropskega mirovnega gibanja, je želel/a ostati neimenovan/a. Naj bo ta anonimnost indeks verodostojnosti jugoslovanske državne politike, tekst sam pa je izraz sestrskega sodelovanja med družbenimi iniciativami.

vorili o dialogu v drugih strankah, še posebej trockističnih ali tistih, ki so združene v Socialistični internacionali.

Predhodniki dialoga Vzhod-Zahod med leti 1945 in 1981

Dialog med Vzhodom in Zahodom o mirovni politiki je v 80. letih sicer dosegel novo kvaliteto in načel nove vsebine; pa vendar se zdi, da ne bi bilo odveč, če bi najprej na kratko (in gotovo nepopolno) omenili njegove predhodnike po letu 1945. Zagotovo bi se splašalo vprašati po povezavah in analogijah med temi predhodniki in sedanjim dialogom, in tudi po obremenitvah, ki so bile morda podedovane in se jih še nismo otresli — vendar lahko v prostoru, ki je na voljo, to vprašanje samo nakažemo. (Ali je mogoče prejšnje izkušnje s pridom uporabljati? Vprašanje, ki si ga današnja gibanja vse premalokrat zastavijo.)

Po vojni so nastajale po Evropi skupine, ki so se trudile za **spravo med narodi**; s projekti za izmenjavo med Vzhodom in Zahodom, s tabori za obnovo in izgradnjo, z ustanovitvijo **Svetovne federacije demokratične mladine** in z organiziranjem svetovnih mladinskih festivalov so bili navezani številni stiki. Ustanavljali so takoimenovane odbore prijateljstva. Protagonisti teh stikov so bili na eni strani socialisti in komunisti, na drugi krščanske skupine, denimo menoniti, kvekerji, bretherns, pa tudi pacifistično usmerjena **Mednarodna civilna služba (SCI)**, ki je v petdesetih letih organizirala prve projekte za izmenjavo z Vzhodno Evropo. Čeprav je zaostreitev konfrontacije med Vzhodom in Zahodom v hladni vojni v petdesetih letih te stike omajala in otežila, obstajajo večinoma še danes, čeprav so izgubili nekaj kritičnega in spreminjevalnega potenciala.

V okrilju cerkva sta nastala na eni strani — takrat resnično odkrito antikomunističen — **Ekumenski svet cerkva** in na drugi **Krščanska mirovna konferenca (CFK)** v Pragi, v kateri se je do leta 1968 odvijal res odprt in intenziven dialog med Vzhodom in Zahodom.

Nasprotno pa se je mirovno gibanje v Zahodni Evropi takrat osredotočilo v glavnem na boj proti ponovnemu oboroževanju in še posebej proti atomskemu oboroževanju (predvsem takoimenovano gibanje velikonočnih pohodov), kar precej pa se je moralo boriti proti antikomunistični propagandi. Poleg tega so obstajale še starejše mirovne organizacije, ki so se ukvarjale z vračanjem služenja vojnega roka in drugimi notranjepolitičnimi in družbenokritičnimi vprašanji. Povezovanje s kritičnimi ali opozicijskimi »gibanji« v Vzhodni Evropi je takrat otežkočalo tudi dejstvo, da je bila razdelitev po-

litičnih ideologij v dva jasno razločena in nasprotujoča si tabora še veliko bolj toga, kot je danes, in da tista strujanja, ki jih dandanes imenujemo »nova družbena gibanja«, še niso bila razvita. »Solidarnost z Vzhodno Evropo« se je pojavljala le punktualno, ob takih dogodkih, kakršni sta bili Madžarska 1956, Čehoslovaška 1968, Poljska 1980/81.

Na ohranjanje statusa quo v Evropi so takrat gledali kot na predpostavko za spremembe v Vzhodni Evropi, in tega ni v glavnem nihče izpodbijal.

Novo spodbudo za dialog o blokovskih mejah bi lahko dale skupine za nadziranje izpolnjevanja helsinških sporazumov (takoimenovane **helsinške skupine**) in skupine, ki se zavzemajo za človeške pravice (med njimi **Listina 77** v ČSSR) — te skupine so nastale v letih po podpisu sklepnih dokumentov **Konference o evropski varnosti in sodelovanju** leta 1975 v različnih državah; vendar pa se je zopet zgodilo, da je ideološki strah pred kontakti preprečil takšen dialog oziroma bil razlog za njegovo večletno odlašanje.

Dialog v mirovnem gibanju 80. let

Solidarnost med gibanji

Vrnimo se k zahtevam **Apela END**: lojalnost lastnemu bloku naj bi bila torej nadomeščena z lojalnostjo med mirovnimi gibanji in gibanji za državljanske pravice na Vzhodu in Zahodu. V tem se izraža vsejasnejše zavedanje novejših mirovnih gibanj, da je napetost med Vzhodom in Zahodom bistveni vzrok in gonilo oboroževalne tekme in politike atomskega zastraševanja in da ta politika ni toliko uperjena proti drugemu bloku, kolikor pravzaprav proti prebivalstvu na obeh straneh blokove meje. Tako je postala pomembna nova zahteva zahodnoevropskih gibanj proti namestitvi ameriških raket srednjega dometa — solidarnost z gibanji v Vzhodni Evropi, ki so nastopila proti namestitvi sovjetskih raket SS 20 na svojem ozemlju.³

Ta gibanja, ki so postajala vse bolj znana tudi v Vzhodni Evropi, in so se deloma navdihovala pri zahodnoevropskih skupinah, deloma pa so nastala samostojno, so tudi sama iskala stik z Zahodom ter diskusijo in solidarnost s tamkajšnjimi partnerji.

Vzhodnonemško mirovno gibanje, ki se je oblikovalo že prej z upiranjem vojaški vzgoji v šolah in ob podobnih vprašanjih, je januarja 1982 objavilo svojo prvo skupno izjavo — **Berlinski apel**, ki ga je podpisalo več kot dva tisoč državljanek in državljanov NDR. Junija 1982 je v Moskvi stopila v javnost **Skupina za vzpostavitev zaupanja med ZDA in ZSSR**. Na Madžarskem je julija 1982 spontano nastala **Skupina za dialog**, ki je želela delovati samostojno in sodelovati z državnimi mirovnimi institucijami; pripadali so ji pretežno študentje.

Tudi tiste grupacije, ki so se prvotno razumevale kot skupine za človeške in državljanske pravice, so se začele čedalje bolj ukvarjati z vprašanji miru in z zahodnim mirovnim gibanjem. Čehoslovaška **Listina 77** je 16. novembra 1981 objavila izjavo, naslovljeno na mirovno gibanje na Zahodu. 29. julija 1982 je bilo v Bruslju prvo srečanje med predstavniki nizozemskega **Medcerkvenega mirovnega sveta (IKV)**, najpomembnejše mirovne organizacije na Nizozemskem, in angleškega **END** ter zastopniki **Solidarnosti**. Istega leta sta Madžara Miklós Haraszti in László Rájk poslala poziv ženskam iz zahodnega mirovnega gibanja, ki so se odpravljale na mirovni pohod v Moskvo. Na konvencijo **END** v Bruslju sta bili naslovljeni pismi **Listine 77** in poljskega **KOS** (gl. op. 1).

Ko so napredovale mirovnapolitične analize položaja v Evropi — obravnavale so družbene razsežnosti atomskega vprašanja, formulirane so bile teze o tem, da sta velesili »zasedli Evropo«, postavljena je bila zahteva po »temeljiti duhovno-politični preusmeritvi« in po razvoju »politike popuščanja na novem temelju« — so odločilne zahodnoevropske mirovne organizacije, denimo angleška skupina **END** in nizozemski **IKV**, intenzivirale svoje stike z Vzhodno Evropo. Ko je mirovnemu gibanju spodletelo pri njegovi pglavitni zahtevi, se pravi ko je »šok« zaradi namestitve raket konec 1983 povzročil izgubo orientacije, sta se lahko pojavila kot novi temi dialog med Vzhodom in Zahodom ter zahteva po »popuščanju od spodaj« — jasen koncept seveda še ni bil definiran. Zbliževanje je potekalo empirično, medtem ko neenotnost o tem, kakšno linijo velja ubrati — ne le pri stikih med Vzhodom in Zahodom — ki je vladala v mrežah zahodnoevropskih mirovnih gibanj, seveda ni olajševala položaja. Letni kongresi za evropsko atomsko razorožitev (»konvencije **END**«) so postali — ne da bi bilo kaj takega načrtovano — ogledalo situacije v dialogu med Vzhodom in Zahodom.

Dialog med Vzhodom in Zahodom na evropskih konferencah za atomsko razorožitev (»konvencijah END«)

Prve konference **END** o razoroževanju 1982 v Bruslju se je udeležilo veliko predstavnikov najrazličnejših evropskih skupin in aktivistov iz 25 držav. Razpravljali so v skupinah, denimo znanstveniki, kristjani, sindikalisti, tisti, ki so angažirani v zvezi s tretjim svetom, itd., ter po posameznih temah, recimo o brezatomskih conah, kemičnem orožju, pogajanjih o razorožitvi ipd. Tematika odnosov med Vzhodom in Zahodom je bila komajda eksplicitno načeta, čeprav je pravzaprav ozadje **Apela END**. Drugače je bilo v Berlinu, mestu-simbolu, kjer je bila 1983 druga konvencija **END**: 3000 udeležencev se je zbralo pod geslom »Keine Atomwaffen nirgendwo« (Nikjer naj ne bo atomskega orožja), tematika odnosov med Vzhodom in Zahodom pa je bila v središču pozornosti. Prvič so bili povabljeni uradni in neodvisni aktivisti iz Vzhodne Evrope. Po številnih konfrontacijah prvi niso hoteli priti, drugim pa so to preprečili. Vseeno pa se je o vprašanjih Vzhoda-Zahoda vneto razpravljalo.

Berlinske izkušnje so sprožile dolgotrajne polemike v gibanju **END**; izid teh polemik je bil, da so na naslednjo konferenco — bila je leta 1984, že po namestitvi raket, v italijanskem mestu Perugii — ponovno povabili uradne delegacije in neodvisne. Ta odločitev se je zdela sporna tudi nekaterim med organizatorji, tako da je bila že med otvoritveno sejo (prispele so delegacije iz Sovjetske zveze, Bolgarije, Poljske, Madžarske in ČSSR, vendar komaj kak predstavnik neodvisnih gibanj in skupin) prirejena provokativna akcija solidarnosti s 55 povabljenimi neodvisnimi gosti, ki niso dobili dovoljenja za potovanje. Polemika, kdo je pravi »partner« na Vzhodu in kakšna naj bo strategija razgovorov, je na konferenci ves čas ustvarjala ozračje ideološkega razkola med tistimi, ki so menili, da se z njihovimi pogledi in stališči ujemajo samo kontakti z neodvisnimi gibanji, in drugimi, ki bi hoteli vsaj deloma imeti za sogovornike tudi državne mirovne institucije (vzhodnoevropske mirovne svete). Zagovorniki prvega stališča, ki so se hoteli distancirati od diplomatskih stikov z »uradnimi«, so še v Perugii ustanovili **Evropsko mrežo za dialog med Vzhodom in Zahodom**, ki je danes nekakšen vzhodno-zahodni oddelek gibanja **END**.⁴

Velik korak naprej v dialogu med Vzhodom in Zahodom (Mient Jan Faber) naj bi bila konvencija v Amsterdamu (1985) — z novimi pravili, po katerih naj bi bili povabljeni samo tisti Vzhodnoevropejci, ki sodelujejo v skupnih projektih s člani **END**. Vendar je zamisel spodletela, ker vzhodnoevropski mirovni sveti zaradi različnih nesporazumov na koncu sploh niso prišli, vzhodno-zahodna razprava pa je bila omejena na par workshops, na odzive na **Praški apel Listine 77** in na **Mrežo**.

In slednjič, posebno zasedanje konvencije leta 1986 v Evryju v Franciji je bilo že od vsega začetka zamišljeno kot povod za razpravo o zahodnih problemih, kar so nekateri neodvisni partnerji v Vzhodni Evropi napak razumeli in zamerili — po pravici ali po krivici. Vprašanje daloga med Vzhodom in Zahodom je ostalo na obrobju, paranoidno blokiranje dialoga med različnimi ravni — glavno besedo so imeli pri tem predstavniki **IKV** in **Sovjetskega mirovnega sveta** — pa tudi ni zbujalo nobenih upov. Vsi udeleženci smo občutili nelagodje, upe pa projeciramo na — London 1987.

Dialog v drugih okvirih

Manjše pozornosti kot kongresi **END** so deležne manjše prireditve, posebej posvečene tematiki dialoga med Vzhodom in Zahodom. Organizirane so v različnih državah, udeležujejo se jih predstavniki vzhodnoevropskih gibanj, za nadaljnji razvoj dialoga pa prav gotovo niso manj pomembne od konvencij **END**. Prva tovrstna prireditev bi utegnili biti zasedanje **Mirovno gibanje in gibanje za človeške pravice — dve plati ene medalje?** od 6. do 9. avgusta 1982 na Dunaju. Naslednje leto od 2. do 4. decembra je bil v Osnabrücku kongres **Vzhodnoevropska opozicijska gibanja, zahodno mirovno gibanje — povezave in protislovja**. Prvi javni forum, ki ga je pripravila novoustanovljena **Evropska mreža za dialog med Vzhodom in Zahodom** (gl. op. 3), je bil simpozij z naslovom **Mir v razdeljeni Evropi**; bil je februarja 1985 v Berlinu, ob štiridesetletnici jalske konference, ki simbolizira delitev Evrope — čeprav so historična dejstva bolj zapletena. Naposled je bil novembra 1985 v Bernu v Švici organiziran **Simpozij o Vzhodni Evropi**.

Vse te mednarodne prireditve — poleg njih pa še številne nacionalne v ZRN, Angliji, Nizozemski — so obravnavale podobna vprašanja: blokovsko gospodarstvo, kritiko obeh velesil, solidarnost z gibanji v Vzhodni Evropi, ideje o Evropi, pravico do samoodločbe. Tudi udeležba na okroglih mizah je bila podobna: pogosto so sodelovali Vzhodnoevropejci v eksilu, denimo Mlynář, Blumsztajn, Jahn, Minkiewicz, medtem ko so neodvisni glasovi iz Vzhodne Evrope nastopali samo s pisnimi prispevki, kar je šibkost tega »dialoga«, saj so živi predstavniki vsakokratne situacije v kaki deželi neposredno vedno znova odsotni.

Seveda pa potekajo tudi neposrednejši stiki: po eni strani individualno, ko potujejo v Vzhodno Evropo posamezniki ali manjše skupine iz zahodnega mirovnega gibanja, po drugi pa organizacije, kakršne so **Service Civil International**, **Pax Christi** in podobne, pripravljajo izmenjave z Vzhodno Evropo; tu so še kontakti med cerkvami in prizadevanja kvekerjev. Težava, ki je povezana s tovrstnimi stiki med Vzhodom in Zahodom, pa je, da predpostavljajo dobre odnose z uradnimi institucijami v Vzhodni Evropi, to pa številni akterji mirovnega gibanja kritizirajo in zavračajo in niso pripravljeni sodelovati na prireditvah, ki jih sklicujejo vzhodnoevropski mirovni sveti, niti tedaj ne, če obljubljajo »odpr-

tost«. Takšno nezaupanje je prav lahko sad izkušenj s takih uradnih in poluradnih prireditvah: pogosto se je pokazalo, da je »dialog« neplođen in da protislovij ni mogoče izreči.

Navedli bi lahko še celo vrsto stikov, ki niso specifično mirovnopolitični, so pa seveda povezani tudi z vprašanji mirovne politike, in potekajo med strankami, solidarnostnimi komiteji, kulturnimi ustvarjalci ipd.

Cesar je bilo doslej odločno premalo, je smiselna povezana teh aktivnosti. **Evropska mreža za dialog med Vzhodom in Zahodom** česa takega doslej kljub dobrim namenom še ni dosegla; krivde za to ne gre iskati samo v pomanjkanju pobude za kaj takega, ampak tudi v pravi politični razkosanosti celotnega področja stikov med Vzhodom in Zahodom, v nerešenih sporih o vsebini, ciljih, partnerjih in konceptih dialoga. Konceptualno še ni razrešilo empiričnega.

Vprašanja dialoga in razhajanja

Neuvrščenost kot skupna osnova

Skorajda nemogoče je, da bi tu objektivno obravnavali vso kompleksnost razhajanj. Če se vrnemo na začetke dialoga v osemdesetih letih, se pravi spet k **Russelovem apelu**, se pokaže, da je minimalni skupni imenovalec tistih skupin, ki jih tu obravnavamo (polemika med »prosovjetskim« in »neodvisnim« mirovnim gibanjem je na Zahodu že skoraj povsem zanemarljiva), **neuvrščenost**, se pravi kritika obeh velesil. Podobno enakih mnenj — četudi še z manjšimi razlikami v podudarkih — so si glede »neločljivosti miru in človeških pravic«. Tu pa je soglasnosti konec in začenjajo polemike: Ali so naš resnični sogovornik samo neodvisni? Je mogoče zagovarjati »trilog«, se pravi hkratne stike z uradnimi in neodvisnimi? Ali lahko obvelja razločevanje med »partnerstvom« in »punktualno solidarnostjo«?

Poleg tega vprašanja, kdo je pravi partner, se zastavlja vprašanje o »realni politiki« in »utopiji«: naj iščemo samo rešitve, za katere je »mogoče odgovarjati« (kar se ujema bolj s stališči socialnih demokratov, cerkva in sindikalnih krogov, npr. v Angliji), ali pa lahko brezkompromisno zastopamo stališče »civilne družbe« v nasprotju z »državnim umom« (ipd.), kot zahtevajo bolj bazično usmerjene, pacifistične in antimilitaristične skupine? Ali se dialog sploh odvija na politični ravni ali pa gre za zasnutke »kulturno definirane« Evrope? Vsa ta vprašanja so še odprta in komaj verjamem, da jih bo mogoče rešiti, če bo dialog usmerjen samo k vzhodnoevropskim partnerjem in ne bo potekal tudi med različnimi stališči v kontekstih Vzhod-Vzhod in Zahod-Zahod.

Perspektive dialoga

Če naj naredimo bilanco zadnjih petih ali šestih let dialoga med Vzhodom in Zahodom, lahko — če nič drugega — ugotovimo, da je priznan pomen izmenjave med vsemi, ki si na Vzhodu in Zahodu prizadevajo za prevladanje delitve Evrope, za demokratične pravice in za ohranitev glasu, ki je neodvisen od vlad. V razpravah o »Helsinki« (sporazumih **Konference o evropski varnosti in sodelovanju**), ki so bile v zadnjem času — ne nazadnje zaradi pritiska **Listine 77** in drugih vzhodnoevropskih skupin — precej intenzivne (kongres **Mreže** maja 1986 v Milanu, izdelava memoranduma za nadaljevanje **Konference o evropski varnosti in sodelovanju** jeseni 1986 na Dunaju), se je izkristaliziralo in se bo še kristaliziralo

nekaj tega, kar je bilo doseženega v dosedanjih diskusijah: vprašanja ekologije, kritike tehnologije, odnosa med Evropo in tretjim svetom še čakajo na razpravo. In če bo v prihodnjih letih mogoče razpravljati brez strahu pred posameznimi vprašanji in tudi brez zavor, ki ne dopuščajo, da bi priznali temeljne razlike, lahko rečemo, da vsa ta leta dialoga, ki je bil pogosto trd in ni vselej odpiral perspektiv, niso bila zaman.

Prevedel Tomaž Mastnak

¹ **END (European Nuclear Disarmament)** je bil ustanovljen aprila 1980 v Angliji kot kampanja bazičnih gibanj (grass-roots movements) iz Vzhodne in Zahodne Evrope. Povezala je ženske in moške, sindikaliste, parlamentarce, pripadnike cerkve, akademike, novinarje, znanstvenike itd., cilj njihovega delovanja pa je brezatomska Evropa. Njihov poziv, znan kot **Apel END**, je podpisalo več tisoč ljudi. Del podpisnikov/nic se je leta 1982 sešel na prvem kongresu v Bruslju, da bi razpravljali/e o ciljih, izraženih v **Apelu**, razdelili/e skupna stališča in lansirali/e predloge. Ta »convention« je bila prva v nizu »konvencij **END**«, ki se odtlej organizirajo vsako leto, na njih pa se pokaže, katere struje vsakokrat prevladujejo v razpravah v neodvisnem mirovnem gibanju.

² János Kis, »Die Friedensbewegung und die europäische Einheit«, pismo 3. konferenci za evropsko atomsko razorožitev julija 1984, v: **Der Frieden ist unteilbar**, Oberbaum Verlag, Berlin 1985.

Bob BLACK

Izvori ločitve: Mednarodno mirovno gibanje

»Evropa je razdeljena. Mir je nedeljiv. Kaj lahko stori mirovno gibanje?«

Resnično, Evropa je razdeljena. Vedno je bila. Vendar pa izvori njenih delitev niso omejeni na državno vsiljene meje med narodi in blokovsko delitev moči. Evropa, kot tudi ves svet, je razdeljena v sebi kot tudi med državami. Evropa je razdeljena, ker je razdeljen svet. In, od dveh velikih sil, ki nadzirata vsiljivo delitev Evrope na Vzhod in Zahod, je ena prav toliko azijska kot evropska, medtem ko druga sploh ni na Vzhodni polobli. Očitno ni možna **zgolj** evropska rešitev evropske razdelitve. Mislim pa, da ne more biti niti — kot izgleda, da upata Bakše in Mastnak — **zgolj** politično-juridične rešitve. Vendar pa o tem več kasneje.

Domneva se, da je Jalta izvirni greh, zaradi katerega Evropa trpi. Vendar pa je Jaltski sporazum v veliko večji meri odražal kot vsiljeval delitev na sovražna tabora. V najbolj splošnem geopolitičnem pomenu druga svetovna vojna ni bila svetovni spopad vseh proti vsem, kot izgleda na prvi pogled, ampak rusko-nemška vojna, ta vojna pa je bila že odločena — dobila jo je Rusija — ko so se zavezniki srečali na Jalti. »Zavezniki« so bili že tedaj veliko bolj zaskrbljeni drug zaradi drugega kot pa zaradi očitno že izgubljenih sil Osi. Delitev na vplivne sfere je bila tedaj že dejstvo. Morda bi lahko nekatere, na primer ljudstva Poljske ali Češkoslovaške, doletela boljša usoda, kot jih je. Vendar je to ugibanje, Američani pravimo tistim, ki se predajajo takšnim užitek, »nogometaši v ponedeljek zjutraj«, opazovalci iz fotelja, ki se odločajo po tekmi, kako bi moralo nogometno mošt-

³ Morda je treba dodati, da mnogi vidijo v »solidarnosti z vzhodnoevropskimi gibanji« priložnost kako se otresti očitka, da delujejo po nareku iz Moskve, ki na Zahodu povsod in vedno znova leti na mirovno gibanje. Medtem ko se bistvene zahteve zahodnih gibanj, denimo brezatomske cone, prepoved atomskih poskusov, zavračanje namestitve raket srednjega dometa v ZRN itd., dejansko ujemajo z zahtevami **Svetovnega mirovnega sveta**, pa sta »solidarnost« in upiranje proti namestitvi sovjetskih raket SS 20 še dolgo časa povzročala spore in razcepe, ko se je pri organiziranju demonstracij iskalo konsenz. Po drugi strani je bila delna enakost ali podobnost »uradnih« vzhodnoevropskih gesel in gesel neodvisnih v Zahodni Evropi prenekaterikrat povod za nesporazume med skupinami, ki se zavzemajo za človeške in državljanske pravice, na eni strani, in mirovnimi skupinami, na drugi.

⁴ **Evropska mreža za dialog med Vzhodom in Zahodom** ima sekretariat v Berlinu in povezuje zahodnoevropske mirovne skupine, nekaj predstavnikov zelenih strank, druge posameznike in predstavnike vzhodnoevropskih skupin za človeške in državljanske pravice, ki živijo na Zahodu. Organizirala je diskusijska foruma o vprašanih konflikta med Vzhodom in Zahodom in prihodnosti Evrope leta 1985 v Berlinu in 1986 v Milanu, trenutno pa pripravlja memorandum za nadaljevanje Konference o evropski varnosti in sodelovanju, ki bo v kratkem na Dunaju, o katerem poteka široka razprava. [Medtem se je konferenca na Dunaju že zdavnaj začela, memorandum je bil pripravljen, podpisalo ga je tudi večje število uglednih osebnosti neodvisnega javnega življenja iz Slovenije in, širše, Jugoslavije. — Op. prev.]

vo prejšnji dan igrati. Vseeno pa golo dejstvo delitve v sfere vplivanja obeh velesil ne bi moglo biti bistveno drugačno od tega, kar je bilo in kar je. Ni treba, da nam je to všeč, ni treba, da to sprejmemo, vendar pa je bolje, če smo o vsej stvari realistični.

Evropa je bila seveda od leta 1945 obremenjena z vojaškimi napetostmi zaradi prisotnosti dveh ali več velikih zunanjih sil, ki menijo, da njihove vitalne državne interese globoko ogrožajo še tako neznatne spremembe v obstoječi ureditvi, tako da na primer Združene države javno izjavljajo, da bodo spremenile konvencionalno evropsko vojno, če jo bodo izgubljale, v (taktično) jedrsko vojno. Naivno bi bilo predpostavljati, da bi bili Sovjeti kaj manj brezobzirni, če bi bili pritisnjeni ob zid... njihovo obnašanje v Afganistanu, mnogo manj pomembnem igrišču, je dokaz za to. Sovjeti, ki jih straši druga svetovna vojna, so trdno odločeni, da se ne bodo bojevali na svoji zemlji; medtem, ko se Američani v skoraj dveh stoletjih še nikoli niso bojevali na ameriških tleh (razen med seboj, med leti 1861 in 1965), tako da jemljejo za samo po sebi umevno, da se vojne, ki jih tako radi začenejo, bojujejo daleč stran, s kar najmanjšim pompom.

Kljub temu pa dvomim v očitno, čeprav ne v celoti artikulirano predpostavko avtorjev, da je evropska os tista, okoli katere se vrtita vojna in mir. Dolgo časa je to gotovo bila. Vendar pa v Evropi ni bilo državljanske vojne že štirideset let, kljub veličastnemu poskusu Madžarov v davni zgodovini, trideset let tega. V primerjavi s skoraj katerokoli točko na zemlji je Evropa uživala

»mir« v ožjem, državno-nadzorovanem smislu, če že ne v širšem pomenu, ki ga zagovarjata avtorja, nezaslišano dolgo časa. Ne bi rad izpadel predrzen in oklevam, ko gre za pridiganje drugim o zadevi, ki jo poznajo bolje od mene, še posebej, če morajo z njo živeti, vendar pa jo je Evropa v vojnem smislu dobro odnesla, če jo primerjamo z drugimi deli sveta. Ne le, da v Evropi ni bilo vojn, poleg tega so bile evropske države le neznatno vpletene v prekomorskih spopadih (z izjemo (Afganistana). Sodobna vojna je fenomen Tretjega sveta. To ima pomembne posledice za vse nas ostale, vendar pa so mesto operacij jugozahodna Azija, Bližnji vzhod, Karibi, Južna Afrika — ne pa Evropa (ali Amerika). Postavimo dogodke v pravo perspektivo.

Avtorja pravilno ločujeta med oboroženim premirjem ali ravnotežjem sil, ki nam ga kot »mir« v najboljšem primeru ponuja država, in globjim mirom, ki izhaja iz družbe, ki živi v miru s seboj in tudi z zunanjim svetom. Bojim se, da sem hkrati preveč konservativen in preveč radikalen za njiju. Naj razložim.

Preveč sem konservativen, ker preveč visoko cenim »mir«, ki ga sedaj uživamo. Kot Američan, v mladih letih nasprotnik vojne v Vietnamu, cenim fazo ameriškega vojaškega izolacionizma iz sredine 70. let kot Zlato dobo. To je edino obdobje v mojem življenju, ko moja država ni napadla (številnih drugih) držav, da bi jim vsilila svoje ukaze. Rad bi videl povratak k takšnemu relativnemu izolacionizmu in prepričan sem, da se ne šteti milijoni ljudi v Tretjem svetu z menoj strinjajo. Trenutno je vojna mrzlica, dejanska ali namišljena, v Ameriki zelo izrazita. Nikaragva predstavlja verjetno tarčo, vendar pa so možne skoraj katerekoli druge, če lahko sodimo po idiotski intervenciji v Libanonu, po kateri izgleda, da »hočemo vojno, katerokoli vojno!« Na srečo je spodletela. Vendar pa ljudem pozornost kmalu popusti in množični mediji k temu še dodatno prispevajo. Domači politični dobiček od tuje vojaške avanture — kot na primer na Granadi ali v Libiji — je tako vabljev, da bo prav gotovo prišlo do novih tovrstnih epizod. Še noben ameriški predsednik ni prezrl pomena »namenskih vojn«.

Sem pa tudi preveč radikalen, ker mislim, da sta avtorja podcenila notranje vzroke ločitve. Med Vzhodom in Zahodom obstaja ločitev in težko bi precenili njen pomen. Vendar pa obstajajo tudi druge delitve, prepoznavne tako na Vzhodu kot Zahodu: med razredi; med moškimi in ženskami; med etničnimi skupinami; med heteroseksualci in homoseksualci; med aktivisti, ki hočejo spremeniti svet, in pasivnimi ljudmi, ki sodelujejo, da bi shajali. Težnje po vojni ni mogoče pripisati zgolj državni mašineriji, vsaj ne neposredno; napaja se iz mnogih virov, od rasizma, pa vse do seksualnih frustracij. Vlade vojne začenjajo, vendar pa jih ljudje bojujejo in podpirajo. Le redke so žrtve, ki niso, vsaj delno, tudi so-krivci. Si želimo mir? Najprej ga iščimo tam, kjer stvari najbolj obvladujemo, v sebi. Ne glede na to, ali gre za najpomembnejši faktor, pa gre vsaj za tistega, ki ga je najlažje obdelati. Zakaj neki naj bi drugi posvečali pozornost našim načrtom za rešitev sveta, če ne zmoremo demilitarizirati niti samih sebe?

Avtorja nista indiferentna do notranje dimenzije: povezujeta internacionalizacijo mirovnega gibanja in »demokratizacijo« oboroženih sil, še posebej na Vzhodu. Lahko razumem, zakaj je demokratizacija na Vzhodu tako nujno zaželena, vendar pa mi njena povezava z

mirovnim gibanjem ni čisto jasna. S tem ko, razumljivo, skušajo z javnim nadzorom omejiti vlade neomejene moči, pa Vzhodnoevropejci podcenjujejo militarizem »demokratskih« režimov. Več demokracije bi nedvomno izboljšalo njihovo usodo na več načinov, vendar pa je vojna poslednje zavetje avtoritarizma v kateremkoli političnem sistemu. Prav v vojni je demokratični Zahod najbolj podoben avtoritarnemu Vzhodu. (Dodati moram, da velja isto tudi, ko gre za **delo**). Prav gotovo se da Američane lahko zmanipulirati, da podpirajo vojaško avanturo, ki je nepremišljena celo po njihovih makiavelističnih kriterijih... v vojaškem smislu je bila Grenada **sramota**, ameriški helikopterji so se zaletavali levo in desno, medtem ko so kubanski gradbeni delavci nudili pravi odpor dozdevno elitni formaciji ameriških mornarcev. Glavni izvor smrtnih žrtev je bil posledica bombardiranja duševne bolnišnice, do katerega je prišlo po pomoti. Bombardiranje Libije je bilo prav tako nespretno. Več kot je majhnih prask, v katere so Američani vpleteni, bolj razkazujejo svojo nekompetentnost vsemu svetu. Verjetno so Rusi to opazili. Te bedaste pustolovščine so ne le same po sebi vojne, temveč tudi povečujejo nevarnost večje vojne, s tem ko spravljajo na slab glas eno od velikih sil. Vendar pa je doma tovrstna neumnost zelo dobro sprejeta. Ljudje se strnejo okoli predsednika, ko zaide v težave na tujem. Demokracija ne ublaži vojne mrzlice, ampak jo pospešuje. V drugih ozirih imam raje življenje v demokraciji, ko pa gre za vprašanje vojne in miru, imam raje treznega despota, ki se mu ni treba pretvarjati pred občinstvom. Najhujši možni vojni hujskač je demagog. Svet bi dihal lažje, če bi ZDA vladal trezen avtokrat.

Če predpostavimo razredno družbo, smatrata avtorja totalitarizem za najhujšo možno nevarnost; njuna rešitev: ločitev civilne družbe od države, za katero veljajo pravne norme. Tam, kjer je delitev v nacionalne države percipirana kot grožnja, je razjasnitev delitev znotraj družbe razumljena kot blaga. Nacionalne države so »resnične«, obnašajo se: na primer vojskujejo. Vendar pa je »civilna družba« abstrakcija od resnične, žive družbene totalitete. Če ju je sploh možno smiselno razločevati, sta bili država in civilna družba vedno tako tesno prepleteni, da ju ni mogoče razdeliti z ustavnim shematizmom. V Vzhodni Evropi bi celo lahko rekli, da je civilna družba konstrukt države. Prav dobro lahko razumem, zakaj sta vladavina zakona in zagotovilo relativno avtonomne sfere delovanja, ločene od državnega upravljanja, za avtorja tako pomembna, vendar pa se je mogoče bolje prizadevati za te cilje same po sebi, ne pa nekako posredno napadati temeljev militarizma. Malo dokazov vidim za to, da so ustavne demokracije, kot Združene Države, bolj miroljubne od avtoritarnih režimov. Njihova ustavnost, kakršna pač že je, se nikoli ne razteza do obrambe ali diplomacije, kjer je *raison d'état* edini zakon, ki kaj velja. Prav v vojnem času so državljanske svoboščine najbolj omejevane, informirana demokracija podleže administriranemu mnenju in nesrameljivemu izsiljevanju, reformni načrti pa so odloženi. Toda, če je mir predpogoj realizacije svobode, pa še ni zadosten; če bi ne bilo tako, bi bila vsa Evropa svobodna.

Bolj kot internacionalizacija, bi k pomiritvi celine prispevala anti-nacionalizacija mirovnih gibanj k pomiritvi celine, na kateri se sicer ne strelja, ki pa vseeno ni pomirjena s seboj. »Vojna je zdravje države,« je za-

pisal Randolphe Bourne. Vojna je zdravje **katerekoli** in **vsake** države, in za ljudi vsepovsod je najslabša država njihova lastna. Položaj Vzhoda in Zahoda ni, kot opazata avtorja, simetričen. Na tem mestu je treba razmišljati o legalnosti in demokraciji: kot o ovirah, ki sta različno razporejeni po svetu. Obseg njune prisotnosti bo v veliki meri določil oblike in omejitve mirovnega aktivizma. Če pa ga določata v celoti, potem se bojim, da ni upanja za uresničitev »civilnodružbenega pojma

miru«, ker je njegova uresničitev ekvivaletna represiji države. Ali drugače povedano, resničen mir ni v interesu države in ji mora biti do neke mere vsiljen. Ne vojne ne ljudstva verjetno ne bodo bojevala te vojne med dvema pojmom miru brez določenih kršitev jurističnih omejitev. Vendar pa bo tako izbojevan mir imel tako težo kot vsebino.

Prevedel Gregor Tomc

Georg BREUER

Kaj je mir?

Rodil sem se na Dunaju, oktobra 1919, ob koncu prve svetovne vojne. Nisem imel še dvajset let, ko je izbruhnila druga svetovna vojna, in ko se je končala, sem bil mlad moški pri šestindvajsetih. Odtlej že več kot štirideset let živim v miru, torej večino svojega življenja. Sprašujete: »Kaj je mir?« Moj odgovor je zelo enostaven. Mir mi pomeni, da se zjutraj zbudim, ne da bi me skrbelo, ali bodo tisti, ki jih ljubim, in jaz sam živi dočakali konec dneva. Mir pomeni, da zapuščam svojo hišo brez bojazni, da ne bo več stala tam, ko se vrnem. Mir, to je, da družine niso več razbite, ker je oče vpo-klican in se bojuje, ali otrok evakuiran. Enainštirideset let miru je petnajst tisoč noči v postelji in ne v protiletalskih zakloniščih. Resnični mir, trdijo nekateri, je več kot le odsotnost vojne — in v tem je nekaj resnice. Po drugi strani pa je štiridesetletna »gola« odsotnost vojne v Evropi vsekakor blagoslov, ki ga ne gre omalovaževati. Blagoslov, ki smo ga deležni tako na Dunaju kot v Ljubljani, tako v Londonu kot na obeh straneh razdeljenega Berlina — medtem ko ljudje v drugih delih sveta znova in znova trpijo grozote vojne. Oglejte si prizore vojne v Zalivu ...

Po mojem mnenju je prva dolžnost mirovnih gibanj iz vseh delov kontinenta, da storijo vse, kar je mogoče, da bi se vsaj ta odsotnost vojne v Evropi nadaljevala.

Mir, ki traja od leta 1945, je zasenčen z jedrskimi raketami. Vse več jih je nakopičenih na obeh straneh. Če se jih kdaj uporabi, bo človeštvo izbrisano.

Države, ki niso zapletene v oboroženi konflikt, niso nikoli v človeški zgodovini namenile toliko sredstev za oboroževanje, kot danes. To morajo storiti, kakor trdijo, v interesu varnosti države. Dejansko pa naraščajo stroški za oboroževanje, varnost vseh se zmanjšuje in prav vsakdo je ogrožen.

Da bi se izognili vojni, pravijo, se ne smemo osredotočiti toliko na orožje, pač pa bolj na družbene vzroke za vojno — tudi s tem se deloma strinjam. Toda — vojne so se vojevale v vsej človeški zgodovini, o tem, kje tiči glavni razlog zanje, pa obstaja cel spekter različnih mnenj. Novo je le orožje, ki lahko posredno ali neposredno ubije nas vse. Če hoče človek preživeti v tej novi, jedrski dobi, je leta 1945 dejal Albert Einstein, potrebuje predvsem nov način razmišljanja.

Ne moremo čakati na konec neskončno dolge diskusije o tem, kaj povzroča vojno. Preprečiti jo moramo tukaj in zdaj, pa čeprav se morda ne strinjamo, kje so vzroki zanjo. Mirovno gibanje mora uporabiti in širiti nov način razmišljanja, o katerem je govoril že Einstein.

Od leta 1945 dalje je Evropa razdeljena, mirovna gibanja pa delujejo na različnih delih celine pod zelo različnimi pogoji. To, kar potrebujemo, je cilj, ki bi nas združeval, cilj, ki bo vzbudil k delovanju ljudi na Zahodu in na Vzhodu.

Po mojem mnenju bi bil tak skupni cilj lahko »avstrijska rešitev evropskega vprašanja«, če uporabim oznako E. P. Thompsona. Ena glavnih odlik rešitve, ki so jo leta 1955 našli za Avstrijo, je, da ni bila dosežena s konfrontacijo z okupacijskimi silami, pač pa s sporazumom, sklenjenim z vsemi. In še velesile se niso same pogajale o usodi Avstrijcev, pač pa ob aktivnem sodelovanju Avstrije. Rezultat je bil popolna neodvisnost Avstrije ter umik vseh okupacijskih sil. Za velesile pa je to pomenilo odstranitev potencialnega žarišča napetosti oziroma oblikovanje prostora za popuščanje napetosti, kar je koristilo tako obema velesilama kakor tudi vsej srednji Evropi.

Avstrijska pot razširitve evropskega vprašanja bi, po moje, predstavljala oblikovanje širokega območja nevtralnih držav, ki bi ga tvorile že obstoječe nevtralne in neuvrščene države ter večina ali celo vse članice vojaških zvez, razen jedrskih sil. Vse dežele tega območja bi odklonile jedrsko orožje ter druga sredstva, namenjena množičnemu uničevanju. Sporazumele bi se o občutnem zmanjšanju vojaških enot in konvencionalnega orožja ter o izključno obrambnem značaju njihovih vojaških sil. Umaknili bi vse tuje enote in tuje orožje iz tega območja. V sporazumu, ki bi postavil tako nevtralno območje, bi se morale velesile razvezati, da bodo spoštovale neodvisnost in nevtralnost teh dežel in da se v nobenem primeru ne bodo vmešavale v njihove notranje zadeve.

Taka rešitev vprašanja bi občutno zmanjšala možnost vojaškega spopada v Evropi. Bila bi koristna tako za velesile kot za dežele, ki bi pripadale nevtralnemu območju. Istočasno bi to odprlo vrata ljudstvom vzhod-

nega dela naše celine in jim zagotovilo več svobode in neodvisnosti, ne da bi to ogrozilo mir.

* * *

Je to le utopična vizija ali pa ideja, ki se lahko realizira? Ne vem. Vem pa, da stvari, ki se zdijo danes utopične, lahko že jutri postanejo realistične. Vse do konca vojne so se nekateri pogovarjali o ideji, da bi Avstrija postala nevtralna. Če bi mi kdo leta 1953 dejal, da bo to v dveh letih naša realnost, bi ga imel za norca.

Še v začetku leta 1955, ko so se že kazali prvi obrisi možne rešitve avstrijskega vprašanja, je bilo občutiti mnogo skepticizma in sumničenja tako v Avstriji, kakor med člani administracije velikih sil. Na vseh straneh so se ljudje spraševali, če niso morda v predlogu skrite pasti ali nesprejemljiva tveganja. V tistih dneh so

avstrijski politiki potrebovali veliko poguma, vodstvene in diplomatske spretnosti, da so premostili vse tovrstne ovire in uveljavili tako rešitev avstrijskega vprašanja. Danes so, kot kaže, s takim rezultatom vsi zadovoljni.

Nedvomno bo veliko težje poiskati razumno rešitev za vso Evropo. Vsaka predlagana ideja lahko skriva čeri, imaginarne kot tudi realne probleme, pa celo nevarnosti. Toda, še bolj nevarno je po mojem mnenju nadaljevati že ustajeno politiko. Brez tveganja ne bo nikakršnega napredka k bolj stabilnem miru, k večji demokraciji in svobodi. Za detant je potreben pogum.

Menim, da mora mirovno gibanje pripraviti podlago za take rešitve. Imeti mora pogum, da dela za ideje, ki se zdijo danes utopične — z njihovo aktivno udeležbo pa lahko jutri postanejo resničnost.

Prevedla Ingrid Bakše

Peter CADOGAN/A N N E

Dragi prijatelji,
z velikim zanimanjem sem prebral vaše sporočilo z dne 7. julija in strinjam se z vprašanjem, ki ste ga zastavili.

Mir je stanje medsebojnega razumevanja, komuniciranja in spoštovanja. Vedno se je pokazalo, da je mir med velikimi državami in imperiji nemogoč. Največ, kar jim lahko uspe, je začasno obstoječa nevojna. Mir je pravzaprav stanje med narodi, ki mora svoje politične dimenzije še odkriti. Močno sugestijo v to smer predstavljajo odnosi med kantoni v Švici in švicarski pozitivni nevtralizem v zunanji in obrambni politiki. Če predpostavimo, da moramo mirovno politiko šele izvajati (če je »vojna zdravje države«), je prvo, kar potrebujemo v tej fazi, lahko le avtentično, neodvisno mirovno gibanje, ki vzpostavlja lastne komunikacijske kanale in oblike akcije prek meja.

Naša trenutna težava je v preveliki abstraktnosti, s katero opredeljujemo sredstva in cilje. Celo bomba je abstraktna, dokler ni uporabljena in dokler nikogar nikjer resnično ne ogroža. Razorožitvena pogajanja so prav tako abstraktna. Prava težava je v hladni vojni, še zlasti pa v njenih »vročih točkah«, kot so: razdelitev Evrope, Srednji Vzhod, Afganistan, Srednja Amerika, Zaliv ter deli Daljnega Vzhoda in Afrike. Svet se mora rešiti bremena vesil.

Za nas v Evropi je ključno vprašanje, da okupacijske sile zadnje vojne še vedno okupirajo Evropo, Vzhodno

in Zahodno. Najboljši način, da se prepreči 3. svetovna vojna, je, da se reši vprašanja druge. To pomeni negirati Jalto in izdelati nov dogovor za Evropo kot celoto (od Atlantika do Urala), s popolnim umikom tujih enot, z nevtralizacijo vseh treh Nemčij — Vzhodne, Zahodne in Berlina — ter s pogoji za progresivno demilitarizacijo, ki bi potekala povsod. Nov in nujen princip je, da morajo vse tuje sile, kjerkoli že so, oditi domov (in tam naj tudi ostanejo). Vsi svetovni »rimski imperiji«, razen ameriškega in sovjetskega, so izginili; ko bosta še ta dva naposled izginila, bo svet končno imel perspektivo miru, ki ji bo lahko sledil. Toda za to je potreben čas. Imperialistične sile so v Tretjem svetu pustile za seboj tako umetno postavljene meje, da je v teh delih sveta mogoče pričakovati lokalne vojne še v naslednjih petdesetih letih. Toda z dokončnim razpadom velikih imperijev bo najhujše že za nami.

Za konec še majhna vest... END konvencija bo leta 1987 v Coventryu, v Angliji. Ali lahko že zdaj začnemo s takimi pripravami nanjo, da bo lahko pomenila velik preobrat v zgodovini neodvisnih mirovnih gibanj in gibanj za svobodo človeka?

Z iskrenimi pozdravi

Peter Cadogan

Prevedla Ingrid Bakše

END/EUROPEAN NUCLEAR DISARMAMENT

Dragi prijatelji,

hvala, da ste nas povabili, naj odgovorimo na vaš dokument o vlogi mirovnega gibanja pri ustvarjanju in razvijanju dialoga med Vzhodom in Zahodom. Vzpodbudil je pomembne razprave o teh vprašanjih v END. Ker je v avgustu veliko ljudi težko dostopnih, smo se zbrali in oblikovali odgovor le nekateri. Tako so v tekstu zasto-

pani le naši pogledi na to vprašanje. Upamo, da se vam bodo zdeli zanimivi.

Z iskrenimi pozdravi,

Paul Anderson, Patrick Burke, Judith Eversley, Jan Kavan, John Keane, Peter Murphy, Mark Salter, Fiona Weir

END in Vzhodna Evropa: Odgovor ljubljanski mirovni skupini

END je najpomembnejša britanska organizacija za razorožitev, ki je vzpostavila in ohranja stike z neodvisnimi skupinami — predvsem, čeprav ne izključno, z neodvisnimi mirovnimi skupinami — v Vzhodni Evropi. Gre za dva temeljna elementa v okviru njenega političnega delovanja, ki sta bila predstavljena že v Apelu END iz leta 1980, in ki razločujeta dejavnost END od drugih britanskih mirovnih skupin in skupin za razorožitev. Prvič, gre za spoznanje, da je treba nasproti politični in vojaški razdelitvi Evrope postaviti vseevropsko politično alternativo. Drugič, gre za argument, da morajo »neuvrščena« mirovna gibanja tako na Vzhodu kot na Zahodu pomagati pri izoblikovanju takih alternativ, da bo popuščanje napetosti »od spodaj« potekalo sočasno s prizadevanji vlad za popuščanje napetosti »od zgoraj«. V praksi gre za to, da predstavniki END obiskujejo tako neodvisne mirovne skupine kot druge nedržavne skupine, ki se zanimajo tudi za mirovna vprašanja, v Vzhodni Evropi; nadalje gre za izmenjavo dokumentov, podporo njihovim članom, ko jih preganjajo oblasti — naprimer kampanja v obrambo podpisnika *Listine 77* Ladislava Lisa, ki je bil leta 1984 aretiran in zaprt — gre tudi za informiranje zahodnega mirovnega gibanja o delovanju teh skupin v reviji END in v posebnih poročilih END in za organiziranje srečanj na temo Vzhodne Evrope, (denimo ciklus razprav iz leta 1984 o preseganju blokovske razdelitve in srečanje ob črnobilski nesreči junija 1986).

O tem, kako pristopiti k vzhodnoevropskemu vprašanju, se mnenja v END močno razhajajo. Poenostavljeno rečeno, eni pričakujejo, da bo razvoj »civilne družbe« (v smislu demokratične politične javnosti), neodvisne od države, najpomembnejši katalizator političnih sprememb v Vzhodni Evropi. Drugi pa pričakujejo, da bo do takih sprememb prišlo predvsem z notranjim razvojem na partijskodržavni ravni. Prvi pristop pripisuje večji pomen navezovanju stikov z nedržavnimi gibanji za demokratične spremembe, drugi pa se zanaša predvsem na uradne in poluradne forume. Ta dva pristopa se tudi nagibata k različnim definicijam miru: po prvem gre, z vašimi besedami, za temeljno povezavo miru »z zagotavljanjem in spoštovanjem človeških pravic in državljan- skih svoboščin, z dostojnim življenjem posameznikov in neodvisnim družbenim življenjem, s svobodo in demokracijo«; po drugem pa je mir in državljanke pravice mogoče ločevati. Kljub vsemu pa ni nujno, da se druga definicija ujema z vašo definicijo »državnega« miru. Tako razlikovanje se uporablja predvsem v propagandne namene: vlada namreč prepričanje, da bi obravnavanje vprašanj, kot so »državljanke pravice« v Vzhodni Evropi, lahko pripeljalo do diametralno nasprotnih stališč in s tem do razcepitve mirovnega gibanja. Da bi ohranili enotno mirovno gibanje, moramo torej pustiti taka vprašanja ob strani (nekateri razloge za tako prepričanje bomo razčlenili v nadaljevanju).

Na začetku delovanja END, leta 1980, razlike v pogledih niso bile tako očitne. Takrat smo si prizadevali predvsem za to, da bi zaustavili jedrsko oboroževalno tekmo. Skušali smo preprečiti namestitve jedrskih raket srednjega dosega, pershingov 2 in SS 20, zavzemali smo se za nejedrsko Evropo in — to je pomemben prispevek END — sprožili vprašanje političnih korenin obo-

roževalne tekme. Nastanek mirovnih skupin v Vzhodni Evropi je pomenil še en dokaz več za tiste, ki so verjeli, da so ta vprašanja primarna za ljudi po vsej Evropi. V zgodnjih 80. letih, letih izjemnega navdušenja, v zgodnjih dneh največjega družbenega gibanja po II. svetovni vojni, se v diskusijah o bodočnosti Evrope, ki so potekale v END, nismo ukvarjali s političnimi razmerami, ki so značilne za družbe »realnega socializma«. END se je, sicer nevede, obnašal, kot da taka »široka fronta« — »apolitično«, množično mirovno gibanje — lahko nastane tudi v Vzhodni Evropi, in da, tako kot mu je to uspelo na Zahodu, izvaja pritisk na vzhodnoevropske vlade.

Ta optimističen pristop večinoma ni več prisoten, saj se v Vzhodni Evropi tako množično mirovno gibanje ni pojavilo. Eden od razlogov, da se ni, so represivni ukrepi državnih oblasti (z njimi se srečujemo tudi mi, v zahodnem mirovnem gibanju, toda ker je »civilna družba« na Zahodu močnejša od tiste v Vzhodni Evropi, je pri nas represija za državo manj učinkovito orožje). Na Madžarskem na primer, so oblasti že v enotnem letu zatrle mirovno **Skupino za dialog**, ki se je med možnostima za uradno ali opozicijsko delovanje odločila za »tretjo pot«. Tisti člani, ki so želeli mirovno dejavnost nadaljevati, so se ali morali priključiti kvaziuradni **Skupini 4 — 6 — 0** ali pa bolj približati opoziciji. Drugi razlog je nezaupanje, s katerim gleda večina prebivalcev Varšavske zveze na vprašanje »miru« (razumljenega v ozkem »zahodnem« smislu kot ukinitve jedrske grožnje); tretji razlog pa je, da celo za tiste vzhodnoevropske skupine, ki so najbolj aktivne v dialogu z zahodnoevropskim mirovnim gibanjem, »mir« ni edino vprašanje, s katerim se ukvarjajo, za nekatere med njimi pa ni niti glavno vprašanje. Na kratko. END in druge zahodne skupine so se soočile z dejstvom, da mora dobršen del dialoga z vzhodnoevropskimi skupinami predstavljati zavzemanje za priznavanje državljan- skih svoboščin v Vzhodni Evropi.

Kot smo že omenili, END o teh vprašanjih nima enotnega mnenja. Nekaterim aktivistom END je ljubše, da delujejo znotraj tistih sistemskih meja, ki so jih določili režimi v Vzhodni Evropi. Ostali imajo tiste skupine, ki so neodvisne od države in se zavzemajo za državljan- ske pravice, za svoje naravne zaveznike in se implicitno ali eksplicitno strinjajo, da so radikalne politične spremembe v Vzhodni Evropi bistvene za dosego »miru«. To pomanjkanje soglasja je bil eden od razlogov, ki so pripeljali politični dialog END z nekaterimi partnerji iz Vzhodne Evrope do neslavnega konca. Glede na to, da te razlike obstajajo, smo v END postavljeni pred vprašanje, kako nadaljevati projekt (dialog) z Vzhodno Evropo. Da bi nanj lahko odgovorili, moramo predvsem analizirati razloge, ki so pripeljali do zadržanosti pri vzpostavljanju stikov z neodvisnimi skupinami.

Prvič, nekatere skrbi, da bi odpiranje vprašanja političnih sprememb v Vzhodni Evropi — in če bi END pripisali vlogo izzivalca vzhodnoevropskih režimov — prispevalo k naraščanju napetosti med vladami in na ta način ogrozilo cilj: jedrsko razorožitev Evrope. Drugič, ko govorimo o Vzhodni Evropi, se želimo izogniti sumničenju, da uporabljamo licemerski jezik zahodne desnice, ki obenem obsoja odsotnost državljan- skih svobo-

ščin v Vzhodni Evropi in molči o njihovih kršitvah recimo v Čilu ali Salvadorju. Tretjič, nekateri med nami še vedno niso dovolj seznanjeni z razmerami v Vzhodni Evropi, posledica tega pa je, da manjka kritična analiza narave »realnega socializma«. To je nekatere v END pripeljalo tako daleč, da gledajo nanj kot na v osnovi sprejemljiv sistem, ki ga je enostavno treba izboljšati. Četrto, neobstoje množičnega neodvisnega mirovnega gibanja je povzročil, da so nekateri izgubili vsako upanje, da bo prišlo do demokratičnih sprememb »od spodaj« in so se, namesto tega, osredotočili na spremembe »od zgoraj« kot sredstvo, ki bo privedlo do političnih sprememb v sovjetskem bloku. In končno, vpliv določenih levičarskih tradicij v END prispeva h krepitvi takih stališč do Vzhodne Evrope (ilustrativen primer je naveden zgoraj).

Vseh pet razlogov ima globoke korenine. Tako se sklicevanje na moralne principe, kot na primer trditev, da »mir brez pravičnosti ni mogoč« — z drugimi besedami, da je nemoralno zavzemati se za jedrsko razorožitev na Vzhodu in Zahodu, obenem pa ignorirati politično zatiranje v Vzhodni (Zahodni) Evropi — pogosto sooča z navidez pragmatičnim odgovorom, da je treba največje zlo, nevarnost jedrske vojne, odpraviti prej, preden se kdo začne ukvarjati z manj pomembnimi vprašanji, kakršno je odsotnost državljskih pravic. Iz istega razloga nasprotujejo argumentu, da so za preseganje hladne vojne nujne spremembe na nivoju države in družbe, s

protiargumentom, da je glavna naloga zmanjšati napetost med državami in da bo to samo po sebi pripeljalo do obrata k notranji demokratizaciji.

Zahodni mirovni aktivisti se morajo najprej bolj seznaniti z naravo realnega socializma in s tem storiti prvi korak k preseganju zadržanosti do stikov z neodvisnimi skupinami. Istočasno pa je učinkovita pot za zagotavljanje podpore kritično mislečim v Vzhodni Evropi zatiranje, da je potrebno razrešiti permanentno politično krizo »realnega socializma«, če hočemo, da bomo dosegli jedrsko razorožitev in premostili hladno vojno. Na kakšen način rešiti to krizo je še stvar diskusije, toda eden od elementov bi moral biti uveljavljanje političnih svoboščin v Evropi in razvoj civilne družbe.

Zahodno mirovno gibanje lahko sodeluje pri oblikovanju rešitev iz krize na razne načine: ne le tako, da podpira prizadevanja za politične svoboščine v Evropi, pač pa tudi z razširjanjem ideje o nejedrski in neodvisni Evropi, in sicer na vseh ravneh dialoga z vzhodnoevropejci (to bi lahko izvedli naprimer z uresničitvijo predloga **Listine 77** o »financiranju počitniških taborov, na katerih bi se lahko srečali mladi ljudje z obeh strani železne zaves... kot skromnem prispevku k širšemu procesu rušenja vseh pregrad«) ter z nasprotovanjem militarizmu velesil ter ameriški in sovjetski prisotnosti v obeh delih Evrope.

Prevedla Ingrid Bakše

Vekoslav GRMIČ

Pomen mirovnega gibanja v dialogu med Vzhodom in Zahodom

Ohranitev miru je danes odvisna od uspešnega dialoga med Vzhodom in Zahodom. Ta dialog pa ne more biti uspešen, če ga bosta motila ali celo onemogočala manihejsko prepričanje in prikazovanje tistih, ki mislijo drugače, kot sovražnikov, kar se tiče tudi politike in družbene ureditve. Prav to pa se danes dogaja v odnosih med blokoma, med Vzhodom in Zahodom. Bloka namreč zastopata, in to za vsako ceno, samo interese svoje politične, gospodarske in vojaške moči. Vedno se ženeta za premočjo in s tem pravzaprav pripravljata vojno.

Ko politični voditelji blokov govorijo o miru, imajo v mislih »mir od zgoraj«, nasilni mir, ki konec koncev računa z uničenjem nasprotnika. Ta mir je hkrati mir zastraševanja, agresivni in oboroženi mir, mir, ki zahteva oboroževanje in še več oboroževanja. To je mir, ki služi interesom institucij, ne pa človeka, ljudstva. To ni resnični mir, zakaj resnični mir lahko temelji samo na pravičnosti. Zaradi takega navideznega miru ljudje že danes umirajo: revni, izkoriščani, zatirani.

Spontana mirovna gibanja se borijo za »mir od spodaj«, kot tudi sicer predstavljajo »demokracijo baze«, demokracijo od spodaj. Ta gibanja zastopajo dejanske interese ljudstva, še več, ljudi nasploh. Zavračajo oboroževalno blaznost. Hkrati se borijo za razgradnjo nepravilnih struktur, za pravice človeka, za pravičnost za

vse. Zahtevajo svobodo in pravico, da bi lahko vsi odločali o zadevah, ki so največjega pomena za vse.

Mir od spodaj je obenem mir osvoboditve, tesno je povezan z osvoboditvijo revnih, izkoriščanih in zatiranih. Ta mir ne pozna meja, ne pozna niti meja med državami in narodi. Saj gre za mir za vse ljudi, ki naj živijo drug z drugim kot bratje in sestre.

Spontana mirovna gibanja lahko gradijo trdne mostove miru, ko povezujejo še tako daljne bregove.

V pluralizmu vlada velika skupnost prepričanja in hotenja. Ne drži, da pomanjkljiva organizacijska strnjnost avtomatično zmanjšuje politično učinkovitost. Rekli bi lahko celo, da je zaradi tega, ker se sodobni človek zaveda svoje odraslosti, pa tudi zaradi upadanja avtoritete političnega vodstva, ta navidezna slabost mirovnih gibanj njihova moč. Samo prepričanje o protipravnosti in moralni nedopustnosti vojne, prav tako pa volja, da jo preprečimo, volja po resničnem miru, morata biti dovolj močna in mirovna gibanja mednarodno povezati drugo z drugim.

Mirovna gibanja izboljšujejo tudi mednarodno ozračje za dialog med Vzhodom in Zahodom. Politični voditelji bodo prisiljeni spremeniti svoje obnašanje. Po eni strani bodo morali drugače kot doslej resno upoštevati ljudstvo, po drugi pa bodo, upajmo, radi ali neradi vendarle

spoznali, »da je zaupanje v človeško politiko odvisno od tega, kako človeški so politiki, ki to politiko ustvarjajo«. Politika, ki je v resnici človeška, ne pozna nobenega manihejstva, nobenih podob sovražnika in nobenih blo-

kov, taka politika pozna samo ljudi, človeštvo in njihove potrebe. Zato lahko tudi spoštuje in varuje resnični mir.

Prevedel Tomaž Mastnak

Helmut KUZMICS

Kaj lahko stori mirovno gibanje, ko ohranja in ustvarja mir, za prevladanje razdeljenosti Evrope?

Svoja razmišljanja bi rad zapisal zelo na kratko, zato bodo nujno predstavljena brez kritja. Poleg tega bi prosil, naj se teh izjav ne razume napak: v celoti sprejemam cilje mirovnega gibanja in se identificiram z občutenjem mnogih, ki mu pripadajo.

Kljub temu pa mislim, da je v samozavedanju družbenih »gibanj« vselej nekaj nesporazumov. 1. Nagibajo se (morda je to nujno) k voluntarističnemu gledanju na stvari — ker nočejo čakati več generacij, da bi bil cilj, za katerega se zavzemajo, dosežen, podreajo deskriptivno podobo dejanskosti svojim željam in nameram. Ko gre za probleme, ki človeka globoko zadevajo, je 2. predpostavka in posledica tega podcenjevanje globinskih historičnih struktur družbenih procesov. Te globinske strukture ne pomenijo le, da so v drugih obdobjih veljali drugačni odnosi med ljudmi, marveč da so bili tudi ljudje sami drugačni. Ko pa gre za civilizacijski razvoj Zahoda, to pomeni, da naše fevdalne, nasilniško-vojskovalne dediščine ne moremo niti preprosto pozabiti niti se je povsem otresti; in da bi morali več vedeti o naši afektivni strukturi, med drugim, zakaj smo postali tako

»miroljubni«, v bližnjem in daljnem družbenem prostoru. 3. pa družbena gibanja — ker naj bi vzgibavala — najpogosteje podcenjujejo tisto, kar njih same vzgibava. Zdi se mi, da žensko gibanje jasno ponazarja, da ravnotežja moči med spoloma ne spreminja emancipatorična retorika, pač pa realne možnosti za moč, posredovanje s konkurenco v ekonomiji in v družini; in pri mirovnem gibanju gre deloma prav tako za podobne, res prozaične mehanizme. Če pa te močne družbene sile niso na strani družbenih gibanj, se tem gibanjem slaba piše. Vendar bi 4. rad naznačil skromen minimalni cilj za vse tiste, ki se želijo angažirati za življenje v miru in svobodi: Naj se ne bi pripetilo še enkrat, da bi celo odmaknjeni intelektualci zapadli v vojno evforijo, kakor se je zgodilo ob izbruhu prve svetovne vojne v vseh evropskih prestolnicah; ti intelektualci so žrtvovali za toplino narodne skupnosti, ki jih je obdajala (svoje tovariše iz ljudstva so objemali vsaj duhovno, če že fizično ne), ves občutek za kritični um. Takrat je bilo torej dokazano, da samo skupnost še ne zadostuje.

Prevedel Tomaž Mastnak

Joanne LANDY/CAMPAIGN FOR PEACE AND DEMOCRACY/EAST AND WEST

Dragi prijatelji iz ljubljanske mirovne skupine in **Problemov!**

Ko sem dobila vaš dokument z dne 7. julija 1986 in povabilo, naj sodelujem v mirovni diskusiji med Vzhodom in Zahodom, mi je bilo v posebno zadovoljstvo, da so ljudje v Jugoslaviji dali pobudo za nadaljevanje dialoga prek blokovskih meja. Dokument sem nameravala posredovati naprej, razpravljati o njem še z drugimi pripadniki **Campaign for Peace and Democracy/East and West** ter predložiti uradno mnenje naše skupine. Zaradi problemov z razporeditvijo poletnega časa — ljudje so bili ob različnih terminih na dopustu — pa seveda pod pritiskom drugih obveznosti je bila ta zamisel, na žalost, neizvedljiva. Tako sem postavljena pred dilemo — ali sploh ne odgovoriti ali pa posredovati povsem osebno mnenje. Ker menim, da je dialog med družbenimi gibanji

Vzhoda in Zahoda še kako pomemben, sem se odločila za drugo možnost, čeprav ta predstavlja le delno participacijo.

Lotiti se nameravam naslednjega bistvenega vprašanja: implikacije, ki jih pogojuje asimetrija, kot ste poudarili, med Zahodom, kjer so aktivnosti, neodvisne od države, tipične in možne, in med komunističnimi državami, kjer teh možnosti ni. Dotaknila pa bi se rada tudi vprašanja zadržanosti zahodnih mirovnih gibanj do vprašanja državljanjskih pravic v vzhodnih državah.

K prvemu vprašanju, vprašanju asimetrije. Vsakdo, ki zaupa v to, da bo demokratični mir dosežen, mora priznati, da so relativne svoboščine, ki smo jih deležni v večini naprednih kapitalističnih držav zahodnega bloka pri formiranju zvez, neodvisnih mirovnih skupin in drugih združenj, vrednota. Istočasno pa je treba poudariti, da

Združene države Amerike na mednarodnem nivoju teh demokratičnih svoboščin ne branijo: to tezo potrdi že bežen prelet mnogih režimov, ki jih Združene države Amerike podpirajo in kjer je kratenje državljanskih svoboščin več kot očitno, naprimer: Čile, Juž. Koreja, Salvador, Turčija in Južnoafriška republika. V državah, kot sta Filipini in Haiti, so Združene države Amerike prenehale podpirati diktatorja Marcosa in Duvalierja šele takrat, ko je postalo več kot očitno, da jima ne bo uspelo obdržati oblasti. Še več, ko sta bila ta režima strmoglavljena, so Združene države Amerike storile vse, kar je bilo v njihovi moči, da bi preprečile družbeno prizadevanja prebivalcev, ki se niso borili proti diktaturi samo zato, da bi dosegli pomembno pravico do svobode govora in združevanja, pač pa tudi zato, ker so hoteli — kar je s tem povezano — dostojno gospodarsko in družbeno življenje.

Združene države Amerike in druge zahodne države dopuščajo, tudi znotraj lastnih družb, temeljno družbeno neenakost in nepravilnost. Toda četudi upoštevamo to dejstvo in zunanjepolitično realnost Združenih držav, ki smo jo poudarili, obstaja nesporna asimetrija med pravicami do neodvisnega družbenega delovanja prebivalcev Združenih držav in drugih zahodnih držav ter med zanižanjem teh istih pravic prebivalcem v komunističnih deželah. Vprašanje za vse tiste, ki hočejo ustvariti mednarodno gibanje za demokratični mir, je, kaj naj bi storili ob dejstvu, da ta asimetrija obstaja.

Iz tega, po mojem mnenju, ne sme izhajati sklep, naj se zahodnjaki prenehajo zavzemati za unilateralne razorožitvene iniciative. Mi vsi, kjerkoli že živimo, na Vzhodu ali na Zahodu, moramo izvajati pritisk, da bo prišlo do unilateralnih pobud za odstranitev jedskega in konvencionalnega vojaškega arzenala. Prav tako moramo zahtevati unilateralne pobude za spoštovanje pravic manjših narodov do samoodločbe, pa če pozivamo Sovjetsko zvezo, naj se odreče nadvladi nad sosednjimi deželami, ali pa Združene države, naj prenehajo podpirati Contro v Nikaragvi. In končno, skupaj moramo od obeh velesil zahtevati, da povsod unilateralno podpreta demokratične principe, ne pa, da prisegata nanje le v propagandne namene, proti nasprotni strani.

Mi na Zahodu lahko brez posledic govorimo, lahko smo bolj glasni, v večini primerov, ne da bi bili za to kaznovani z zaporom, vse dokler ne razglasimo državljske neposlušnosti (seveda je uporaba instituta državljske neposlušnosti pomemben del procesa, ko se oblikuje odporiško gibanje, toda to je že druga zgodba). Kakorkoli že: mi vsi, na Vzhodu in na Zahodu, moramo postaviti isto zahtevo — vsaka od velesil mora storiti prvi korak h koncu sindroma hladne vojne, eskalacije in medsebojnega obtoževanja. Mnogi bi dokazovali, da tisti, ki poziva Zahod k unilateralnim razorožitvenim pobudam, naivno gleda na Vzhod, na značilnosti komunistične družbe in na njeno totalitarno bistvo. Niti najmanj. Resnica je diametralno nasprotna: gre za potencialni politični vpliv konsistentne mirovne ofenzive, ki lahko največ pripomore k oslabitvi tega totalitarnega sistema.

Bolj ko bodo Združene države brezobzirno krepile svoje vojaške zmogljivosti in podpirale nedemokratične vlade, več bodo prispevale k trdnosti in odpornosti komunističnega sistema. Sedanja zunanja politika Združenih držav, ki še zdaleč ne sledi proklamiranim ciljem zaščite demokracije in človekovih pravic, omogoča Sovjetski zvezi propagando, s katero ohranja obstoječo vojaško moč doma in okupacijske armade v tujini. Če pa bi bile Združene države pripravljene sprejeti večje pobude za odpravo

jedskega orožja ter umik konvencionalnih sil iz Zahodne Evrope, bi bil to resnični izziv sovjetski dominaciji na Vzhodu. Sovjeti trdijo, da so njihove enote v Vzhodni Evropi in v Afganistanu samo zato, da bi ubranile agresijo z Zahoda. Združene države bi to trditev lahko ovrgle, če bi — v sklopu nove demokratične in nemilitaristične zunanje politike — razglasile konec »vojne zvezd«, umaknile Pershinge in manevrirne rakete, končale jedske poskuse in umaknile svoje enote iz Zahodne Evrope. Ne gre za to, da bi kdo verjel, da tiči razlog za sovjetsko vojaško prisotnost v drugih državah v ameriški grožnji, pa pa za to, da bi vzpodbudili, tako znotraj Vzhodnega bloka kot na širši mednarodni ravni, politične pritiske na Sovjetsko zvezo, in bi tudi ta umaknila vojaške enote (seveda ta proces deluje tudi v nasprotni smeri: vsakokrat, ko Sovjeti uporabijo agresijo — npr. invazija na Afganistan, pomoč pri zatiranju Solidarnosti na Poljskem — dajejo pristašem hladne vojne na Zahodu dodatne adute. Če bi namesto tega Sovjetska zveza unilateralno spoštovala človekove pravice doma in po svetu, umaknila iz sosednjih držav svoje enote in se odrekla svojemu deležu pri oboroževalni tekmi, bi s tem zadala hud udarec ameriški politiki hladne vojne, jedske eskalacije in podpiranja reakcionarnih diktatur.)

Unilateralne iniciative so politično orožje proti demokratični in imperialistični politiki obeh velesil hladne vojne. Tako Združene države Amerike kot sovjetske oblasti¹ danes večino teh ukrepov še niso pripravljene sprejeti, ker si hoče vsaka od njiju zagotoviti globalno moč in obdržati nadzor nad interesnimi območji. Za neodvisna družbena gibanja je, tako na Vzhodu kot na Zahodu, kljub vsemu pomembno, da zahtevajo takojšnje nepreklicne in dramatične unilateralne pobude, saj s tovrstnimi zahtevami poudarjamo potrebo po akcijah, ki naj nadomestijo demagoške fraze in neskončna »pogajanja«. S tem ko namesto prazne retorike predlagamo politiko dejanj, prispevamo k ustvarjanju zavesti, da nudijo naša gibanja politično alternativo za premostitev hladne vojne.

* * *

Danes je 30. avgust. Če hočem, da dobite tekst pravočasno, da moram nemudoma poslati. Tako se bom vprašanja zadržanosti zahodnih mirovnih gibanj do problema človekovih pravic v komunističnih deželah le bežno dotaknila.

Naša skupina Campaign for Peace and Democracy / East and West se je vse od svoje ustanovitve junija 1981 skušala spoprijemati s problemom te zadržanosti — mnogi med nami so na tem vprašanju delali že prej, kot posamezniki. Mnoge vodilne zahodnoevropske mirovne aktiviste smo uspeli prepričati, da so se s podpisom pridružili protestu zaradi kršenja človekovih pravic v komunističnih deželah, npr.: protestu zaradi zapiranja voditeljev poljske Solidarnosti, trpinčenja članov Moskovske skupine za uveljavitev zaupanja in zaradi procesa proti Milani Nikoliću in beograjski šesterici v vaši državi. Trenutno se z ekologijo, mirovnimi aktivisti in strokovnjaki dogovarjamo za sodelovanje z aktivisti iz Vzhodne Evrope na področju ekologije. Res pa je, da nam večine ameriških mirovnih gibanj še ni uspelo prepričati, da je edina pot iz brezizhodne hladne vojne povezovanje neodvisnih gibanj, ki se zavzemajo za mir, in tistih, ki se zavzemajo za človekove pravice: v Združenih državah so mirovna gibanja še vedno osredotočena na rakete,

namesto da bi se ukvarjala s problemom velesil in rivalstvom med sistemoma, ki te rakete proizvajata.

Dokazovali smo, da so gibanja za razorožitev in gibanja za demokratične pravice soodvisna, da se vzajemno krepijo, ter da prvi vidik ne more imeti prednosti pred gibanjem (to je v nasprotju s stališči mnogih zahodnih aktivistov, da je mir na »prvem« mestu, ali s stališčem, za katerim stojijo mnogi aktivisti na Vzhodu, da je potrebno najprej zagotoviti spoštovanje človekovih pravic in se šele nato ukvarjati z razorožitvenimi pobudami. Dejansko se da tudi dele vašega dokumenta interpretirati v skladu s tem drugim stališčem). Pred nami v Združenih državah Amerike je še dolga pot, preden bomo uspeli prepričati ljudi, kako potrebno je integrirati obrambo človekovih pravic v politiko mirovnega gibanja. Dejstvo, da so mnoga gibanja v Evropi to že storila, je pomagalo; pomagalo je tudi to, da je več kot 40 neodvisnih mirovnih aktivistov in aktivistov za človekove pravice iz Sovjetske zveze, Nemške demokratične republike, Madžarske, Poljske, Češkoslovaške in Jugoslavije podpisalo izjavo CPDEW in revije **Across frontiers**, v kateri smo obsodili ameriško politiko v Nikaragvi.

Pri uveljavljanju ideje o popuščanju napetosti od spodaj, ki je združila vprašanje človekovih pravic in miru, smo v boljšem položaju kot pred nekaj leti. Isto-

Claus OFFE

[...]

S tem pismom želim potrditi, da sem prejel vaše cirkularno pismo z dne 7. julija in kratek oris vaših pogledov na naloge evropskih mirovnih gibanj, ki ste ga priložili temu pismu. Žal mi je, da nisem mogel odgovoriti prej, vendar pa bi vam rad sporočil, da sem prebral vašo analizo z zanimanjem in da zelo občudujem njeno jasnost in globino. Razločevanje med državnim pojmom miru in med civilnodružbenim pojmom miru je nedvomno nadvse pomembno. Seveda pa mi ni treba dokazovati, da je »civilna družba« dokaj nedoločen pojem in da bi se lahko vprašali — kolikor gre za vzhodnoevropske družbe — če je to, kar se prikazuje kot civilna družba in torej kot antiteza državi, dejansko resnična sfera družbene dejavnosti ali pa le prikriti artefakt same države. Mirovna gibanja tako na Vzhodu kot na Zahodu se torej soočajo s težavno in včasih tragično dilemo, ki izhaja iz dejstva, da se državni pojem miru in civilnodružbeni pojem miru ne seštevata v kak »globalen« mir, temveč sta drug drugemu napoti — pa četudi le zaradi tega, ker državne elite verjamejo, da bo državni mir to-

časno pa je naše delo v določenem smislu še težje, saj so družbena gibanja, na katera se je ta perspektiva opirala, tako na Vzhodu kot na Zahodu v velikih težavah. Zahodno mirovno gibanje ni več ne tako močno ne tako vidno in samozavestno, kot je bilo v dneh pred namestitvijo manevrirnih raket in pershingov; na Poljskem se je moral neodvisni sindikat **Solidarnost** umakniti v ilegalo, neodvisni aktivisti pa se skoraj povsod na Vzhodu soočajo z naraščajočimi pritiski oblastnih struktur. Zdi se, da je popuščanje napetosti od spodaj zaradi takega položaja vse bolj utopično in »nerealno«. Vendar pa je duh že ušel iz steklenice. Mnogi aktivisti so dojeli, da je usoda naših gibanj povezana in da je nadaljevanje in razširjanje dialoga naše najboljše in edino upanje. Zahvaljujem se vam, da ste s tematsko številko revije, posvečene dialogu Vzhod-Zahod, prispevali k temu procesu.

Prevedla Ingrid Bakše

¹ Sovjetska zveza je z razglasitvijo moratorija na jedrske poskuse, pravzaprav že storila neke vrste unilateralni korak. Združene države bi morale moratorij nemudoma sprejeti in nadaljevati proces z razglasitvijo novih tovrstnih pobud. S tem Sovjetski zvezi ne bi podarile novega propagandnega aduta, načele pa bi tudi sovjetsko dominacijo v Vzhodni Evropi in njeno ustaljeno prakso kršenja človekovih pravic.

liko bolj negotov, kolikor več bo civilnodružbenega miru, in na podlagi tega tudi delujejo. Z drugimi besedami, državne elite imajo moč, s katero definirajo — in skladno s tako definicijo delujejo — kaj škodi in kaj prispeva k državnemu, se pravi mednarodnemu miru. Konsekventno, oporekati tej definiciji je nevarno, ker se državne elite zaradi takega oporekanja (pogosto upravičeno) počutijo ogrožene. Medtem ko seveda nisem pripravljen sprejeti ciničnih in pogubnih konsekvenc, ki bi jih ta analiza imela za dialog med vzhodnoevropskimi in zahodnoevropskimi mirovnimi gibanji, pa hkrati ne morem zavrniti veljavnosti analize, ki — kot se zdi — narekuje take cinične sklepe.

Kot vidite, še zdaleč ne morem ponuditi moralno in analitično konsistentnega odgovora na dileme in protislovja, ki jih v vašem stališču tako dobro razvijate, sporočiti sem vam hotel samo, da globoko simpatiziram s prizadevanji, da bi dospeli do take konsistentne rešitve. [...]

Prevedel Tomaž Mastnak

Hvaležen sem vam, ker ste povabili britanske Zelene in mene osebno, da odgovorimo na vaša vprašanja o naravi miru in dialogu med Vzhodom in Zahodom. V kratkem času, ki ga imam na razpolago, bom poskušal odgovoriti na ta vprašanja z zornega kota Zelenih Združenega kraljestva.

Najprej naj povem, da se strinjam z vsem, kar ste zapisali, in da si želim le še razširitev nekaterih vprašanj iz vaše analize ter uvedbe nekaterih dodatnih točk za razmišljanje. Britanski Zeleni delijo vaše mnenje in mnenje drugih organizacij, kot so Listina 77 na Češkoslovaškem in Evropska jedrska razorožitev (END) v Veliki Britaniji, da je koncept miru nedeljiv, in da je tisto, kar združuje prebivalce Evrope, daleč pomembnejše — in v perspektivi, upamo, tudi daleč trajnejše — od umetne razdelitve, ki je nastala kot posledica določenih zgodovinskih okoliščin leta 1945.

Kar nas resno skrbi, je dejstvo, da so te razlike postale nekako samozadostne in samoobnavljajoče se (vsaj kažejo se tako), in da je »mir«, kot ga opisujejo vlade različnih političnih prepričanj v obeh blokih, »mir«, ki ga po njihovem mnenju zagotavlja uničevalno orožje brez primere v dosednji zgodovini, nelagoden, oddaljen in napetosti poln odnos med članicami obeh blokov. Čeprav zgleda, da je vladam v določeni meri uspelo prepričati pomembne segmente njihovega prebivalstva, da v Evropi vlada mir, lahko vsaj na tri načine pokažemo, da je ta trditev nevzdržna.

Kot je za posameznika zdravje več kot le odsotnost bolezni, torej predvsem stanje, ko se on ali ona dobro počuti, je cel/a in zmožen/na živeti polno življenje v svojo korist in v korist drugih, tako je mir v Evropi več kot le odsotnost odkritega vojnega spopada z bombami, naboji, ranami, smrtjo in izgubami dragih oseb; to so predvsem razmere, v katerih bi se Evropa lahko začela uresničevati, v katerih bi se vsi evropski narodi zavedli skupne dediščine in skupne prihodnosti in bi živeli v miru — tako med državami, katerih vloga bi se vsekakor zmanjšala, kot med sabo, svojo kulturo in znanje pa bi, kar se v preteklosti ni dogajalo, uporabljali v korist revnejših dežel.

To me pripelje do drugega razmišljanja, da sta namreč velesili, medtem ko v Evropi ni bilo odkritih konfliktov, preusmerili svoje spore — na implicitno rasističen način — v tretji svet, s tem da sta izrabili obstoječe probleme kot podlago za preizkušanje njunega orožja in ideologij v takšnih deželah, kot so Koreja, Kampučija, Afganistan, Angola ali Nikaragva. Mislim, da obstaja nevarnost, da bi to spregledali v naši analizi držav in družb, kakršne v Evropi realno obstajajo. Za britanske Zelene je prevladujoča logika industrializacije in ekonomske rasti v Prvem in Drugem svetu in podrejenost Tretjega sveta, ki iz tega izhaja, dejavnik, ki je odločilen za odsotnost svetovnega miru; koristi pridobljene z združenjo Evropo, Vzhodom in Zahodom, Prvim in Drugim svetom, bi bile nepopolne, če ne bi razrešili tudi tega vprašanja.

In še na nek drug način lahko pokažemo, da je domnevni mir zadnjih štiridesetih let v Evropi lažen. Če je »prva ovira za vojno resnica«, potem iz tega sledi, da mir ne obstaja, dokler informacije o drugem bloku se

stavljajo, kot je to pogosto v obeh blokih, polresnice, namerno izpuščanje določenih informacij, njihovo izkrivljanje ali celo konstruiranje. Del naše odgovornosti je torej v tem, da se borimo proti vsem tovrstnim dezinformacijam in da si prizadevamo za razvijanje bolj objektivnih informacij o politiki in družbah drugega bloka, čeprav se zavedam, da so možnosti za takšno ravnanje večje pri tistih, ki živijo na Zahodu.

To privede do vprašanja kako ohraniti in razvijati dialog med Vzhodom in Zahodom in kako razreševati probleme, zaradi katerih je postalo to vprašanje marginalno celo v razmišljanjih Zahodnjakov, ki sicer so zainteresirani za svetovna vprašanja.

Ena najresnejših posledic razdelitve Evrope je psihološka meja, ki se je razvila v miselnosti navadnih ljudi na Zahodu. (Isto bi lahko veljalo na Vzhodu, vendar pa lahko o tem le ugibam in dvomim, da to morda ne drži, ker so imeli prebivalci držav Varšavskega pakta manjšo možnost izbire za članstvo v njihovem bloku). Kot je rekel madžarski oporečnik in mirovni aktivist Károly Kiszely, je delitev Evrope dokončna ne takrat, ko je postavljen še zadnji kos bodeče žice, temveč ko se ljudje iz enega bloka prenehajo zanimati za ljudi iz drugega bloka. S tem ko fizična razdelitev traja, se veča tudi nevarnost psihološke razdelitve, zlasti na Zahodu, in mislim, da je ena glavnih nalog tistih, ki sodelujejo v mirovnem gibanju, ta, da preprečijo psihološko razdelitev.

V svoji viziji Evrope brez blokov in v duhu izvirnega poziva END iz leta 1980 britanski Zeleni skupaj z drugimi Zelenimi v Zahodni Evropi kritizirajo konsenz, ki so ga vladajoče stranke obeh blokov dosegle v zadnjih štiridesetih letih, da so namreč odnosi Vzhod—Zahod zadeva vlad in nacionalnih držav, in da to ni v nasprotju s Sklepno listino Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi iz leta 1975. Ker so se Zahodne stranke desnega krila že pred časom prenehale zanimati za karkoli drugega kot za Prvi svet, in ker se Ostpolitik iniciativa ZRN, ki jo je vodil Willy Brandt v šestdesetih letih, ni uspela ukoreniniti med ostalimi socialdemokratskimi strankami v NATO paktu, so bile neodvisne iniciative v obeh blokih zelo dobrodošle, saj so ustvarile možnosti za nove oblike dialoga. Britanske Zelene čaka še veliko dela, da bi dosegli raven zavesti, ki je nujna za to, da ohranimo proces Ostpolitik. Menim, da prednost, ki jo dajejo Zeleni stikom med narodi in regijami in prizadevanju za vzpostavitev dobrih medsebojnih odnosov, pomeni obetavnejši začetek dialoga Vzhod—Zahod, kot pa konvencionalni dialog, ki je temeljil na koncepcijah monolitnih nacionalnih držav, katerih obrambo naj bi zagotavljalo nenehno kopičenje orožja. Verjetno nisem odgovoril na vaša vprašanja na isti način, kot ste jih vi zastavili, toda do sedaj britanski Zeleni niso dovolj sodelovali z vzhodnoevropskimi ali vzhodno-srednjeevropskimi demokratičnimi opozicijskimi skupinami, da bi lahko občutili isto vrsto zadržanosti, ki jo vi omenjate. Upam pa, da ta članek pomeni začetek večjega angažiranja britanskih Zelenih na tem področju, in si želim, da bi se ta dialog nadaljeval.

Prevedla Zdenka Šimonovič

Sodobna Evropa in problem (svetovnega) miru

Izhajal bom iz teze Edwarda Thompsona, po kateri je Evropa šibki člen hladne vojne v 80. letih.¹ Teza je bolj realna, kot pa vznemirljiva, čeprav izraz »hladna vojna« v njenem okviru ni najpreciznejši. Vendar pa subjekti »hladne vojne« v 80. letih, ZDA in SZ ter njune vojaške zveze, v nasprotju z drugo polovico štiridesetih in prvo polovico petdesetih let, ko so odnosi med blokoma dobili svoje slavno ime, ne morejo več računati na množično prepričljivost svojih obrambnih ideologemov, še posebej ne med širokimi sloji prebivalstva sekundarnih držav v okviru enega ali drugega bloka. Realnost Thompsonove teze ne temelji toliko na dejstvu atmosfere hladne vojne, ki naj bi ji bila Evropa zdaj podrejena, temveč bolj na naraščajočem vplivu vojaško-militantnih logik, ki postajajo v pogojih vse večje koncentracije nuklearnega orožja na tem ozemlju **objektivno** vse bolj pomembne v procesih političnega odločanja.

Evropski mir vs./svetovna vojna

Problem evropskega miru se je v 70. letih vsilil kot ključni problem svetovnega miru. Ali je to pretirana in zato netočna sodba za čas, v katerem je Evropa zadnjih 40 let relativno miren kontinent, kjer je malo t.i. zunanjih intervencij (čeprav z velikimi posledicami: intervenciji članic Varšavskega pakta na Madžarskem 1956 in v Českoslovaškem 1968), kjer so mednarodne meje stabilne in kjer motijo državno-teritorialni red samo posamezna separatistična gibanja (v severni Irski, Baskiji, na Korziki in Kosovu), ki so bolj ali manj naslonjena na širša nacionalna ali kvazinacionalna gibanja? Po drugi strani pa so bile v zadnjih 40 letih dežele te iste Evrope, kot bivše kolonialne ali neokolonialne sile, sodelujoče pri številnih vojaških akcijah na drugih celinah. Ali ni potem teza, da je danes ključni problem svetovnega miru evropski mir, pretirana in v bistvu evroponarcisoidna?

Realna podlaga te teze sta dve dejstvi ključnega pomena: prvič, v preteklem desetletju je postala Evropa prostor, v katerem tekmujejo dve velesili (in njuni zavestniki) v nameščanju svojih produktov vrhunske vojne tehnologije; drugič, vsem je jasno, da vojaško atomsko dezangaziranje kot začetni signal resnične mirovne politike predpostavlja (kot vrsta simultanih predpostavk-rezultatov) spremembe na področjih politike, gospodarstva, družbenega življenja in kulture v celotnem evropskem prostoru. Medtem ko ima prvi element status trivialnega dejstva (pri čemer stvar sama še zdaleč ni trivialna — nasprotno), je druga dejstvena ugotovitev, ker se z njo lahko strinjajo vsi zainteresirani za problem, ne glede na to ali so za ali proti spremembam, o katerih govorimo. Na kratko si pogledjmo oba elementa:

Pokazalo se je, da sta ZSSR in ZDA z nameščanjem raket srednjega dometa na evropskih tleh (SS-20, perishing II in cruise missiles) dospeli v medsebojnih obrambnih grožnjah do določene meje. Kot zalog v igri nastopa tokrat Evropa. Seveda tako tista Evropa, ki je sokrivec pretehtanih militarističnih dejanj, s čimer mislimo na njene režime, ki so na to pristali, in na tisti del njene javnosti, ki v obeh blokih podpira opravičujoči obrambni ideo-

logem, kot tudi Evropa odpora in mirovne iniciative, svobodnega »sveta življenja« in avtonomnih družbenih gibanj. V nasprotju z izvenevropskimi področji, kjer je konfrontacija velesil indirektna in kjer preizkušajo le konvencionalno orožje (ta »le« moramo razumeti izključno v dobesednem pomenu), bi v Evropi kakršnokoli »preizkušanje« nakopičenega orožja pomenilo splošno atomsko vojno. Trenutno nas ne zanimajo špekulacije o »ravnotežju strahu« kot odločujočem dejavniku, ki naj bi trajno preprečeval, da nobena od nasprotnih strani ne bi uporabila atomskega orožja, kajti gre za preveč racionalen argument v zadevi, ki je po definiciji ni mogoče stalno racionalno nadzirati. V Evropi bi se tako že tretjič v tem stoletju začela svetovna vojna, in to dobesedno samo začela, kajti optimistično misliti na konec tokrat res ne bi bilo na mestu. Vidimo, da je zalog Evrope višek nora medsebojnih blokovskih groženj. Vojna ideologija o »omejeni atomski vojni« za Evropo ne samo ni tolažilna, ampak je veliko manj racionalna od obstoječega ravnotežja zastraševanj, v katera tako ali tako kot v »ravnotežja« nihče več resno ne verjame. Naše drugo ključno dejstvo, ki povezuje perspektivo miru z družbenimi spremembami v Evropi in svetu, razkriva, da je zamisel o omejeni atomski vojni za izglede miru v svetu popolnoma pogubna. Če so sedanje vojne napetosti, vojaške igre in grožnje, pri čemer sta produkcija in preizkušanje atomskega in klasičnega orožja samo vrh ledene gore, trdna in pomembna sestavina odnosov med narodi in družbami, potem so meje tistih sredstev, s katerimi se uradna politika zavzema za mir in razorožitev, popolnoma očitne. Bilo bi seveda neodgovorno, če v neki smiselni strategiji atomskega, in tudi vsakršnega drugega protivojnega delovanja, ne bi računali tudi s temi sredstvi. V meddržavnih odnosih ni velikih presečenj, večji premiki so mogoči le pod pritiskom večjih družbenih sprememb. Vendar danes nimamo posebnih razlogov, niti političnih, niti gospodarskih, niti tistih, ki bi prišli s kulturnega področja, da bi verjeli v pomembnejše družbene spremembe, ki bi bile tako močne, da bi lahko pripeljale do miru v Evropi in v svetu. To ne pomeni, da v Evropi in v svetu ni mogoče opaziti določenih tendenc, za katere je mir smisel nastanka in obstajanja, ne pa samo stranski produkt kake druge politične vloge. Posebej pomembna je desetletna izkušnja evropskih in severnoameriških mirovnih gibanj. Šele s fenomenom njihovega delovanja lahko dopolnimo sliko o pomenu Evrope za današnji svetovni mir.

Evropski fenomen v akciji — družbena gibanja

Mirovna gibanja v zahodni Evropi predstavljajo danes skupaj z drugimi t.i. novimi družbenimi gibanji — ekološkim, antinuklearnim v širšem pomenu (kot gibanjem za nove energetske vire in iz njih izvirajoče nove tehnologije), feminističnim — najpomembnejša opozicijska gibanja v teh družbah. Pomen opozicije je tu razširjen iz političnega na širše družbeno področje, celo več, utemeljen je na razliki med državo in družbo. Ta razlika, ki je bila v dolgi zgodovini meščanske civilizacije njena

značilna poteza, je z nastankom novih družbenih gibanj dobila še eno kvaliteto. Gibanja so pokazala, da vsakdan človeškega življenja ne more biti prepuščen t. i. sistemski integraciji družbe, pa čeprav je ta v svojem samorazumevanju še tako demokratična. Vzporedno s sistemsko integracijo, ki poteka ob posredovanju države in na točke katere lahko ljudje vse manj vplivajo, je nujno postaviti elemente družbene samointegracije, in to pri vprašanjih, ki neposredno iritirajo človeški vsakdan — prehrana, stanovanje, zaščita okolja, in nato problemih, ki zadevajo perspektivo človeške skupnosti — novi izvori energije in nove tehnologije, razoroževanje, enakopravnost med spoloma, v delovnem in družbenem statusu.

Izkazalo se je, da se za take cilje lahko borijo samo družbena gibanja, ki so sposobna povezati javni prostor z družbo in ga s tem narediti za družbeni, in ne več za pretežno državni integralni del. Aktivnosti novih družbenih gibanj so v temelju boj za javnost proti državi. Tako pridobiva civilna družba kvalitativno drugačno vsebino, kot jo je imela pojmovno in izkustveno v času Hegla in Marxa. Ni več zbir privatnih lastnikov (blaga, denarja in delovne sile) in na njem zasnovanega sistema potreb, temveč skupnost državljanov, ki hoče vplivati na kvalitativne pogoje svojega življenja. Če to ne more vedno pozitivno (»državljske iniciative«), potem vsaj negativno (»državljska neposlušnost«), s čimer se prav tako manifestira povsem določena družbena moč.

Mirovna gibanja v zahodni Evropi so središče fenomena, ki ga imenujemo nova družbena gibanja. Tu ne govorimo samo o mednarodno organiziranih konvencijah (Kampanja za nuklearno razorožitev, Evropsko nuklearno razoroževanje, Kampanja za svetovno razoroževanje), ampak o pluralizmu akcij in gibanj v večini dežel, ki nedvoumno izražajo stališča dela javnosti do nuklearne politike veselih in pristajanja domačih oblasti nanjo. Tu ne govorimo o enkratni obrambni strategiji teh gibanj. Izzivanje patriotskih in nacionalnih čustev praviloma ni primarno, medtem ko je to smisel obrambnih ideologem velikih sil (na obeh straneh) in tvori pomembno podlago za pristanek dela prebivalstva na zaščito, ki jo ponuja eden ali drugi veliki brat. Podlaga mirovnih gibanj v zahodni Evropi je nasprotno spoznanje — ZDA potrebujejo Evropo, da bi ta zaščitila njen prestiž pri nuklearnem oboroževanju, ne pa Evropa ZDA, da bi jo zaščitile pred napadom nasprotne strani. Mirovna gibanja izpričujejo na občutljivem področju obrambe dežele, njenih interesov in še več — obrambe načina življenja v zahodnem svetu, njegove civilizacije in kulture, zavidljivo treznost, nepodkupljivost in vztrajnost. To kar je s stališča zahodnih vojaških strategov vedenje, ki meji na veleizdajo, je na strani mirovnih gibanj simptom določene zrelosti civilne družbe, ki manifestira prav svoje najvišje (tradicionalne) vrednote svobode in demokracije.

V sklopu delovanja drugih družbenih gibanj (pogosto so to identična gibanja z več simultanimi strateškimi cilji) imajo mirovna gibanja svoje antinuklearne in protivojne kampanje, pri čemer izhajajo iz določenih idej o dobrem in svobodnem življenju. Prvotna dilema — življenje ali svoboda — ki je bila prisotna v prvih letih oblikovanja in delovanja teh gibanj, se, kot v temelju spekulativna, vse bolj odriva na rob, v nasprotju s konstruktivnimi življenjskimi vrednotami, ki se uveljavljajo kot resnična alternativa velikim državnim politikom in neprestanemu oboroževanju.

Težave gibanja skozi evropski status quo

Mirovna gibanja v zahodni Evropi se danes soočajo z dvema velikima problemoma. Prvi je odsotnost enakih gibanj v deželah vzhodne Evrope (deželah s socialističnimi režimi), drugi pa je njihov načelno nerazčiščen odnos do sistema demokratičnih institucij meščanske države in do demokratično in socialistično orientiranih političnih sil. V prvem primeru, to je v odnosu do vzhodne Evrope, lahko delujejo samo z močjo lastnega zgleda, v drugem pa gre za pomanjkljivosti v sami strategiji gibanja.

Da bi bilo gibanje zares evropsko, bi moralo obsegati vse, ali vsaj večino evropskih dežel ne glede na njihovo družbeno in državno ureditev. V socialističnih deželah vzhodne in srednje Evrope je vzpostavljanje takih neodvisnih gibanj nemogoče iz številnih strukturnih razlogov, ki so vsebovani v sami naravi teh sistemov. Če zavržemo obrambni ideologem kot najmanj pomemben razlog (čeprav ga v deželah z nerazvito demokratično državljsko kulturo, kot so ZSSR, Bolgarija, ne smemo zanemarjati), najdemo vrsto sistemskih obeležij, na temelju katerih se v poskusih neodvisnih mirovnih (ali drugih) družbenih gibanj odkriva posebno kombinacijo delovanja notranjega in zunanjega sovražnika. Poglavitni sistemski značilnosti sta tu vsekakor totalnost, s katero država (pravzaprav partija-država) obsega vse družbeno življenje in nedemokratičnost državnih institucij. Zato ne moremo govoriti o družbeni sferi, ki je ločena in relativno neodvisna od države. To pa je strukturna predpostavka ustanavljanja in delovanja neodvisnih družbenih gibanj, torej tudi mirovnega. Vendar pa ni nujno, da je historična vzročna povezava predpostavk in rezultatov enaka logični. Pobude za neodvisna družbena gibanja so lahko začetni korak v nastajanju relativno samostojnih področij družbenega življenja in delovanja na katera bi se postopoma navajali tako država kot nastajajoča civilna družba. Beseda »navajanje« je uporabljena nevtrarno; v sebi skriva proces družbenih bojov in konfliktov, brez katerih bi bilo nerealno pričakovati kakršnekoli premike v politični in družbeno-organizacijski strukturi teh dežel. Samo za ilustracijo naj zapišem, da se Poljska ni »navadila« na tako močno družbeno in povrh vsega še — delavsko gibanje, kot je »Solidarnost«. Razbila ga je z militarističnimi sredstvi, kar govori o tem, kakšna je v zadnji instanci njena narava. V takih državnosistemskih razmerah so mirovna gibanja dopustna le kot ritualna dejanja, ki podpirajo državne zunanje politike in politiko skupne vojaške zveze. Čeprav gre za izrecno obrambne ideologeme, pri katerih vztraja še posebno ZSSR, tu o resnejših mirovnih iniciativah ne moremo govoriti.

Pa vendar vzdušje atomsko-oboroževalnega prestiža s svojo realno in ne le ideološko obrambno silo zadeva tudi posamezne skupine (v glavnem intelektualcev in študentske mladine) v teh deželah. Njihove iniciative, usmerjene k miru in evropskemu sodelovanju, ki so v teh sistemih na sami meji legalnosti — kolikor mi je znano, obstajajo danes take skupine samo na Madžarskem in v Vzhodni Nemčiji — je treba nesporno podpreti, pri tem pa jih do določene mere pazljivo obravnavati zunajblokovsko. Kajti v družbenih gibanjih metafora o slamic ni vedno samo stilsko figura. Če vemo, da madžarski neodvisni in levo orientirani intelektualci že dobro desetletje razvijajo ideje o socialistični civilni družbi (npr. György Konrád in Mihály Vajda), potem se bosta morda obe praksi, teoretska in praktična, nekoč celo plodno združili. Resda začne šele takrat delovati neznanka

procesa medsebojnega »navajanja« močne države in šibke družbe na koeksistenco, vendar pa brez takih neznanj tudi ni družbene evolucije. Zahodnoevropska mirovna gibanja so danes pretežno v položaju, ko morajo delovati sama, tj. brez vzhodnoevropskega pendanta. V razmerah, ki zahtevajo permanentno delovanje, se gibajo med unilateralističnimi iniciativami — kar je dvorezen meč² — in pričakovanjem nastanka adekvatnih (neodvisnih) mirovnih gibanj na vzhodu kontinenta. Ker je gotovo, da v takem precepu ne bodo mogla predolgo obstajati kot faktor, s katerim bodo morali zahodni vojaški in politični strategji računati (seveda v negativnem pomenu), je jasno, da bodo mnogo aktivnejša tam, kjer lahko vplivajo, se pravi v kompleksnih odnosih z demokratičnimi in socialističnimi političnimi silami v njihovih deželah.

Tako kot druga sodobna gibanja na zahodu, tudi mirovna gibanja niso gibanja z zavezujočo in kompaktno ideologijo. Zavzemajo se za pluralizem življenjskih oblik, pluralizem življenjskih nazorov, idej in pojmovanj. Demokratizacija, za katero se zavzemajo, je družbena in ne državna. S tem želijo uveljaviti možnosti za pozitivne svoboščine civilne družbe, medtem, ko negativne prepuščajo dejavnosti države. Ko pa bi prišlo do razoroževanja, bi mirovna gibanja prerasla ta vidik svojega obstoja in se realizirala kot gibanja za uveljavljanje drugih življenjskih vrednot, saj so danes pravzaprav del širših družbenih prizadevanj in gibanj. Če pa danes ne bi upoštevali državnostvornih aspektov in pozitivnih možnosti politično-institucionalnega delovanja pri razreševanju evropskih in svetovnih mirovnih problemov, še posebej tam, kjer so za to institucionalne možnosti, bi se odpovedali realno obstoječim kanalom vplivanja. Vztrajanje na takem stališču bi pomenilo ponoviti napake, ki so jih v zgodovini delavskega gibanja zagrešili anarhisti, in bi pripeljalo v samoizoliranje, v družbene enklave, pa čeprav bi se imenovala »svet življenja«. Izogibanje taki usodi je nujno povezano z vprašanjem zavezništva. Tu ne gre za nikakršno »naravno zavezništvo« mirovnih in drugih družbenih gibanj s politično organiziranimi socialističnimi silami, vendar pa mora biti tudi tem gibanjem jasno, da je delovanje v javnosti za določene javne zadeve, interese in potrebe par excellence politično delovanje.

V tem prostoru je evropska socialna demokracija še vedno najvplivnejša politična sila socialistične in demokratične orientacije. Njeni »evropski« programi v zadnjih letih, od EUREKE do Glotzovega »Manifesta za novo evropsko levico«,³ so (gospodarski, politični, tehnološki in kulturni) projekti, ki se resda gibajo v določenih mejah realne politike, vendar pa zato še ne moremo trditi, da niso alternativa obstoječim dominantnim odnosom v Evropi in v svetu. Ideje o (tehnološko, gospodarsko in politično) neodvisni, demokratični in svobodni Evropi, četudi konec koncev Evropske socialne demokracije,⁴ ne moremo tako zlahka zavreči, če izhajamo iz dejstva, da je izguba neodvisnosti Evrope in njena popolna podreditev blokoma slab simptom za celotni svetovni mir. In to je nedvomno eno od izhodišč zahodnoevropskega mirovnega gibanja. Njegov cilj, ustvariti neodvisno Evropo od Poljske do Portugalske, pri čemer naj bi bila to denuklearizirana in demilitarizirana cona, enoten političen prostor, v katerem bi lahko mirovna gibanja⁵ svobodno delovala, je v mnogočem blizu določenim aspektom evropskega socialnodemokratskega programa. Zakaj se torej ne bi permanentno sporazumevali o mo-

dusih simultanih aktivnosti s skupnimi organizacijsko-političnimi in svobodno-družbenimi manifestacijami?⁶

Ali Jugoslavija pripada Evropi?

V tem kontekstu moramo povedati nekaj tudi o mestu Jugoslavije v teh evropskih in svetovnih mirovnih procesih. Ta potreba izhaja iz spoznanja, da se bo morala vsaka evropska dežela, pa naj bo njena zunanja politika še tako samostojna, od časa do časa soočiti z vprašanji, ki jih imajo evropska mirovna gibanja na svojem dnevnem redu. Zato je treba pravočasno pokazati, da je Jugoslavija s svojo neuvrščeno zunanjo politiko, ki je v določeni povezavi z njeno notranjo politiko, zašla v odnosu do sodobnih problemov miru v Evropi v drugo skrajnost, v izolacijo. Jugoslavija podpira neodvisne mirovne iniciative in mirovne procese v zahodni Evropi zgolj deklarativno, z birokratsko inertnostjo in zgolj turističnim aktivizmom, torej brez kakega posebnega poglobljanja v specifiko in današnjo težo boja za denuklearizacijo, demilitarizacijo, in nenazadnje, za mir na tem kontinentu, o čemer smo v tem tekstu že nekaj povedali. Problem je v tem, da se je morala modra zunajblokovska politika, ki je bila inicirana skoraj pred štiri-desetimi leti, nadgrajevati z novimi strateškimi orientacijami, kot je bilo to storjeno z ustanavljanjem gibanja neuvrščenih dežel, in da bi bilo treba s tem nadaljevati, še posebej v zadnjih desetih letih, ko je postal mir v Evropi akuten politični problem.

Zato so tudi v Jugoslaviji potrebna neodvisna mirovna gibanja. Ne le zaradi gole moralne podpore podobnim prizadevanjem v zahodni Evropi, še manj pa iz nekakšnih modnih razlogov. Taka gibanja morajo zrasti in se razviti iz spoznanja, da bomo v primeru atomske vojne (celo »omejene«, čeprav dvomim v njeno možnost) delili usodo z geografsko bližnjimi prostori, pa naj to želimo ali ne. Druga temeljna motivacija za neodvisno mirovno gibanje pri nas bi morala izhajati iz odločitve, da se Jugoslavija končno tudi civilizacijsko vmesti v Evropo. Tu ne govorimo o enkratni politični odločitvi, ki pravzaprav ni možna niti načelno niti praktično (še posebej, če upoštevamo sodobne tokove našega »samoupravnega razvoja«), temveč o močni rezultanti sedanjih in prihodnjih družbenih in političnih angažmajev (in bojov) aktivnih socialnih skupin.

Kar zadeva nova družbena gibanja, se nahaja Jugoslavija v situaciji, ki je podobna vzhodnoevropskim (oziroma — srednjeevropskim) socialističnim deželam. Pomanjkanje civilne družbe je lahko negativna motivacijska podlaga za nastajanje družbenih gibanj, ki bi bila podobna modernim. Na tem mestu se ne bomo podrobneje spuščali v analizo možnosti, pogojev in ovir za nastanek in razvoj modernih družbenih gibanj v Jugoslaviji (modernih v razmerju do tradicionalnih, ki so z romantično-nacionalnega vidika doživela v zadnjih dveh desetletjih v Jugoslaviji bum). Dovolj bo, če za sedaj omenimo gibanja in aktivnosti — mirovne in ekološke skupine v Sloveniji, feministične pobude na Hrvaškem, antinuklearne akcije v Srbiji, zavzemanja za avtonomni status sindikata in za dosledno spoštovanje državljskih pravic in svoboščin — ki predstavljajo primere, na katerih bi lahko nadgrajevali nadaljnjo, permanentno, toda med seboj koordinirano prakso zavzemanja prostora civilne družbe. Podpora, ki bi jo morala ta gibanja ob svojem nastajanju dobiti od vse naše javnosti, je najmanj, kar bi lahko angažirana jugoslovanska populacija

prispevala k že obstoječim družbenim gibanjem v Evropi in s tem tudi k pomembnemu angažiranju evropskih mlajših gibanj.

Prevedla Diana Sivec

¹ Glej: Edward Thompson: »Europa, slaba karika hladnog rata«, **Marksizam u svetu**, št. 2—3, 1984, str. 198.

² O kritiki unilateralističnih iniciativ mirovnih gibanj na zahodu glej: F. Fehér, A. Heller: »The Antinomies of Peace«, **Telos**, št. 53, jesen, 1982.

³ O projektu EUREKA glej: **Naše teme**, št. 4—6, 1985, str. 427—500. Knjiga Petra Glotza **Manifest für eine Neue Europäische Linke** je izšla lani (1985) pri založbi Siedler

WAM (KAT)/EYFA

Prejel sem pismo Ljubljanske mirovne skupine in revidirani Problemi in upam, da se na vprašanja lahko odzovem kot oseba, ki je zadnjih sedem let aktivno vključena v mirovno gibanje.

1. Ne verjamem, da je Evropa razdeljena. Seveda, v političnem smislu nas delita obe velesili. Bolj pomembno vprašanje pa je, ali so tudi narodi Evrope razdeljeni. Ali smo mi kot človeška bitja, živeča v istem delu sveta, res tako različna med seboj? Z drugimi besedami — ali jaz kot Zahodnoevropejec sovražim ljudi na drugi strani »železne zaves«? Z vsem srcem lahko odgovorim: »Ne in da.« Ne, ker resnično ne vidim razloga, zakaj bi sovražili ljudi, ki jih ne poznam, in da: tudi na Zahodu so ljudje, ki jih ne maram. Nič posebnega na različnih straneh. Ena od glavnih dolžnosti mirovnega gibanja mora biti preseganje blokovske logike. Vzpodbujati stike med ljudmi na Vzhodu in Zahodu ter stike med uradnimi diplomati na bolj humanem nivoju.

Mir mora izražati voljo navadnih smrtnikov in ne le politikov. Mi kot državljani sveta moramo skupaj uveljaviti mir v vsesvetovnem gibanju človeškega prijateljstva.

2. Mir ni »miroljubni« položaj, ki ga zagotavljajo orožje in zakoni. Mir je stanje mednarodne humanosti in mednarodnega razumevanja. Mir je nad zakoni, orožjem in mejami. Je način razmišljanja. Dokler ljudje ne razumejo drug drugega in se ne pogovarjajo zato, da bi se poskušali razumeti, bo mir, tako kot zdaj, podoben vojni. Mir je zgrajen na razumevanju, toleranci in na bivanjski svobodi. Začnimo vsesvetovni dialog navadnih

(Bonn). Zanimivo in tudi simptomatično je, da so knjigo na letošnjem kongresu KP Italije pogosto omenjali in citirali, seveda v pozitivnem kontekstu. To pomeni, da je ta socialnodemokratski program že sprejet v pomembnem širšem prostoru med evropskimi socialisti in levico nasploh.

⁴ Glej kritični prikaz te Glotzove knjige: Norbert Kostede, »Ausbruch nach Europa«, v **Die Neue Gesellschaft**, št. 12, 1985, str. 116—119.

⁵ Raymond Williams, »Politika nuklearnog razorožanja«, **Marksizam u svetu**, št. 2—3, 1984, str. 125.

⁶ O teh možnostih se neprestano razpravlja, predvsem v ZRN. Sodeč po zadnjih reakcijah obeh strani, SPD in Zelenih, so možnosti za ugašeno sodelovanje za zdaj slabe. O stališču Zelenih glej intervju, ki ga je Norbert Kostede dal reviji **Sozialismus**, št. 7—8, 1986, pod naslovom »Die Neue Gesellschaft«, št. 7, 1986.

smrtnikov med Severom, Vzhodom, Zahodom in Jugom in ne čakajmo na to, da bodo naši »voditelji« res »ustvarili mir«.

Prisrčno

Wam

Prevedla Ingrid Bakše

Sodelavci

Georg BREUER, neodvisni publicist, X. Winterfeld West, Birnbaumg. 4, 1100 Wien.

Bob BLACK, neodvisni publicist, P. O. Box 431, Boston, Ma 02258.

Peter CADOGAN, ANNE — Active Neutrality Now-Europe, 3 Hinchinbrook House, Greville Road, London NW 6. — ANNE se definira kot mreža, ki si prizadeva za razpust blokov; zbiranje izjav in zahtev za nevtralnost na Vzhodu in Zahodu; za umik tujih čet; za skupne cilje šestih nevtralnih držav in nevtralističnih gibanj.

END / European Nuclear Disarmament, 11 Godwin Street, London N4 3HQ.

Vekoslav GRMIČ, pomožni škof v Mariboru, Slomškov trg 20, 62000 Maribor.

Helmuth KUZMICS, sociolog, Universität Graz, Institut für Soziologie, Mariengasse 24/II, 8020 Graz.

Joanne LANDY, sourednica Campaign for Peace and Democracy/East and West, P. O. Box 1640, Cathedral Station, New York, N. Y. 10025.

Claus OFFE, politolog, Universität Bielefeld, Fakultät für Soziologie, Postfach 8640, 4800 Bielefeld.

Clifford OWEN / Green Party, 65 Fairlight Road, Tooting, London SW17 0JE.

Slobodan SAMARDŽIĆ, politolog, Institut za mednarodni radnički pokret, Trg Marksa 1 Engelsa 11, 11000 Beograd.

Judith WINTHER / Nej til atomvåben, Dronningensgade 14, 1420 København.

EYFA NEDERLAND, p/a WAM (KAT), Postbus 566, 6130 Sittard.

Ugotovitve ljubljanske mirovne skupine so zelo zanimive. V njihovem pristopu k problemom, ki se jih vsi zavedamo, jim uspeva izoblikovati nove koncepte o tem, kako razumeti in kako razložiti te probleme. Ti koncepti vodijo neposredno k poudarjanju ene od najpomembnejših značilnosti sedanjih mirovnih gibanj: njihovi zavestni uporabi povezanosti med nacionalnim in internacionalnim aspektom našega dela in pomembnosti internacionalizacije civilne družbe.

Kot poudarja ljubljanska skupina, internacionalizacija naših družb predpostavlja obstoj nacionalne družbene aktivnosti, in v tej zvezi se možnosti na Zahodu in Vzhodu razlikujejo. V nekaterih vzhodnih državah praktično ne obstajajo.

Te težave smo doslej poskušali preseči z vzpostavljanjem stikov med mirovnimi gibanji in podobno mislečimi skupinami na Vzhodu in Zahodu. To je pomembno in ne sme se nam zdeti škoda naporov, da s to dejavnostjo nadaljujemo in jo razširimo. Rezultati naših stikov se že kažejo v bolj diferenciranem razumevanju pogojev in ozadja, v katerih deluje vsak od nas in v temeljitejšem medsebojnem dialogu. Ta dialog nam sedaj omogoča, da oblikujemo in razdelamo skupne ocene, razlage in ideje.

Vendar pa je to sodelovanje do določene mere ovirala okoliščina, da smo se osredotočili na pomanjkanje neodvisnosti na Vzhodu, medtem ko smo bili sami na Zahodu nesposobni zavzeti dovolj kritično stališče do naših lastnih družb v njihovem odnosu do vzhodnih držav. Delo mirovnih gibanj na Zahodu je bilo razdeljeno na dve področji. Pri obravnavanju vojaških vprašanj je bila naša pozornost usmerjena predvsem in prvenstveno k Zahodu. Če smo govorili o oboroževanju na Vzhodu, je bilo to dodano kot kasnejši razmislek. To smo utemeljevali s tem, da moramo naš vpliv uporabiti tam, kjer sploh imamo kakršnokoli možnost vplivanja, in ali s tem, da je oboroževanje na Zahodu največje, vzhodno oboroževanje pa le odgovor na zahodno. Tako smo do neke mere zapostavili razmišljanje o ozadju oboroževanja in se s tem omejili na sam obstoj orožja. Prav vzhodne skupine so opozorile, da sta za oboroževalno tekmo potrebna dva. Te skupine so tudi poudarile pomen nedeljivosti miru, človekovih pravic in pogojev za civilno družbo.

Isto napako smo storili pri obravnavanju razdelitve Evrope, človekovih pravic itd., le da v obratni smeri. Naša pozornost je bila v glavnem usmerjena na Vzhod. Ko smo govorili o razdelitvi Evrope, smo gledali na napake in pomanjkljivosti Vzhoda — te so seveda dovolj velike — nismo pa se spraševali o pomanjkljivostih na Zahodu. Kaj naredijo naše družbe, da bi to situacijo spremenile? Zdaj smo se prvič začeli obotavljati oziroma sploh razumevati, da je to problem. Nismo doumeli, da sta, tako kot za hladno vojno, tudi za izgradnjo razumevanja in medsebojne povezanosti, potrebni dve strani. V odnosu do Vzhodne Evrope je bila in je še uradna Zahodna Evropa prav tako omejena kot je uradni Vzhod do Zahoda.

Evropo so razdelili politični voditelji tako z Zahoda kot z Vzhoda. Večji pomen so prispevali svoji politični idiosinkraziji, kot pa blagostanju prebivalstva, pa čeprav so to idiosinkrazijo prikazovali eksplicitno kot skrb za varnost prebivalstva. Razdelitve Evrope ni vzdrževala le zaprtost in represija na Vzhodu, ampak tudi pomanjkanje interesa za vzhodne države na Zahodu. Na to se navezuje želja Zahodnih držav po ohranjanju statusa quo, statusa quo, ki jim pomeni varnost — in to ne brez razloga. Naša naloga je, da dokažemo, da je status quo mogoče spremeniti, ne da bi grozila vojna.

V ta kontekst gre koncept internacionalizacije iz ljubljanskega pisma, nemški »Sicherheitspartnerschaft« (partnerstvo v varnosti), »skupna varnost« Palmejeve komisije. Ko bo razdelitev Evrope odstranjena v mislih ljudi, se bo postopoma razblinila tudi politično. Vendar pa so bili do sedaj napor v tej smeri skromni.

V zahodnih državah je bilo, na primer, uradno zanimanje, kot se kaže v medijih in kulturni ponudbi, skoraj bolešno usmerjeno k Zahodu. Do določene mere verjetno tudi na Jug. Če je že bilo usmerjeno k Vzhodu, je bilo povezano s problemi varnosti ali s krepitvijo in farizejsko prizadetostjo, ki ne bi nikoli podprla kakršnegakoli pozitivnega razvoja. Rezultat vsega tega je bil, da se je le nekaj intelektualcev in posebej zainteresiranih resnično zanimalo za kulturni in družbeni razvoj na Vzhodu. Gre za tendenco, ki so jo seveda podpirali uradni krogi v večini vzhodnoevropskih držav. Vzhodni uradni predstavniki tega stanja dejansko niso nikoli želeli spremeniti.

Vendar pa je za prebivalstvo obeh, Vzhoda in Zahoda, in za tiste, ki upajo v vse večjo internacionalizacijo, to velika izguba. Za vzhodnoevropske dežele pomeni samozadostna drža Zahoda v političnih, ekonomskih in kulturnih zadevah podporo zatiranju na Vzhodu, za zahodnoevropske države pa pomeni pomanjkanje stikov s tradicionalno intenzivno kulturo vzhodnoevropskih držav večjo izgubo, kot se same zavedajo.

Vzhodnoevropske države potrebujejo zanimanje in podporo Zahoda, kot ta potrebuje možnosti na Vzhodu. Ko smo govorili o razdelitvi Evrope, smo iskali napake, ki bi jih lahko pripisali njihovi lastni kulturi. Zahod mora spoznati, da obstaja svet tudi izven njihovega lastnega. Za oboje je to nuja, nuja zato, da bi lahko nadaljevali in se učili ob tem, kako so se razvijale različnosti in podobnosti njihove skupne kulture.

Zato bi, poleg drugih, lahko bil eden izmed ciljev našega sodelovanja med Vzhodom in Zahodom ta, da se na obeh straneh angažiramo za večje publiciranje knjig, filmov in poročil druge strani, kot ga imamo danes, in da drug drugemu pomagamo z vzajemnimi informacijami o kulturnih in družbenih manifestacijah, vrednih, da jih prenesemo tudi na drugo stran. Pred desetimi leti bi se to morda zdelo neizvedljivo. Do danes je čas delal v to smer in morda je zdaj potrebna le še majhna vzpodbuda.

Prevedla Zdenka Simonovič

Okrogla miza

NOVA GORICA, SEPTEMBER 1986

Milan BALAZIC

Mladinci in mladinke!
Tovarišice in tovariši!

Govorili bomo o vprašanju odnosa med civilno družbo in državo, se pravi o sodobnem delovanju države, o njenem razrednem ustroju, o tem, kakšni so njeni ideološki aparati. Na drugi strani pa bomo spregovorili o njenem »protipolu« civilni družbi — o vzpostavljanju konstruktivnih dialogov demokratičnega značaja v družbi.

Cilj okrogle mize ni zgolj v tem, da spregovorimo o temi, ki smo si jo izbrali, marveč da hkrati prakticiramo nek demokratičen, odprt dialog, da gre brez kakršnekoli vnaprejšnje diskvalifikacije za neko izmenjavo pogledov, mišljenj, stališč, za katere predpostavljamo, da so različna, in da s tem poskušamo razvijati — kaj drugega kot »znamenito« politično kulturo.

V uvodu bi poskusil eksplicirati rdečo nit, vprašanja, s katerimi bi se naša okrogla miza lahko ukvarjala. Ne mislim, da bomo na vsa odgovorili — verjetno se bodo v razpravi odpirala še kakšna nova — vendar pa bi opozoril, da imamo nekaj tem, ki jih nudi že sama dosedanja razprava in polemika o civilni družbi in državi v našem političnem prostoru. Gre za naslednja vprašanja, ki bi jih le na kratko naznačil:

— najprej seveda zanimivost, čemu ravno danes, v tem času, prihaja do reafirmacije razmišljanj — pa ne samo razmišljanj — o civilni družbi;

— drugo vprašanje je problem strukturiranja relacije — ali gre v odnosu civilne družbe in države za odnos dveh blokov, dveh protipolov, ali je mogoče ta odnos drugačen?

— ali je civilna družba v socialističnem samoupravljanju sploh možna — to mislim, da je eno ključnih vprašanj — oziroma če povem drugače, ali je možna socialistična civilna družba in če je, potem bi se verjetno morali vprašati, kakšna je vloga te civilne družbe;

— ali je civilna družba avtonomna nasproti državi, ali pa je mogoče civilna družba proizvod delovanja države, njenih ideoloških aparatov, se pravi, ali civilna družba deluje na podlagi nekega dispozitiva oblasti birokracije;

— naslednji sklop vprašanj: ali je civilna družba lahko nadomestek za samoupravljanje, ali je konkurent samoupravljanju, ali pa koeksistira poleg samoupravne sistema?

— ali je civilna družba — to, kar se ponavadi pojavlja ob vsaki novi fenomenologiji v naši družbi — nek uvoz iz Zahoda oziroma Vzhoda, ali pa gre za nek avtonomen fenomen, ki je nastal v domačih logih?

— ali civilna družba omogoča artikulacijo pluralizma, recimo, samoupravnih interesov, ali pa je tu morda na mestu samo nek nov monizem nasproti monizmu države — tretja varianta: duopol?

— Potem bi se lahko zopet vprašali, ali je civilna družba blok nasproti državi, ali pa gre mogoče tu za neko — kot teoretiki včasih rečejo — diskontinuirano puntualnost, se pravi, da se civilna družba samo v posameznih točkah pojavlja ob posameznih ekscesih oziroma izvenzakonskem delovanju države in da so civilna družba zgolj neke »zvezdice«, ki se neke prižigajo in drugje ugašajo. Ali ima v tej optiki tudi država status bloka?

To vprašanje zahteva potem analizo notranjega razrednega ustroja države, že glede na samo heterogenost sestavnih elementov države.

Konec koncev bi se lahko vprašali tudi, ali je odnos civilna družba — država odnos konfliktnosti, komplementarnosti, ali pa je mogoče ta odnos »dialektičen«? To bi verjetno morali opredeliti — in v tej perspektivi tudi, ali mogoče pomeni civilna družba neko specifično obliko konca države?

Ves čas že govorim o civilni družbi, zato mislim, da bi bilo dobro sinhrono refleksijsko označevanje v smislu, kaj civilna družba sploh je, torej ustroj civilne družbe, struktura civilne družbe itd. To povleče vprašanje »umestitve« civilne družbe v jugoslovanski razredni boj, v ti isti slavni trikotnik delavski razred — tehnokracija — birokracija, torej ali lahko »vmestimo« civilno družbo v ta trikotnik ali pa ta trikotnik v civilno družbo?

Uvodna razmišljanja bi zaključil z naslednjim vprašanjem: ali je civilna družba poizkus dezatomizacije delavskega razreda oziroma ostalih slojev, skratka, ali gre tu za neko drugačno, specifično, simbolno restrukturacijo revolucionarnega subjekta, ali pa mogoče velja obrat-

no, da ravno civilna družba nadaljuje proces atomizacije klasičnega revolucionarnega subjekta s tem, da so gibanja, ki delujejo pri nas v funkciji civilne družbe dokaj različna, od ekologistov, mirovnikov, duhovnih gibanj, feminističnih gibanj itd. Verjetno je glede na to, da to okroglo mizo organizira ZSMS zanimivo vprašanje tudi za to organizacijo, saj je le-ta eden redkih družbenopolitičnih subjektov, ki ima v sebi vključena gibanja. Zaradi tega bi bilo modro dotakniti se tudi odnosov civilna

družba — družbenopolitične organizacije, civilna družba — delegatski sistem itn.

Skušal sem podati zgolj nekaj paralel, nekaj vprašanj in jih polemično zastaviti. Mislim, da je po tem kratkem uvodu čas, da začnemo z diskusijo.

Se enkrat apeliram na to, da je diskusija odprta, demokratična in da gre tu prvenstveno za izmenjavo mnenj, pogledov, ki ne bodo nikogar obvezovali. Tudi ne mislimo sprejemati nobenih zaključkov.

DARKA PODMENIK

ALI JE MOGOČE RAZVIJATI KONCEPT CIVILNE DRUŽBE?

Za teoretsko refleksijo družbe in države, ki smo jo začeli približno pred tremi leti, in za z njo povezane diskusije lahko rečemo, da so plodne. To dokazuje že dejstvo, da smo danes zbrani tukaj. Obstajajo pa še drugi dokazi; teoretska elaboracija v smeri preseganja tradicionalnih konceptov družbe in države teče dalje in mislim, da ji kar uspešno sledimo; v diskusijah, ki smo jih imeli na to temo pri nas, so se odprli nekateri novi problemi, povezani z našimi specifičnimi razmerami; potrdila pa se je tudi teza D. Štrajna v razgovoru z E. Laclauom in C. Mouffe (na Slovenski akademiji), da je terminologija civilne družbe in države razumljiva politični birokraciji, ker ima pozitivne posledice v možnosti razpravljanja, prepričevanja, širjenja javnega prostora in javnih vsebin. Predvidevati pa je mogoče tudi negativne posledice, ki jih vidim predvsem v tem, da se lahko vse, kar ta terminologija prinaša novega, nategne na star kalup in uporabi za diskvalifikacije po že utečenih načinih premoči. Tej nevarnosti se sicer ni mogoče izogniti, vendar jo je mogoče, kolikor obstaja izmenjava mnenj, pravočasno zaslutiti. V svojem prispevku bom poskušala komentirati nekaj tez, iztrganih iz različnih razprav, ki se mi zdijo problematične prav s tega stališča.

Najprej se mi zdi vredno govoriti o »internacionalističnem« pomenu konceptu civilne družbe in države, proti tezi, ki se je pojavila v že omenjeni diskusiji ob obisku C. Mouffe in E. Laclaua: da je pojem civilne družbe uporaben predvsem kot parola zoper totalitarno socialistično državo, ne pa kot teoretski koncept, s katerim je mogoče tematizirati probleme zahodne socialne države. Ta teza temelji na ostri ločitvi med zahodnimi demokratičnimi in vzhodnimi totalitarnimi sistemi in po mnenju C. Mouffe naj bi jo dokazovali naslednji argumenti: da je civilna družba na Zahodu (tudi) represivna, da distinkcija civilne družbe od države vzpodbuja nepravilne kritike pozitivnih državnih mehanizmov ter da so socialna gibanja na Vzhodu povsem nekaj drugega kot socialna gibanja na Zahodu. Samo na kratko o teh argumentih: represivnost civilne družbe ne predstavlja nobenega posebnega odkritja, v celotni genezi tega pojma namreč ni definicije, ki bi trdila obratno, kot tudi ni definicije, ki bi omalovaževala pozitivne funkcije države (pri čemer seveda ostaja odprto vprašanje, katere so pozitivne funkcije). Argument o različnosti socialnih gibanj, četudi bi v celoti držal (povezave med nekaterimi

gibanji mu ne govorijo v prid), ne dokazuje, da na obeh straneh ni mogoče govoriti o civilni družbi v isti terminologiji. Treba je namreč, ločevati med zgodovino ter razvojem teoretičnega koncepta civilne družbe in civilno družbo kot obliko samorazumevanja oziroma samorefleksije socialnih gibanj. Zanikanje eksplanatorne moči teoretskega koncepta civilne družbe na Zahodu, postavlja v ospredje naslednjo dilemo:

Če se s teorijo civilne družbe ni vredno ukvarjati v zahodnih demokracijah, kjer se ta teorija veže z liberalistično ideologijo in je preko nje vkomponirana v ustavo in kjer je še vedno bolj ali manj eksplicitno (v pozitivnem ali negativnem smislu) prisotna v večjem delu modernih sociološko-politoloških analiz, kaj naj s teorijo civilne družbe počnemo v socializmu, ki temelji na prepričanju, da je z državnim dekretom mogoče državo ukiniti; ki je od liberalistične doktrine posvojil le državljanske pravice, pa še te iztrgane iz individualističnega in postavljene v kolektivističen kontekst; ki je skratka gradil svojo legitimiteto na razlikah s kapitalizmom in na utopičnih predstavah o svoji superiornosti? Civilna družba je dejansko lahko le parola v pravem pomenu besede.

Kje prihaja do nesporazumov? Prvič torej pri podarku, ki se ga daje razlikam med Vzhodom in Zahodom. Če se na osnovi razlik (ki so prav gotovo nesporne) sklepa, da imamo opraviti na eni strani s sistemi, ki utelešajo demokracijo in na drugi strani s tistimi, ki utelešajo totalitarizem, je iskanje podobnosti in primerjanje odveč, razpravljanje o civilni družbi na drugi — »totalitaristični« — strani pa nesmisel. Dejstvo je, da se je revitalizacija koncepta civilne družbe pojavila na Vzhodu in Zahodu (približno) istočasno in z enakim namenom: problematizirati moč države in utemeljiti neke nove institucionalne možnosti za civilno iniciativo. Več o tem najdete v članku »Za civilno družbo«, v okviru polemike Rdeče in Zelene. Četudi ne moremo govoriti o enakih vrstah iniciativ, kot tudi ne o enakih oblikah držav, pa je kljub temu možen skupen projekt, vsaj na nivoju teoretske refleksije.

Do druge vrste nesporazumov prihaja pri interpretaciji pojma civilne družbe. Temeljno tezo teorije t. i. socialistične civilne družbe — o poglobljanju razlik med družbo in državo — predstavljeno v večih člankih in zborniku Socialistična civilna družba, se tolmači vse preveč poenostavljeno: kot da gre pri družbi in državni

sferi za dva ločena segmenta, od katerih se prvemu pripisuje pozitivna in drugemu negativna vrednostna konotacija. Ne morem trditi, da na osnovi člankov, predstavljanih v zborniku, tudi takšna interpretacija ni možna, vsekakor pa je vprašljiva že če vemo, iz kakšne tradicije predstavljeni članki izhajajo.

Vrednostno pristranost oziroma črno-belo tehniko pri ocenjevanju družbe in države je mogoče povezati s predpostavko, da imamo v socializmu opraviti s totalitarno državo, vendar naša nelagodja, ki se nanašajo na »domačo« državo, ne bi smela biti opravičilo za nesporazum.

Zavzemanje za civilno družbo ne pomeni diskvalifikacije države (kar bo še bolj jasno razvidno iz nadaljevanja) in pomanjkljivosti teorije civilne družbe ne gre iskati v splošnih definicijah razmerja med družbo in državo, ki ostaja razmerje medsebojnega omejevanja in kontrole, temveč v odsotnosti odkritja oziroma utemeljitve institucionalnih načinov, ki bi kontrolo in omejevanje omogočali s strani nosilcev civilne družbe. Ali kot smo že zapisali v uvodu v Zbornik o civilni družbi: nova teorija civilne družbe ne vidi več jamstva avtonomije in suverenosti civilne družbe v privatni lastnini, kar je pozitivno. Negativno pa je, da tudi ne vidi lastnini ekvivalentne institucije. Ta pomanjkljivost predstavlja resno nevarnost, da se pojem civilne družbe protislovno uporablja in to tudi v primeru, ko so nesporazumi okoli temeljnega pomena pojma odpravljeni. Poglejmo si primer — dvojce člankov: S. Ginerja o odmiranju civilne družbe (Praxis International, No 3, 1985) in J. Cohenove in A. Arata o pojmu civilne družbe v sodobni teoriji družbe (referat na mednarodnem kolokviju v Quebecu, letos poleti).

Na osnovi analize tradicionalnih in klasičnih konceptov civilne družbe prihajajo avtorji vseh prispevkov do enakega zaključka; da je tradicionalna civilna družba vzpostavljena na etosu. Konsekvence tega zaključka, postavljene v pogoje moderne civilne družbe, pa so povsem obratne. Giner loči strukturalno raven, kjer se izražajo trendi korporativizma, državnega ekspanzionizma, birokratske prenatrpanosti ter tehnokulture in nivo, na katerem je civilna družba še ohranjena (predvsem na etosu nove oblike — pozicijskega oziroma profesionalnega individualizma, ki nadomešča staro obliko lastniškega). Po njegovem mnenju takšna civilna družba ohranja, v novi preobleki (korporacijska razredna razslojenost, vzdrževana z »represivno toleranco«), vse slabosti stare, in nič čudnega ni, če reforma civilne družbe postaja uradna ideologija tistega dela parlamentarne demokracije, ki podpira utrjeno področje meščanstva. Kljub tej podpori, prostovoljnemu združenju in minimalnim tržnim zakonitostim, ki jih vključuje, je civilna družba odrinjena v kulturno-ideološko sfero in bo dolgoročno gledano izumrla. Z izginotjem civilne družbe pa bo izginila tudi suverena država in namesto nje se bodo vzpostavile višje federalne oblike, ne kot večja država, ampak kot nedržavna mreža transnacionalnih upravljalških teles. Izvenparlamentarna opozicija in vsa ostala družbena gibanja sicer še imajo določen vpliv, vendar sodobna politika drži vse njihove zahteve v obvladljivih mejah. Transformacijska družbena gibanja so po njegovem mnenju ali propadla ali pa se preobrazila v humanistična in teroristična gibanja. Ta druga na eni strani krepijo državni aparat, na drugi pa pospešujejo oblikovanje meddržavnih zvez. Drugačna, in za Ginerja maloverjetna perspektiva je možna le ob predpostavki drastičnih sprememb v etatizmu ter korporativizmu in ob predpostavki močne

institucionalne samoorganizacije svobodnih, konkurenčnih združenj v okvirih civilne družbe.

Ne bi se spuščala v razglabljanje o tem, koliko so Ginerjeve napovedi družboslovna znanstvena fantastika ali za kakšno ceno bi bila takšna utopija državnega odmiranja uresničljiva, še posebej s strani socialističnega bloka. Tudi ne bi polemizirala z njegovo neselektivno kritiko zagovornikov civilne družbe ter dvomljivimi namigi, da »mnogi, ki podpirajo civilno družbo, prispevajo k prihodu družbe, v kateri civilna družba ne bo več potrebna.« Pomembno se mi zdi, da tudi tako frontalna kritika kot je ta, na koncu koncev izpostavi nepogrešljivost mehanizmov za institucionalizacijo demokratične iniciative. Izpostavitev »slepe pege« v paradigmi socialistične civilne družbe je v takšnem kontekstu še toliko bolj provokativna.

Kot odgovor na izziv lahko vzamemo izpeljavo J. Cohenove in A. Arata, ki izhajata, kot sem že omenila, iz podobnih predpostavk o tradicionalni civilni družbi. Njun namen pa je povsem drugačen: z interpretacijo Habermasove teorije komunikativne akcije skozi koncept civilne družbe poskušata dokazati naslednje: da je nujno — in tudi mogoče — tradicionalen koncept civilne družbe kot družbo samo modernizirati; da je modernizacija mogoča s spremembami v institucijah civilne družbe (tistih, ki so odgovorne za reprodukcijo, družbeno integracijo in osebni razvoj) ter z ločevanjem pozitivnih aspektov na vseh nivojih institucionalizacije; in da je treba pri tem uporabiti ofenzivno strategijo, ki pomeni povezavo novih institucij s socialnimi gibanji ter vzpostavitev vertikalnih povezav med temi institucijami in državno-ekonomsko sfero. Za nas je zaenkrat pomembno predvsem to, da takšna reinterpretacija Habermasa postavi v novo luč nesporazume okoli odnosa država-družba in vprašanja pozitivne državne intervencije.

Rekonstrukcijo civilne družbe vpeljete na osnovi dvojne Habermasove distinkcije:

1. akcije na komunikativno in teleološko in
2. družbene teorije in z njo povezane metodologije na teorijo življenjskega sveta (fenomenološka tradicija) in teorijo družbenega sistema (sistemska teorija).

V okviru življenjskega sveta po Habermasu obstajata dva nivoja: prvega sestavlja lingvistično strukturirana zaloga znanja in nespremenljiva prepričanja, do katerih se akterji ne morejo opredeljevati in jih tudi ne izbirati. Drug, reproduktivni nivo pa je strukturiran, na njem delujejo akterji kot člani solidarnih družbenih skupin, participirajo v skupinskem življenju in oblikujejo svoje splošne kompetence. Na tem nivoju delujejo institucije, ki niso identične niti s »podedovanim« fondom znanja niti z usmerjevalnimi mehanizmi, značilnimi za ekonomsko, utilitarno akcijo, institucionalizirano v formaliziranih birokratskih ustanovah v okviru družbenega sistema. Po prepričanju Cohenove in Arata je na ta del življenjskega sveta mogoče »pripeti« moderno civilno družbo, ali kot sama pravita »takšen koncept civilne družbe bi vključeval vse institucije in oblike združevanja, ki zahtevajo za svojo reprodukcijo komunikativno interakcijo in temeljijo v prvi vrsti na procesih socialne interakcije, z namenom koordinacije delovanja v svojih okviri.«

Modernizacija je po Habermasovem mnenju potekala hitreje na sistemskem tj. ekonomsko-administrativnem nivoju kot na nivoju življenjskega sveta, kjer je bila blokirana. Ta blokada pa že kaže svoje negativne posledice tudi v modernizaciji in racionalizaciji samega siste-

ma, ali po navedbah Habermasa: za modernizacijo ekonomije in administracije je nujen subjekt privatnega in javnega prava, ta pa se lahko pojavi le, če ima ustrezne kognitivne ter moralne kompetence in institucionalno strukturo, dostopno v življenjskem svetu. Moderniziran in racionaliziran življenjski svet je mogoč le s komunikacijskim odprtjem, s razkritjem tradicionalnih skrivnosti vprašljivih norm in avtoritet ter z zamenjavo na konvencijah in etosu temelječega konsenza s konsenzom, ki temelji na komunikaciji. Vpeljava pojma civilne družbe v »Habermasov« življenjski svet, po mnenju omenjenih avtorjev, omogoča razlikovanje med tradicionalno, na etosu temelječo civilno družbo in njenimi modernejšimi oblikami.

Modernizacija, ki je potekala na nivoju ekonomskega in administrativnega subsistema hitreje in na račun življenjskega sveta, je imela dvojen učinek: diferenciacija sistemov je pomenila destrukcijo tradicionalnih oblik življenja in odpiranje poti za modernizacijo; ker pa so sistemi prodirali v življenjski svet in podrejali komunikativne prakse, so s to penetracijo blokirali modernizacijo. Za Habermasa so učinki institucij tako na sistemskem kot življenjskem nivoju dvojni: pozitivni, kolikor prispevajo k avtonomiji in nadaljnji racionalizaciji življenjskega sveta; ter negativni, kolikor pospešujejo njegovo kolonizacijo s strani sistema. Sodobna socialna država je tako pozitivna v primerih, ko pospešuje modernizacijo in negativna takrat, ko osvaja življenjski svet; podobno velja za zakonodajo, družino, demokratično reprezentacijo, javnost, idr.

V procesu modernizacije se je, kot odgovor na diferenciacijo sistema v ekonomski in državni subsistem, diferenciral tudi življenjski svet — in sicer na privatni (družina) in javni (komunikacijske mreže). Tako dobi Habermas tudi dva svetova, javnega in privatnega, oziroma dihotomijo javno-privatno: na sistemskem nivoju državo in ekonomijo, v življenjskem svetu pa družino in javnost. V kontekstu civilne družbe ima ta podvojitev naslednje eksplanatorne prednosti:

- v privatni sferi je mogoče ločiti institucije, ki so koordinirane komunikativno in tiste, ki so koordinirane z usmerjevalnimi mehanizmi; iz tega sledi, da niso vse privatne institucije neprisiljujoče;

- možno je konceptualizirati procese deprivatizacije, ki ne pomenijo nujno etatizacije, kar je kontraargument trditvi, da intervencije države v družbo nujno pomenijo zoževanje kompetenc družbe;

- ločiti je mogoče med efekti diferenciacije in efekti penetracije usmerjevalnih mehanizmov v življenjsko sfero.

Po mnenju Cohenove in Arata je njuna interpretacija teorije komunikativne akcije skozi prizmo civilne družbe prispevek oziroma popravek te teorije. Koncept življenjskega sveta brez civilne družbe ne predstavlja osnove za program akcije, ki bi lahko omejila oziroma kontrolirala prodor usmerjevalnih mehanizmov s strani sistema. Življenjski svet je grajen samo na horizontalni integraciji in zato nima mediatorjev za povezavo s sistemom. Za ofenzivno strategijo je nujno treba vpeljati pojem civilne družbe, ki vključuje tudi vertikalne vezi z ekonomijo in državo. Še posebej, ker se sam Habermas, potem ko spozna, da solidarnost ne more biti učinkovita pri zaustavljanju sistemskih mehanizmov, obrne na svoje zgodnje delo in se spomni emancipatoričnih obljub meščanske javnosti. Na tej točki naj bi uvidel, da bi pluralnost asociacij lahko pomenila rekonstrukcijo javne

diskusije na nivoju družbe. Od asociacij, javnosti in socialnih gibanj pa je po mnenju Cohenove in Arata zelo blizu do civilne družbe.

Nisem dovolj kompetentna, da bi celostno sodila o produktivnosti tega spoja, sem pa prepričana, da bodo o njem še tekale debate. Rečem lahko le, da ta interpretacija postavlja v novo luč nekatere dvomljive točke v novi teoriji civilne družbe, med drugim tudi tiste, o katerih je bilo govora v uvodu in da izpostavlja nek nov, v postmarksistični teoriji civilne družbe dosedaj zanemarjen, z vidika socialističnih družb pa izredno pomemben problem — problem modernizacije in racionalizacije.

Ob koncu bi omenila še dve sporni interpretaciji civilne družbe na domačih tleh. Prvega predstavlja dilema Milana Medena v Ljubljanskem dnevniku, ali ne bi bilo najbolje ločevati med politično sprejemljivimi in nesprejemljivimi pogledi na civilno družbo, oziroma kot sam pravi, med tistimi, ki zagovarjajo civilno družbo v obstoječem političnem sistemu in tistimi, ki so za civilno družbo in proti sistemu. Strinjam se z odgovorom, ki ga je zapisal že Matevž Krivic (tudi v Ljubljanskem dnevniku): da — če pri tem mislimo političen sistem v celoti — o kakšnem delovanju izven njega ne more biti govora. Dodala bi še to: šele ko izhajamo iz teorije civilne družbe, se vidi kako »umetno« in premeteno je postavljena ta dilema. Problem je namreč drugje. Naj uporabim kar zgornjo Habermasovo reinterpretacijo. Zahteve po modernizaciji in racionalizaciji ekonomsko-administrativnega sistema prinašajo s sabo tudi zahteve po organizacijskih spremembah na področju civilnega življenja, te druge pa so produktivne, če izhajajo iz individualne iniciative, komunikativne interakcije, asociativnega združevanja, v pogojih avtonomnega javnega življenja, se pravi izven usmerjajočih mehanizmov ekonomije in države. Dejstvo je, da ustavni in institucionalni sistem takšno delovanje dopušča. Da je takšno delovanje tudi praktično izvedljivo dokazujejo aktivnosti pod okriljem ZSMS in ob njih si lahko predstavljamo, da bi po podobnem principu lahko delovali tudi SZDL in ZSS. Če takšno delovanje torej ni v nasprotju z dvema tako pomembnima elementoma političnega sistema, kot sta zakonodaja in institucionalni sistem (DPO kot institucije), s katerim elementom je potemtakem sploh v nasprotju? Dilema o pol-sprejemljivem in nesprejemljivem zastopanju civilne družbe izpostavlja realen problem vzdrževanja, perturbiranja in krize politične avtoritete. S tem, ko se razpravlja o »politični sprejemljivosti« iniciativ, se ta avtoriteta rekonstituira, kar pa je v popolnem nasprotju z zahtevami civilne družbe po relativizaciji moči posameznih nosilcev in izvajalcev politike.

Pri nas obstaja še dodatna oteževalna okoliščina za proces modernizacije: potrebe in zahteve po njej se ne pojavljajo v vseh nacionalnih okoljih z enako intenziteto in te razlike vzpodbujajo nacionalna nasprotja. Politična oblast je deljena, toda na tradicionalnih — nacionalnih osnovah. Kot je razvidno iz članka Željka Krušlja v Startu, se zdaj poskuša tudi poskus modernizacije civilne družbe interpretirati v kontekstu nacionalnih nasprotij. Nacionalne razlike so za naš sistem izredno pomembne: na en strani predstavljajo obliko pluralizma (obstajajo institucionalni mehanizmi za njihovo razreševanje), ki — kakršna koli že je — omogoča vsaj občasne segmente civilne družbe in javnega življenja. Na drugi strani pa so prepreka modernizaciji in racionalizaciji sistema kot celote. Tudi to posebnost bi se splačalo

natančneje pogledati skozi prizmo Habermasovnega ločevanja med penetracijo in diferenciacijo, se pravi ločevanja med blokado in modernizacijo. Takšno ločevanje namreč dopušča možnost, da isti administrativni ali ekonomski ukrep deluje kot modernizacija in blokada, odvisno od posebnosti družbenega (pri nas nacionalno definiranega) polja. In kot korektiv oziroma odziv, po katerem se nosilci ukrepa šele zavedo njegovega značaja in posledic, se — kot pravita Cohenova in Arato — mora oglasiti/slišati glas civilne družbe.

MILOŠ GREGORIČ

V svojem diskusijskem prispevku bi rad na čim bolj koncizen način predstavil dve Laclauovi tezi, za kateri verjamem, da tako za spontano sociologirajočo zavest, kakor za na njej temelječo prevladujočo družbeno teorijo mejita na samo norost. Kako tudi ne bi, saj še posebej prva spodbija temeljno fantazmo, na kateri opira svoj pogled oblast in njeno družboslovje. Prva Laclauova teza je enostavni obrat te fantazme in se preprosto glasi: družba ne obstaja. Še več: obstoj družbe kot zaprte totalitete, pa čeprav zgolj v smislu neke vizije oziroma projekta, vizije harmonične, neantagonistične celote itn. je natančno tisti minimalni konsenz, kjer si složno podajajo roke leve in desne socialne teorije. Svojo razliko potem koncipirajo na podlagi različne tematizacije tega, kar je nujni nasledek in opora omenjene fantazme. Gre preprosto za to, da se oblasti polje družbenega kaže na način razcepa na bistvo in pojav. Ravno ta razcep kot tak je konstitutiven za oblastni diskurz. Vladajoča ideologija živi od tega, da različne družbene pojave zvaja na njihovo domnevno bistvo oziroma jim pripisuje skriti pomen. Spomnimo se na konjunkturni politični žargon, ki uveljavlja ta svoj epistemološki privilegij v smislu: alternativna gibanja da, toda v bistvu gre za uvoz modnih trendov iz zahoda, problemi so pri nas načelno rešeni, kajti v bistvu korenijo v izkoriščanju človeka po človeku, akteriji avtonomnih gibanj so v bistvu naivni, kajti ne zavedajo se realnih dimenzij problemov, ne zavedajo se, da lahko kaj hitro postanejo igrača v rokah protisocialističnih sil itn. To, česar birokracija ne dojema ali noče dojeti, je nezvedljivost avtonomnih družbenih gibanj in civilne družbe na kakršnokoli tovrstno bistvo. Če včasih proizvede prav komične učinke, je to posledica notranje nuje, da bi artikulirala heterogenost teh gibanj, življenjskih stilov in avtonomnih združevanj v svoj diskurz. Kajti, če kaj, potem je za vladajočo ideologijo nepojmljivo zlasti naslednje: prvič, projekt civilne družbe je projekt avtonomne sfere, torej nekaj, kar uhaja neposredni državni regulativi, vendar, drugič, avtonomna gibanja nikakor ne pretendirajo na oblast, ne zanima jih celota, ampak posamični konkretni pereči problemi, ekološki, seksualni, mirovni itn. Kar pomeni, da je za vladajočo ideologijo najbolj neznosno to, da družba za avtonomna gibanja v Laclauovem smislu ne obstaja. Ne delujejo s stališča celote in obračajo perspektivo. Celota je nujno šele rezultat dejanskih oziroma demokratičnih bojov. Če je v šestdesetih in sedemdesetih letih opozicija še zahtevala dezalienacijo človeka, resnično samoupravljanje itn., pa nova avtonomna gibanja zahtevajo konkretne ekološke sanacije, prostore za kulturno izživljanje, svobodno izražanje in prakticiranje drugačne seksualnosti, javni in neodvisni dialog o nuklearni energetiki oz. ener-

getski politiki, javno demokratično kontrolo nad vitalnimi odločitvami v državi itn. Subverzivnost novih gibanj je v tem, da se postavljajo izven obstoječega okvira, njihova neznosnost pa v tem, da — kot sem že rekel — ne pretendirajo na oblast. Enostavno so nemišljiva. Tako pridemo do druge Laclauove teze: če družba ni možna, kaj potemtakem obstaja. Obstaja množica različnih diskurzov, navzkrižnih procesov, razpršenih form družbenosti itn., ki jih oblast vedno znova poskuša homogenizirati in zapreti v zaprt sistem. Toda to hkrati pomeni, da ni že vnaprej dano, kateri člen bo prešil to razpršeno polje, in da je za vsako oblast sicer bistveno to, da se na tak ali drugačen način legitimira, a to lahko stori le tako, da izvrše razliko iz svojega simbolnega horizonta. Ta razlika se sedaj vrača v obliki projekta civilne družbe. V pogojih sistema socialističnega samoupravljanja so alternativna gibanja sicer dvakrat nemožna: prvič zato, ker že samo samoupravljanje vključuje vase vse možne alternative, če bodo prišle skozi ali ne je seveda stvar samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja, in drugič, ker so na pol prepovedana. Zato je zanje edina produktivna perspektiva v tem, da alternativa ravno ne obstaja. Zadosti je, da delujejo avtonomno, da se izvemajo krogotoku mikrooblastnih vezi, da se postavijo na zunanje stališče nasproti utečenim samoupravnim kanalom, ki imajo oporo znotraj represivnosti in nasilja, pogojno rečeno, občanske družbe. Tu ne govorim o državi. To je danes nujni pogoj, da na drugi strani vznikne to, čemur pravimo pravna država. Zato, če kaj pomeni projekt socialistične civilne družbe pomeni delovanje znotraj občanske družbe na občansko družbo samo, in to na način, da se iz nje izžene gospostvo oziroma državo in se ju fiksira v tavitološkosti pravnega zakona. Pravna država je notranji pogoj socialistične civilne družbe in obratno: šele odprta demokratična neodvisna javnost omogoča vzpostavitev pravne države.

VUKAŠIN PAVLOVIČ

Težko je, še posebej v družboslovnih znanostih, določiti skoraj stoletje in pol trajajočo razpravo o odnosu med civilno družbo in državo, čeprav ima ključno vlogo v teoriji družbe in predstavlja eno od najpomembnejših teoretskih paradigem. Menim, da se je moderna politična sociologija rodila v času, ko se je v evropski teoretični misli izkristalizirala delitev na civilno družbo in državo, ne oziraje se na spore, kdo je prvi jasno artikuliral to idejo.

Dve predpostavki sta bili in ostali ključnega pomena za teoretsko postuliranje te paradigme. Nastali sta v 19. stoletju in se obdržali do našega časa. Prva predpostavka je obstoj realnega in navideznega razcepa med občin in privatnim interesom. Druga predpostavka je svojevrstno razumevanje politike, bistva politike kot možnosti konvertiranja in pretvarjanja družbene moči v politično oblast, predvsem pa ekonomske moči v politično oblast. Od srede 19. stoletja pa do danes dominira ta paradigma nad družbeno teorijo. Tudi tedaj, ko ni direktno v igri in tudi tedaj, ko se pojavlja posredno. Najpogostejše stoji ta paradigma za dihotomijo svoboda versus oblast ali stabilnost versus spremembe ali konsenz versus konflikt. Velik del, recimo ji, teoretske energije, je v zadnjem stoletju in pol porabljen za te dihotomije, za različne možnosti kombiniranja in iskanja rešitev zanje. Toda izza teoretičnih in praktičnih dihotomij je vedno stala

ta paradigma: odnos civilne družbe in države. Postavlja se vprašanje: zakaj danes ponovno pridobiva na pomenu?

Mislim, da je odgovor na to vprašanje očitno enostaven. Celo stoletje in pol dokazuje, da smo priče nekemu protislovnemu procesu: na eni strani strahovit pritisk države, da podjarmi civilno družbo. Temu bi Habermas rekel »kolonizatorska pretenzija države«. Na drugi strani, vse večji umik ljudi kot reakcija na takšno intenco države, da penetriira v vsak del, v vsako dimenzijo družbenega in človeškega življenja, da dominira nad njegovo privatno osebnostjo. Ena od reakcij ima najpogostejše obliko umika v privatnost, v geto privatnosti, v politično apatijo, v abstinenco od političnega življenja.

Ko danes govorimo o odnosu civilne družbe in države seveda razumem, da obstajajo nekatere bistvene razlike za to razpravo, poleg številnih skupnih dimenzij; bistvene razlike, ko govorimo o odnosu civilne družbe in države v zahodnih razvitih industrijskih deželah. Marx ni niti sanjal, da bi lahko obstajala politična država brez civilne družbe. Toda, faktično so socialistične države tiste države, ki so uspele popolnoma uničiti in zadušiti civilno družbo. Seveda je za sodobne zahodne družbe mogoče govoriti o nekaterih demokratičnih potencialih in teoretski produktivnosti te dihotomije — toda na povsem drug način kot za socialistične družbe. Zdi se mi, da so ti demokratični potenciali in teoretska produktivnost koncepta civilne družbe, edina možnost za neko novo vrsto kontrapunkta socialistični državi. Znotraj socialistične države je nemogoče in nerealno računati z resno politično opozicijo. Torej moramo stopiti na teren družbene opozicije. Termina opozicija ne uporabljam v tem klasičnem dnevno-političnem žargonu boja za oblast, ampak v pomenu nečesa, kar bi bilo protiutež državi v družbenem smislu. Po drugi strani je demokratiški potencial koncepta civilne družbe v tem, da pomeni obnovo tistega, kar predstavlja civilizacijske dosežke demokracije, tj. demokratične pravice, predvsem civilne pravice in svoboščine, ki so, kot nam je znano, v socializmu zelo reducirane. V povezavi s tem je tudi oblikovanje javnega mnjenja, nečesa kar bistveno vpliva na politično atmosfero, na politično kulturo, na okolje, kontekst političnega življenja neke družbe. Zelo pomembna dimenzija je tudi vračanje dostojanstva mnogim dimenzijam vsakodnevnega življenja in osebnosti, privatnosti, ker je ta osebnost v socializmu po difeniciji vedno morala biti podrejena sistemu, kar predstavlja obči interes, najsi je tekla beseda o partiji, državi ali čemerkoli hočete. Seveda ne nameravam idealizirati koncepta civilne družbe, ker eno brez drugega, civilna družba brez države, ne gre. Zavedam se tudi nekaterih omejitev in tudi sam sebe sprašujem, saj se je očitno izkazalo, da država ne more biti ta demiurg, ki bo pomiril protislovnost med privatnimi in občimi interesi. Izkazalo se je, da niti partija ni instrument, ki bi razrešil to protislovnost in potemtakem niti socialistična država, saj se pojavljata v praksi zelo pogosto kot sinonima. To pomeni, da se Heglova iluzija o državi, ki naj bo nosilec razumnega, občega, že danes kaže kot nerealna. Toda hkrati menim, da je nerealna iluzija, da bi lahko civilna družba postala ta demiurg, pot do razumnega, občega, če uporabim Heglovo terminologijo. Mogoče je rešitev v družbenih gibanjih, ki so tu nekje na razcepu, nekakšen most med civilno družbo in politično državo. Morda vseeno lahko vsaj delno odgovorijo na to protislovnost.

MIRJANA OKLOPDŽIJA

Na začetku bi samo nekaj povedala v zvezi s tem, kar je povedal kolega Pavlovič, potem pa nekaj o socialnih gibanjih. Prvič, ko gre za socializem ne moremo trditi, da je v socializmu posameznik vedno manj pomemben od skupine. To je le v marksistični verziji socializma. Imamo tudi popolnoma drugačno vizijo socializma, prav tako legitimno, čeprav se manj govori o njej.

Civilna družba — jaz pod tem razumem svobodo posameznika, državljana, civilno iniciativo itn. V socializmu morajo obstajati tako razumljene civilne iniciative. V praksi pa je tisto, kar mi v glavnem razumemo, ko omenjamo socializem, povezano z marksističnim pogledom na svet, v okvirih države torej... Termin uporabljamo včasih v idealnem smislu, včasih pa tako, kakor se prelija skozi prakso. Po mojem mnenju država ne more dovoliti privatne iniciative na način, kot to zahtevajo socialna gibanja, ker se s tem nujno vmešavajo v njene ingerence. Svobodna iniciativa določenih skupin, posameznikov itd. je lahko dovoljena do določene meje, dokler se ne začnejo direktno in preveč vmešavati. Torej, lahko bi imeli zares močna socialna gibanja in civilne svoboščine v nekem širšem smislu, v samoupravljanju — v čistem smislu kot je koncipirano.

Po moje bi samoupravljanju ustrežal tisti način mišljenja, ki pojmuje red brez hierarhije, disciplino brez prisile, v skrajni konsekvenci organizacijo družbe brez države. To je seveda idealno in izhaja iz naših znanih konceptov socializma in samoupravljanja. Vendar je danes vse to nemogoče uresničiti. Zato se tudi vse manj omenja. Toda, tudi če se danes ne more uresničiti, to še ne pomeni, da je treba na to prenehati opozarjati. V nasprotnem primeru se pozabljajo ideali nekega gibanja, ki bi moralo biti popolnoma drugačno, če bi se ti ideali bolj spoštovali.

Socialna gibanja predstavljajo iniciative iz baze. Pojavljala so se tudi že prej, a sedaj bolj kot kdajkoli prej v zgodovini. Pojavljajo se v tistih trenutkih, ko je prihajalo do koncentracije konfliktnih in kriznih situacij in pomenijo svojevrsten odgovor in iskanja, artikulirajo željo po spremembi. Kot pravi Alberto Melucci: »poskušajo zlomiti meje sistemov v katerih se pojavljajo«. Seveda, večina socialnih gibanj išče rešitev le enega parcialnega problema, ne zahteva zloma kompletnih limit sistema, ampak le nekaterih njegovih ožjih delov. V zadnji instanci socialna gibanja — kolikor so množična in glede na to, koliko aspektov družbene problematike prihaja pod njihov udar — zahtevajo nek način kontrole moči v družbi. In zaradi tega je potrebno (saj menim, da države, ne glede na to kakšno ime nosijo, niso bistveno različne v omejevanju iniciativ te vrste) da pridejo ta gibanja bolj do izraza in dobe nekaj več moči. Po mojem mnenju ravno vseprisotnost in množičnost socialnih gibanj vsiljuje danes potrebo preizkusa tradicionalne politike. Mislim, da je to eno od najbolj bistvenih in najpomembnejših vprašanj, ko gre za socialna gibanja. Po eni strani večina teoretikov trdi, da so socialna gibanja obsojena na propad ali pa, da ne bodo imela velikega dosega ravno zaradi tega, ker nimajo trdnega organizacijskega okvira. Vendar se — kolikor vidim vsaj za sedaj — vse bolj razvijajo in nič jim ne manjka, ker nimajo takšnega institucionalno močnega hierarhičnega okvira. Imajo vse več, ne pa vse manj vpliva na družbo in na ta način izživajo politiko v tistem smislu, v katerem smo se naučili misliti o njej. Dajejo ji popolnoma drug predznak. Se-

daj dejansko kaže, da bo lahko vsakdo — če se le želi nekam vključiti in nekaj delati, če želi nekaj spremeniti — našel ljudi s katerimi lahko kaj naredi.

Po moje je cilj večine socialnih gibanj, če ne celo vseh, (vemo da obstajajo tudi reakcionarna in slaba) emancipacija. Kolikor nekateri govorijo o revoluciji, potem gre za revolucijo, ki ji je vrnjena njena osnovna dimenzija, to je dimenzija osvoboditve.

NEBOJŠA POPOV

Vključil se bom z nekaterimi komentarji, ki so lahko zanimivi za okroglo mizo, za nekakšen dialog ali pa tudi za spor okrog nekaterih zadev.

Seveda najtežje bi bilo sedaj v tako kratkem času, pa tudi v precej daljšem, pripraviti nekakšno retrospektivo pojma civilne družbe in države v različnih teorijah. Najbolj splošno je mogoče reči, da odkar obstaja privatni interes, (vemo pa, da je le-ta že od zdavnaj) obstajajo tudi nekatere oblike civilne družbe in države. Torej, kjerkoli se afirmira privatnost, privatni interes, privatna dejavnost, privatna sfera, menjava na tržišču in kjerkoli se javno razpravlja o obćih interesih katerekoli skupnosti, tam je tudi civilna družba in država. Trajnejša delitev, ločenost države, ločitev civilne družbe in države izhaja iz meščanskih revolucij. Seveda z zelo spremenljivimi izidi. Včasih je ta odnos globlji, globlje so razlike, včasih so konflikti močnejši, včasih država poskuša dominirati nad družbo itd.

Zdi se mi popolnoma brezpredmetno — čeprav se to vedno znova pojavlja — da je potrebno na začetku vsakega razgovora dokazovati, da ima razgovor smisel in da niso teme o kateri razpravljamo nikakršna importna fraza. Na nesrečo so importi novih tem pogostejši z Zahoda. Včasih pa je Zahod bil tudi na Balkanu, če se ne motim. Spomnimo se antične Grčije, tu je začetek zahodne civilizacije. Torej, mislim da je razprava o tej temi legitimna, ne le zaradi zanimive in vse obsežnejše literature o tej problematiki, ampak tudi zaradi nekaterih dogajanj, sredi katerih živimo danes v Jugoslaviji. Nekateri problemi se zelo resno postavljajo in zahtevajo takšno razpravo. Kakšno stališče bo kdo zastopal je seveda zadeva intelektualnega in nekaterih drugih tveganj.

Na kratko povedano — osnovna zadeva, ki sem jo na osnovi spremljanja literature, raziskav in razmišljanj hotel povedati je, da se danes družba in država nahajata v tretjem ciklusu. Prvi ciklus bi bil trend ločevanja družbe in države v sodobni povojni Jugoslaviji, ki je trajal približno od konca petdesetih pa nekje do konca šestdesetih, morda do začetka sedemdesetih let. Tedaj se pojavljajo prve ideje o reafirmaciji določenih dimenzij civilne družbe. Gre za mehanizem ekonomske konkurence in tržišča v ekonomiji. Zelo omejeno in brez kakršnekoli pomembnejše artikulacije se pojavljajo nekatera znamenja političnega trga, se pravi politične demokracije v tisti minimalni obliki svobodnih volitev ljudskih poslancev. To se je, kot je znano, zelo redko dogajalo, vendar je bilo glede tega narejeno nekaj eksperimentov.

Tretje in precej zanimivo tržišče, ki se je najavljalo, čeprav niti približno tako artikulirano, je tržišče delovne sile. Bolj ali manj je znano, da so dolgotrajni štrajki vsilili problem višine najemnine in dokler bodo obstajali štrajki bo obstajal tudi spor okrog višine najemnine. V tem smislu se kažejo določene napovedi mehanizma, ki

ga imenujemo tržišče delovne sile. V tem obdobju se pojavlja — in to je lahko ena od spornih točk — relativno široko in zanimivo gibanje oziroma niz gibanj od 1963. leta naprej, ki hočejo preko samoupravljanja, z idejo samoupravljanja z neko vizijo dezalienacije, ukiniti in preseči ta odnos razcepa, razdvojenosti družbe in države. Pri tem pa prizadevajo si transcendirati razdvojenost in nasprotovanje družbe in države na osnovi projekcij dezalienacije ter popolne svobode načenjajo — in to je sedaj sporno —, probleme politične demokracije, predvsem svobode tiska, svobode govora, organiziranja itd. Zato menim, da ne obstaja tako velika razlika, še manj pa konflikt, med današnjimi gibanji, za katera trdimo, da vzpostavljajo razliko med civilno družbo in državo in med tistimi gibanji, ki so to postavila pod vprašaj. Toda to je samo morebitna tema za spor.

Ta časovni ciklus se končuje s krepitvijo monističnega političnega reda. Gre za čas konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let. Pojavlja se nova oblika ideološke legitimacije države, ki dobi popolno institucionalno dovršitev v Ustavi 1974. leta. To je sistem nacionalnih držav. Formira se nek tip zveze nacionalnih držav v Jugoslaviji.

V zvezi s klasičnim ekonomskim tržiščem je bila ideja o tržni ekonomiji potlačevana z ideologijo ali konceptom pogodbene ekonomije, samoupravnih sporazumov itd. Tržišče ima vse manjši pomen v koncepcijah o gospodarstvu in družbi. Poskuša se popolnoma blokirati različne spontane iniciative, ki obnavljajo ideje o političnem in ekonomskem trgu ter tržišču delovne sile. Vse to traja približno do prvih jasnih simptomov sedanje krize, torej, nekje do osemdesetega ali enainosemdesetega, ko prihaja v tretji ciklus.

S tem končujem svoje prvo vključevanje v diskusijo. Odpira se nov ciklus, v katerem se ponovno nakuže tema o civilni družbi in državi. Verjamem, da na drugačen način. Odpira se namreč povsem jasno vprašanje, kam je pripeljal proces nacionalne emancipacije v Jugoslaviji, in ali je morda znotraj teh nacionalnih realitet prišlo do reafirmacije družbe. Ali pa je narod tako močan, v večpomenskem smislu — kot simbol, kot realiteta, kot ideologija, kot organizacija itd. — da blokira diferenciacijo znotraj družbe in znotraj političnih sfer? S tem omogoči kakršnokoli razliko med civilno družbo in državo.

Ne bi želel sodelovati v razgovoru, kjer bi se govorilo v kategorijah s precej nedoločeno vsebino, kot so federacija, konfederacija, unitarizem, nacionalizem, separatizem itd., temveč bi raje odprl naslednje vprašanje: koliko so obstoječe nacionalne realitete v okviru Jugoslavije, glede na svojo zgodovinsko preteklost in aktualni trenutek, prišle do tega, da se od znotraj formirajo kot družba in moderna država? Morebiti lahko na tej osnovi poskusimo najti izhod iz sedanje krize jugoslovanske družbe.

MILAN POPOVIĆ

V svojem prvem javljanju bom več govoril o — kakor se temu pravi v sedaj veljavnem slovarju — nekaterih aktualnih političnih aspektih problemov o katerih se danes pogovarjamo, manj pa čisto teoretsko. Za to imam dva razloga. Prvi je, da — čeprav nisem povsem neinformiran tudi o teoretskem aspektu tega problema — vseeno nisem specialist. Drugi razlog pa je, da me-

nim, da sama zadeva zasluži premislek s stališča aktualnih političnih gibanj in procesov danes pri nas. Seveda, poskusil bom končati v desetih minutah. Tudi zaradi tega bom govoril bolj v obliki tez in v obrisih kot pa v nekakšnih elaboracijah.

Menim, da sta bili prejšnji teden dve pomembni razpravi v SZDL Jugoslavije, ki se nanašata tudi na temo, o kateri mi razpravljamo. Ne bom ju širše povzemal, le omenil bi ju. Ena je bila na posvetovalno-informativnem sestanku v P ZK SZDL Jugoslavije (za pripravo plenuma CK ZKJ o Socialistični zvezi delovnega ljudstva), na katerem je prvič na tako visokem nivoju pri nas dopuščena možnost političnega pluralizma v Socialistični zvezi delovnega ljudstva Jugoslavije. Ištvan Rajšan je tedaj omenil ne le možnost ampak tudi nujnost tega, da moramo sprejeti obstoj političnega pluralizma v SZDL Jugoslavije. Druga od omenjenih je seja P ZK SZDL Jugoslavije na kateri se je, čeprav le mimogrede, razpravljalo o legitimnosti t. i. novih družbenih gibanj pri nas in v kateri so bila izražena zelo različna, celo diametralno nasprotna stališča.

Ti dve seji sem omenil, ne da bi ju razčlenjeval, ampak da bi ilustriral lastno prepričanje, da se v našem političnem sistemu, v pomembnih točkah političnega sistema, vendarle sprožajo razprave o bistvenih zadevah. Ena od takšnih bistvenih in pomembnih zadev je po mojem mnenju tudi tema, o kateri se mi danes pogovarjamo.

Če je naš politični monolit že načet zaradi vrste drugih manj pomembnih stvari, potem je dobro, da se ga načne tudi zaradi tega pomembnega vprašanja, ki zadeva politično demokratizacijo naše sodobne družbe.

Hkrati naj vas spomnim na izkušnjo delegatov mladine Slovenije na 12. kongresu ZSMJ, ki je po njihovih lastnih besedah in priznanju bila deprimirajoča in razočarajoča. Ne bom se spuščal v razglabljanje o razlogih in vzrokih nacionalnih — da ne rečem nacionalističnih — manipulacij in redukcij, ki so prispevale k tej depresiji in razočaranju. Ne bom se spuščal v ta kompleksna vprašanja, ker bi to lahko bilo tudi samostojno vprašanje za razpravo. Ob tej priložnosti želim povedati, da je eden od bistvenih razlogov, zakaj je prišlo do takšnih razpoloženj (ob iniciativah, ki so po mojem prepričanju bile na liniji politične demokratizacije celotne sodobne jugoslovanske družbe in ne le Slovenije), predvsem v delovanju represivnih mehanizmov države in ideoloških aparatov nacionalnih držav, o katerih govori Popov, pa tudi zahvaljujoč — rekel bi — nezadostni ofenzivnosti in aktivnosti same slovenske mladinske organizacije. Zaradi vsega tega je doslej bila bolj ali manj izolirana in se o njej ni veliko vedelo. Obenem pa so bile tu — poleg nerazumevanja — tudi manipulacije, agresija itd.

Podobno kot ne sodim med specialiste glede poznavanja teoretske problematike t. i. novih družbenih gibanj ter koncepta socialistične civilne družbe v slovenski mladinski organizaciji, se tudi ne prištevam — politično gledano — med militantne movimentaliste ali civiliste. Prej bi rekel, da sem na pozicijah klasičnega marksizma in socializma. To vam govorim spet ne zaradi širjenja elaboracije, ampak le kot uvod v tisto kar želim povedati. Ne bom govoril o tem, kako pomembna je iniciativa za politično demokratizacijo, ki se izraža skozi kategorije in prakso socialistične civilne družbe in novih družbenih gibanj, ampak bom govoril o nekaterih svojih (pravzaprav ne samo svojih) zadržkih, oziroma videnjih

teh iniciativ in prakse, ki imajo tudi v drugih delih Jugoslavije dosti pristašev.

Moje mnenje o konceptu socialistične civilne družbe in novih družbenih gibanj pri nas v Jugoslaviji je (predvsem jim omenjam v smislu praktične politične iniciative) v celoti, lahko bi rekel, absolutno pozitivno, ker je v našem današnjem kontekstu na liniji politične demokracije. Omenil bi le Mijalka Todorovića in njegovo knjigo »Politično biće i društvena kriza« (Politična bit in družbena kriza), kjer to idejo zadosti prepričljivo razloži. Torej, za nekatere je politična demokracija ključ izhoda iz krize. V tem kontekstu sem mnenja, da je koncept in praksa socialistične civilne družbe in novih družbenih gibanj pri nas — čeprav ne zadosti razvito — mogoče edino pomembno bazično gibanje v tej smeri in na tej liniji.

Imam pomislek, ko gre za zadeve, ki jih je tovariš Gregorič pred menoj omenil. Upravičeno je ironiziral — če sem ga pravilno razumel — zahtevo zbirokratizirane strukture in diskvalifikacije, ki trdijo, da novim družbenim gibanjem ne gre za celoto sistema, da so parcialna, kar je njihova pomanjkljivost, da so zaradi tega nesprejemljiva itd. — s tem se strinjam. Spet sem vzel to kot ilustracijo, zato bi vam takole rekel: iz vladajočega oligarhijskega političnega vrha pogosto prihaja do diskvalifikacij t. i. novih družbenih gibanj in socialistične civilne družbe, ki pravijo: ta gibanja so usmerjena izključno na parcialne cilje, imajo parcialne cilje. Zaradi tega niso sprejemljiva za naš sistem, zaradi tega niso pomembna, celo nesprejemljiva so in podobno.

Strinjam se, da takšna diskvalifikacija ne vzdrži. Strinjam se, da ob izkušnji etatizirane države, ki je skoraj totalitarna (v mislih imam predvsem stalinistično izkušnjo, ki je tako pomembna v negativnem smislu), da v tem smislu zavračanje, diskvalifikacija zadeve o kateri govorimo, absolutno ne vzdrži. Vendar pa glede na naš aktualni sodobni družbeno-politični in teoretski kontekst obstoji drug ugovor, izrečen z druge pozicije. To je ugovor, da ta gibanja v določeni meri podcenjujejo makro procese in makro strukturo. Mogoče je ta moj vtis izraz nezadostne informiranosti, kar dopuščam in bi rad slišal drugačna stališča oziroma kontraargumente. Toda vtis, ki sem ga dobil je, da ta gibanja, verjetno zaradi tistih negativnih izkušenj z zbirokratiziranimi makro procesi in strukturami, apriori zavračajo in podcenjujejo njihov pomen. Ne bom govoril o delegatskem sistemu v SZDLJ, o našem političnem sistemu kot celoti, ampak bom izbral le vprašanje, za katerega menim, da utegne biti pomembno in zanimivo. Še prav posebej od vas tovarišev iz Slovenije bi rad slišal kontraargumente, povsem iskreno. Namreč, konkretiziral bom to podcenjevanje makro procesov in makro struktur z nekim povsem konkretnim vtisom. V teh gibanjih in tokovih (za katere sem rekel, da imam do njih pozitiven odnos glede politične demokratizacije) obstaja določena vrsta podcenjevanja t. i. jugoslovanskega vprašanja. Obstaja neke vrste nezadostno razumevanje pomena Jugoslavije kot edinega okvirja družbenopolitičnih procesov, za katere se tudi ta gibanja polnopravno prizadevajo.

Ne bi več posebej argumentiral te teze. Če vsaj malo velja, če ima vsaj malo osnove, vas bo vzpodbudila, da tudi o tem kaj poveste. Želel bi samo reči, da veliko število znanstvenih in drugih javnih delavcev v Jugoslaviji danes meni, da je dezintegracija Jugoslavije in rezultat te dezintegracije v obliki republiškega in po-

krajinskega etatizma, oziroma policentričnega etatizma v obliki federalizirane Zveze komunistov in konfederalizirane Socialistične federativne republike Jugoslavije, eden glavnih vzrokov in medij regresije na tem prostoru, tukaj in zdaj. Če bo potrebno, lahko o tem razpravljamo, toda izhajam iz nekega obče priznanega stališča v naši kritični družbeno-politični misli. Glede na to stališče menim, da pri t. i. novih družbenih gibanjih obstaja neka vrsta podcenjevanja pomena jugoslovanske integracije — ne na unitaristični, pač pa na bazični demokratiški osnovi. Mislim, da so te distinkcije zelo pomembne in da jih je treba poudariti.

Na koncu bi podal — spet v obliki zelo grobih impresij — predlog, ne scenarija potencialnega izhoda iz krize, temveč nekakšnih iskanj, gibanj, neke prakse, ki bi temu sledila. »Izhod iz krize« je — v stanju, v kakršnem smo danes — prevelika beseda ne le za enega človeka, ampak tudi za širši zbor. Torej, če je naša današnja vladajoča politična situacija koalicija osmih partij in kolikor je vsaka od teh osmih partij navznoter enopartijski politični monolit — kolikor je torej narava našega partijskega političnega sistema kombinacija večpartijskega na nivoju Jugoslavije in enopartijskega političnega monolita znotraj republik in pokrajin, tedaj vidim v razvoju iniciativ bazične politične demokracije, kot so t. i. socialistična civilna družba in t. i. nova družbena gibanja, možnost za razkrajanje tega enopartijskega političnega monolita znotraj republik oziroma pokrajin, nacionalnih skupnosti oziroma kakorkoli jih že imenujemo. V tem vidim nastop elementov integracije jugoslovanske družbe, tako ekonomske kot politične. Ne na osnovi unitaristične prisile, ampak — kot temu pravimo — od spodaj. V povezovanju — na primer — ekoloških iniciativ iz Ljubljane, Beograda, Titograda, Skopja itn. V povezovanju njihovih bazičnih demokratičnih iniciativ vidim možnost demokratske, neunitaristične integracije Jugoslavije. Zavedam se, da je to verjetno za današnje razmere preveč...

Nova družbena gibanja, socialistična civilna družba in podobne iniciative (posebej v Sloveniji, ker so tukaj najbolj razvite) so v določeni meri podcenjevale pomen teh vprašanj. To je poleg ostalega razlog, da je bil na 12. kongresu ZSMJ velik del pozitivnih in pomembnih iniciativ sprejet delno z nerazumevanjem, delno z manipulacijo. V tem leži vzrok, da je prišlo do tega, da so delegati iz Slovenije doživeli depresijo in bili razočarani.

PAVLE GANTAR

Poskušal se bom vzdržati, da ne bi govoril o tem, o čemer sem že večkrat govoril na raznih diskusijah o civilni družbi, ker mi je to že nerodno. Opozoril bi na nekaj problemov, ki jih je navrgla današnja diskusija, pri čemer pa gre predvsem za vtise, ne pa za kaj več.

Prvič, zdi se mi, da imamo pred seboj pojem civilne družbe — no, o tem sem že govoril nekje drugje — v dveh uporabah. Najprej ta pojem »deluje« kot nekakšen pozitiven in normativen koncept, kako naj bi zgledala družba, ki ni totalno zatrta z državo, kjer vse poteka nehierarhično itd. Kot tak se velikokrat uporablja v časopisih. Darka je na to že opozorila. Menim, da se moramo varovati poskusov, da bi vse kar je dobro in demokratsko investirali v koncept civilne družbe, kot družbe, ki prihaja.

Drugič, pojem civilne družbe se uporablja v analitskem pomenu pri postsocialističnih in postmarksističnih

poskusih družbene analize, ki bistveno problematizirajo dve vprašanji, o katerih je tudi danes tekla diskusija. To sta vprašanje države in vprašanje revolucionarnega subjekta. Za izid te diskusije bi bilo verjetno zelo dobro, da bi slišali, kako posamezniki pravzaprav sploh gledajo na državo. Ali je država preprosto orodje vladajočega razreda, ali kaj drugega? In drugič, vprašanje revolucionarnega subjekta? Dozdeva se mi, da nekateri razpravljalci molče predpostavljajo, da so nova družbena gibanja tista, ki na nek način nadomeščajo klasični revolucionarni subjekt. Tu bi morali takoj zatrditi: če je kaj značilno za nova družbena gibanja, potem je prav to, da problematizirajo sam status revolucionarnega subjekta — tudi za nazaj, za klasični revolucionarni subjekt. Skratka problematizirajo tezo, da se družbene spremembe dogajajo predvsem kot neizbežno delovanje izbrane in poklicanega revolucionarnega subjekta. Zato se mi zdi pomembno to, kar je Miloš povedal v zvezi s Chantal Mouffe in Ernestom Laclauom.

Še pripomba kolegu Popoviću. Vprašanje, ki ga postavlja v zvezi z Jugoslavijo in poudarjanje jugoslovanske dimenzije je seveda pomembno, vendar se ga lahko lotimo na različne načine. Osebnost se mi zdi teza o decentraliziranosti in razparceliranosti Jugoslavije, ki je večinsko stališče tudi pri sociologih, pretirana. Empirična analiza v sferi ekonomije bi verjetno pokazala, da Jugoslavija še nikoli (od državnega socializma naprej) ni bila tako brutalno centralizirana, da usoda nekega potencialnega blagovnega subjekta še nikoli ni bila tako odvisna od dnevnih ukrepov ekonomske politike. To se odraža tudi v drugih sferah. S kolegom Popovićem se sicer strinjam, da obstajajo razne nacionalne, regionalne in druge delitve, vendar je treba vedeti, da te niso rezultat decentralizacije, temveč odgovor posameznih akterjev na administrativno centralizacijo. Naj s tem v zvezi samo opozorim na knjigo Petra Rutlanda *The Myth of the Plan* (London: Hutchinson, 1985) v kateri analizira sistem planiranja v SZ. Ko opisuje ta najbolj centraliziran sistem planiranja, bralec začudeno ugotovi, da ima pred samo skoraj popolno podobo jugoslovanske ekonomije. To kar se dogaja v SZ, se dogaja tudi pri nas: poskusi samooskrbe podjetij, sklepanje političnih in ekonomskih zavezništov med vodstvi podjetij in političnimi elitami, skrb, da kapital ne odteka z določenih področij, prirejanje knjigovodskih podatkov itd. To je to. Zato se vendarle ne bi smeli preveč zanesti na na prvi pogled očitna dejstva, in pogledati kaj se skriva za njimi.

DARKA PODMENIK

Problem (de)centralizacije se mi zdi eno od temeljnih vprašanj pri nas. Zato bi tezi Milana Popovića, da je decentralizacija medij regresije, postavila kontratezo: decentralizacija je vir napredka oziroma nujen pogoj modernizacije. Na tem mestu se postavlja naslednje vprašanje: kakšna decentralizacija? Mislim, da je v jugoslovanskih razmerah smiselno govoriti o dveh vrstah decentralizacije o funkcionalni, ki je spremljaajoč pojav modernizacije, pomeni pa ločevanje ekonomskega, političnega ter kulturno-socialnega subsistema in o nacionalni, ki jo bom pogojno imenoval tradicionalna. Prva oblika diferenciacije pri nas ne le, da ni uspela, ampak je bila blokirana in to z uvajanjem samoupravljanja in Zakona o združenem delu. Kot je že Nebojša rekel, je pogoj za funkcionalno diferenciacijo razlikovanje med družbo in državo ter obstoj trga. Bloкаде so bile usmer-

jene zoper pojavljanje trga in tako je nacionalna diferenciacija kot posledica samoupravljanja nadomestila funkcionalno.

Milan je postavil vprašanje, ali je civilna družba dovolj močna, da blokira oziroma, da se zoperstavi nacionalni diferenciaciji. Če drži hipoteza, da nacionalna diferenciacija prekriva vrzel oziroma nezmožnost vzpostavitev diferenciacije na višjem civilizacijskem, tj. funkcionalnem nivoju, potem zoperstavitev civilne družbe nacionalni diferenciaciji ne pride v poštev. Zanimiv se mi zdi tudi paradoks, ki ga je izpostavil Pavel, da se vzporedno z decentralizacijo politične avtoritete stopnjuje centralizacija ekonomije. Po mojem mnenju lahko danes govorimo o krizi politične avtoritete, ki se na eni strani vzpostavlja na nekih modernih, racionalnih, civiliziranih principih in na drugi strani, ob pomanjkanju novih elementov (samo)konstituiranja, deluje tudi na drugih področjih, npr. na področju ekonomije po »stari logiki«, občasnega izmenjevanja decentraliziranja in centraliziranja. V smeri preseganja teh ponavljajočih in glede na rezultate neučinkovitih krogov, bi civilna družba lahko dejansko odigrala neko pozitivno vlogo.

MILAN POPOVIĆ

Preden bi se oddaljili od same teme, o kateri sedaj govorimo, bi želel pojasniti nekatera vprašanja. Menim, da je Darka zelo dobro precizirala razliko med različnimi tipi decentralizacije. Drugič, upal sem, da bom bolj razumljiv. Zdi se, da nisem uspel, če me je Pavle Gantar pač razumel tako, kot me je. Zaradi tega bom poskušal še enkrat. Strinjam se z Darko. Funkcionalna diferenciacija — ravno to je tista diferenciacija, ki je predpostavka politične demokratizacije. Menim, da ona edina lahko zagotavlja neunitaristično, torej demokratsko in bazično jugoslovansko skupnost, vzpostavljeno na osnovi civilizacijskih alternativ, iskanj, procesov itd. Kar sem prej trdil je, da smo pred desetimi in več leti imeli proces izredno regresivne redukcije skupnih političnih energij in procesov v državi na eno samo dimenzijo, na eno raven — to je nacionalno oziroma republiško-pokrajinsko. Ta je navznoter v vsaki republiki oziroma pokrajini — uporabil bom ljudske izraze — škodljivo zadržila in razdrla vse, kar se ni vklaplalo v politični monolit. Navzven pa je pripeljala Jugoslavijo do labilne, nemoderne, neintegrirane skupnosti. Ko sem govoril o tem, da po mojem mnenju ta gibanja niso v zadostni meri kritična, sem mislil ravno na to. Torej, nisem se izrekel zoper decentralizacijo, nasprotno, ampak zoper kombinacijo decentralizacije in centralizacije, ki je pravzaprav faktično centralizacija. Republike in pokrajini oziroma Zveze komunistov republik in pokrajin so politični monolit v najbolj negativnem smislu besede kar zadeva notranje odnose, se pravi njihov suveren politični teren. Navzven in v skupnosti, v Jugoslaviji kot celoti, je to koalicija osmih partij, oziroma konfederacija osmih držav. To so le nekatere do danes prevladujoče tendence. V tem smislu menim, mogoče se motim — da gibanja v Sloveniji in razvitih delih Jugoslavije niso bila zadosti kritična, dovolj distancirana, zadosti jasna, precizna. Mislim, da je jasno stališče glede tega problema predpogoj — mogoče se idealist, toda še vedno tako mislim — za neko možno klasično integracijo Jugoslavije od spodaj. V mislih imam integracijo ravno na osnovi takšnih političnih iniciativ, prakse, enotnega jugoslovan-

skega tržišča na temelju tržne iniciative itd. Upam, da sem bil preciznejši.

DARKA PODMENIK

Ne vem, zakaj bi se alternativna gibanja morala izražati do jugoslovanstva, saj so sama po sebi akt diferenciacije in to neodvisno od nacionalnih kriterijev. Samo še to bi dodala kot pripombo na Milanovo izvajanje: če se vprašamo, ali je boljša diferenciacija kakršno pač imamo ali centralizacija, bi se, ob predpostavki, da ni potencialov za vpeljevanje drugih, višje razvitih načinov diferenciranja, odločila za diferenciacijo, ki že obstaja.

ANDREJ RUS

Imam pripombo na diskusijo zaradi tega, ker ji izredno težko sledim. Namreč, imam občutek, da se tukaj pogovarjamo o dilemi, kakšen je odnos med civilno družbo in državo. In če je to centralna tema tega pogovora, potem se mi zdi, da je ta pogovor v bistvu že končan. Slišali smo, da se o odnosu civilna družba/država razmišlja na tak način: ali civilna družba in država gresta skupaj ali ne gresta skupaj. S tem mislimo seveda na socialistično državo, našo državo. Mislim, da smo dobili oba odgovora: da je civilna družba v socialistični državi možna; in da v socialistični državi ni možna civilna družba. Če bomo tako nadaljevali debato, nam bo ostalo samo še, da glasujemo, kateri od teh dveh odgovorov je veljaven.

Bolj mi je všeč tretji odgovor: da se o tem odnosu ne da kaj dosti reči; razen dejstva, da ne moremo govoriti ločeno o civilni družbi in državi, kakršnakoli pač je, da gre vselej za hkratna komplementarna pojava.

Glede na naravo tega srečanja, te diskusije, se mi zdi to najbolj zanimivo vprašanje. Rad bi videl, da bi se začelo debatirati o tem. Samo — nobenih tez nimam. Kako se problem civilne družbe in politične države dotika mladinske organizacije? Zdi se mi, da bo na tak način problem dobil dosti konkretnije dimenzije in da bo potem mogoče sprožil diskusijo iz avditorija. Namreč, ZSMS je organizacija in kot organizacija funkcionira kot posrednik med posameznikom in družbo. Zaradi tega mislim (ker še vedno zagovarjam tezo, da tako civilna družba kot socialistična — ali pa katerakoli — država obstajata hkrati in sta komplementarni), da ima tudi ZSMS svoje mesto nekje v tem odnosu. In zato se mi zdi zanimivo za nadaljnjo diskusijo postaviti dve vprašanji: eno je, kje se ZSMS nahaja med tema dvema analitičnima oblikama, ki jih omenjamo; ali ZSMS pripada civilni družbi ali politični državi, ali gre tu za neko tretje mesto? In drugo vprašanje, ki je lahko tudi zelo zanimivo za današnjo diskusijo je, katere karakteristike ZSMS kot organizacije uvrščajo ZSMS v eno ali pa v drugo možnost?

ZORAN MEDVED

V zvezi z mini-polemiko med Pavlom Gantarjem in Milanom Popovićem o centralizaciji in decentralizaciji bi rad pojasnil naslednje: točno je, kar pravi Pavle o centralističnih ukrepih, ki se pri nas dogajajo na ekonomskem področju. To je sicer res, toda pogledati mora-

mo časovno zaporedje. Kaj je najprej nastopilo? Ali decentralizacija, o kateri govori Milan, in šele potem gospodarska centralizacija, ali pa je bilo morda obratno? Menim, da smo mi najprej šli v decentralizacijo tržišča in delitev republik in pokrajin, v umetno osamosvojitve, potem pa smo prišli v situacijo, ko smo se hoteli reševati s centralističnimi ukrepi. To je bila seveda napaka in pripeljala nas je do vseh tistih ukrepov, o katerih govori Pavle. Ta recept ni še nikomur uspel, tudi tistim, ki poskušajo na ta način reševati državo iz njenih gospodarskih in političnih težav ne bo uspelo. Zato se kot alternativa pojavlja to, o čemer je govorila Darka Podme-nik. Vsaj meni se zdi tako. Mislim, da je ta alternativa pomembna tudi z nekega drugega vidika, z vidika neke politične arogance, ki se pojavlja danes pri naši politični oligarhiji in ki pravi približno takole: če se že ne moremo zmeniti, potem se vsaj dogovorimo o določenih kompromisih. To se danes dogaja s t. i. obetajočimi ukrepi in paketi ZIS. Vidimo, da se vsakič, ko se ti paketi z veliko pompa napovedo, praktično dogaja ena in ista stvar. Dogaja se, da so ti ukrepi vedno rezultat hudih kompromisov. Tudi pri izbiri našega predsednika vlade, s katerim ima tovariš Mastnak najbolj pestre izkušnje, smo videli hud kompromis. Videli smo tudi, da je bil v Sloveniji velik pritisk proti vsakemu pisanju oziroma vsakemu nasprotovanju kandidaturi Branka Mikulića. Zakaj? Ker je bilo potrebno najti neko osebnost, za katero se bomo javno vsi strinjali, ki nam bo vsem ustrezala — na temelju tega pa potem zaračunavati svoje tan-tijeme, svojo politično rento. Natančno to se je zgodilo v tem primeru. Zaradi tega se nam zdaj tudi dogaja, da z velikimi besedami napovedujemo ukrepe te tako obljubljene in za vse sprejemljive vlade, da pa ti ukrepi vedno prinašajo samo tiste negativne plati, o katerih je govoril Pavle Gantar. Zakaj torej menim, da moramo upoštevati to zaporedje? Ravno zaradi operacionalizacije določenih stališč oziroma nekega razvrščanja stališč, kdo je za katero stvar v Jugoslaviji, in za tisti občutek, o katerem govori Milan, namreč, da slovenski mladinci in mladinska gibanja nimajo pravega občutka za jugoslovansko celoto.

Bil sem na zveznem mladinskem kongresu v Beogradu in ilustriral bom stvar z neko epizodo, ki je mene res potolkla, moram reči, mentalno povsem potolkla. Gre za nastop Darje Erhartič, ki je govorila na Komisiji za idejnopolična vprašanja. Pred njo je prvi dan popoldan govoril Zlatko Zlatić, predstavnik Književne mladine Bosne in Hercegovine. Kritiziral je praznovanje Dneva mladosti kot ritual, ki nič ne pomeni in ki zakriva dejanske dosežke mladih v družbenih organizacijah. Tisoče in tisoče mladih v tej družbi dela, toda vse to ostaja zakrito s tistimi 45 minutami 25. maja. Kritiziral je celo pesniške sposobnosti naše bivše predsednice zvezne mladine in za vse to dobil aplavz. Povsem upravičeno, ker je kritiziral takšen koncept. Nakar se je drugi dan dopoldan javila Darja, povedala v slovenščini ... Reagirali so: tovarišica iz Slovenije, vse to je proti ustavi, proti zakonu, proti socializmu, državi, kar je bilo seveda ravno tako smešno, kot pravzaprav žalostno. Pokazalo se je tudi nekaj drugega — splošen odpor do drugačnega v naši družbi. Ta se v teh karieristično usmerjenih mladinskih funkcionskih strukturah nekako najbolj plastično odraža. Ali so teze slovenske mladine dejansko tako nesprejemljive, ali so jih morda tako slabo razumeli? Prišel sem do sklepa, da je to nemogoče, ker je bilo prevajanje korektno. Tisti, ki je imel slušalke, je lahko v srbohrvaščini in makedonščini poslu-

šal zelo korektne prevode misli slovenskih delegatov. Za takšno reakcijo sem našel en sam razlog: to je v bistvu politična aroganca, ki izhaja iz tega, da so danes mladinski in politični funkcionarji marsikje zelo dobro plačani za to, da nič ne delajo. Predlogi slovenske mladine pa jih silijo v to, da nekaj delajo. In zakaj bi jaz nekaj delal oziroma, zakaj bi sprejel, da moram delati za to svojo plačo, če sem enako dobro plačan za to, da nič ne delam, da zastopam fraze, govorim puhle besede in vsakega prvega lepo prejmem svojo plačo ter uživam na svojem položaju. To je, recimo, eden od pomembnih razlogov inercije zvezne mladinske politične administracije in še marsikoga drugega. Bilo je povsem jasno: nihče od njih ni hotel sprejeti tistega, česar ne dojemam, ni se hotel niti potruditi, ker mu je tudi tako zdaj lepo. In dokler bo tako — to je teza, na katero so tudi naši ekonomisti na začetku gospodarske krize opozarjali — se ne bomo rešili gospodarske krize. Vse do takrat, dokler bo nekemu sloju v tej družbi še vedno dobro. In to je v bistvu nek navidezni perpetuum mobile, ki se pri nas pojavlja, krog, iz katerega ne najdemo izhoda.

TOMAŽ MASTNAK

Najprej bi želel reči, kako sem si predstavljal to današnjo diskusijo oz. kakšno bi si želel. Diskusije o civilni družbi so prispele v fazo, v kateri je potreben kritičen razmislek o osnovnih pojmi in prevrednotenje marsikaterih dosedanjih teoretskih in političnih rešitev. Zato sem pričakoval, da se bodo k besedi oglašali kolegi in kolegice, ki imajo do teh vprašanj drugačna stališča, kot jih imamo, recimo, mi, ki smo tu simbolično zbrani ob tej mizi in ki o tej zadevi tako ali tako že veliko govorimo. To se ni zgodilo. Mogoče bo sprememba v potek diskusije prinesla intervencija kolege Rusa, ki jo tudi podpiram in se bom nanjo navezal. Še prej pa bi rad prispeval nekaj svojih mnenj k diskusiji, ki jo je sprožil kolega Popović in ob kateri se zdaj vrtno že nekaj časa. To zato, ker mislim, da diskusija zahaja na napačna tla oziroma da izgublja tiste analitične distinkcije, ki so pravzaprav že bile dosežene. Reči želim, da to so aktualna vprašanja, toda ne aktualna vprašanja, če govorimo o vprašanju civilne družbe oziroma o razmerju med civilno družbo in državo.

Osnovna, zelo groba analitična distinkcija, iz katere izhajam, je principialno razločevanje med družbo in državo. Pri konkretnih analizah bo to vprašanje postalo sicer dosti bolj komplicirano, ampak za to diskusijo zadostuje. In naj izrečem še stališče, s katerega govorim: ne govorim ne v imenu družbenih gibanj, ne v imenu neke bolj ali manj imaginarne civilne družbe, sploh ne slovenske civilne družbe, ampak s pozicije, ki se identifikira z določenimi iniciativami, ki spadajo v polje civilne družbe ali vsaj diskurza o civilni družbi. S te pozicije mislim, da jugoslovansko vprašanje ni vprašanje novih družbenih gibanj niti vprašanje civilne družbe. Jugoslovansko vprašanje je vprašanje jugoslovanske države in vprašanje političnih dejavnikov v tej državi. In ti dejavniki naj se s tem vprašanjem ukvarjajo. Jaz pri tem ne želim participirati. To je prva stvar.

Druga stvar. O jugoslovanskem vprašanju kot vprašanju civilne družbe ni mogoče govoriti zato, ker ne moremo govoriti o jugoslovanski družbi. Jugoslovanska družba ne obstaja, in sicer ne samo v tistem analitičnem teoretskem smislu, ki ga je omenil Miloš Gregorič v navezavi na Chantal Mouffe in Ernesta Laclaua, ampak

nitni na bolj neposredno sociološki ali politološki ravni analize. To, da jugoslovanska družba v tem smislu ne obstaja, ne preprečuje vzpostavljanja diskusije med civilno-družbenimi iniciativami v Jugoslaviji. Vendar mislim, da je ta diskusija in navezovanje komunikacije, interakcije med segmenti civilne družbe v Jugoslaviji, med segmenti civilne družbe, ki je teritorialno vezana na področju jugoslovanske državnosti, v principu enaka navezovanju teh stikov med tistimi segmenti, ki so izven teh teritorialnih določil. Skratka, kot pripadnik civilne družbe se enako lahko pogovarjam z nekom, ki je, recimo, iz Beograda, ali pa z nekom, ki je iz Italije ali pa od drugje. Mislim, da je ravno to tista raven, da je vzpostavljanje te možnosti diskusije tista raven, na kateri je mogoče demokratizirati civilno družbo v Jugoslaviji — ne pa jugoslovanske civilne družbe. Nadalje, mislim, da je v vprašanju, ki ga je sprožil kolega Popović, implicirana neka sociološka predpostavka, ki je po mojem mnenju tuja razmišljanjem o civilni družbi in o akterjih civilne družbe. Gre za vprašanje, ki ga je on imenoval Jugoslavija (ali pa jugoslovansko vprašanje) kot okvir, v katerem delujejo konec koncev tudi nova družbena gibanja in iniciative za civilno družbo. Te iniciative ne delujejo v nobenem okviru v situacijah, ki so podobne naši, v katerih so pravzaprav odsotni bistveni elementi za konstitucijo teh iniciativ. V nasprotju s tem mišljenjem, ki predpostavlja navezovanja na nekaj danega, bi bilo treba po moje nova družbena gibanja in iniciative za civilno družbo pojmovati v striktnem smislu kot akterje, ki producirajo družbenost. Skratka, zavzemam se za to, da začnemo razmišljati afirmativno o produciranju družbenosti. In mislim, da je vprašanje produkcije družbenosti vprašanje, ki so ga vnesla nova družbena gibanja in akterji civilne družbe. Na to striktno pojmovanje novih družbenih gibanj in iniciativ za civilno družbo kot akterjev produkcije družbenosti se seveda navezuje — če smo konsekvantni — zavračanje pojma revolucionarnega subjekta; oziroma, raje kot o zavračanju bi govoril preprosto o prevladanju: gre za to, da to vprašanje postavi na drugo raven. Namesto o revolucionarnem subjektu bi govoril o družbenih akterjih, striktno v pluralu, in sicer po eni strani z referenco na kritiko subjekta, ki je bila razdelana v delu teoretskih diskusij na Slovenskem, po drugi strani z referenco na kritiko revolucije. Revolucije so v 20. stoletju striktno vezane na državni aparat in jih ni mogoče izvajati drugače kot s pomočjo državnega aparata. Skratka, to ni kategorija, ki bi jo bilo mogoče vezati na nova družbena gibanja ali na civilno družbo. Po drugi strani bi bilo seveda treba historično relativizirati nastanek tega pojma v zgodovini novoveške politične in socialne misli in po taki historični relativizaciji se nam odpoved pojmu revolucije ne bi zdela več tako travmatična, kot se nam mogoče še vedno zdi. Še več. Mislim, da ne gre samo za odpis pojma revolucije, ampak da bo treba začeti razmišljati o odpisu samega pojma spremembe, kolikor je namreč pojem spremembe vezan na iniciative za produkcijo družbenosti.

Kateri je drugi, afirmativni pojem, ne vem. Improvizorično bi predlagal analitično razdelavo pojma alternative.

In še eno vprašanje. Mislim, da je narobe zastavljati — zdaj prehajam na drugi nivo — vprašanje civilne družbe ne le v relaciji do jugoslovanske države, ampak nič manj na relaciji do slovenske države. Slovenska država je povzročila družbenim iniciativam in novim

družbenim gibanjem v Sloveniji veliko več težav kot jugoslovanska. Značilno je, da recimo, celo eden ključnih funkcionarjev slovenske države, sekretar za notranje zadeve, izgubi sposobnost racionalnega političnega diskurza, ki jo ima celo tedaj, ko govori o stvarkah, da izgubi to sposobnost, ko začne govoriti o novih družbenih gibanjih. In to je simptom, ki opozarja na nepripravljenost slovenske države, da vzpostavi relativno normalen — v sociološkem in politološkem oziroma političnem smislu — odnos do družbenih gibanj in iniciativ.

S tem je povezano še vprašanje nacionalnih realnosti, ki je bilo načeto v današnji razpravi. Nacionalne realnosti razumem kot konstituens civilne družbe v tradicionalnem smislu. Vprašanje nacionalnosti je v slovenskem prostoru delovalo kot tradicionalističen iracionalni diskurz za zatiranje določenih družbenih iniciativ, tako da je onemogočalo prav vsako racionalno diskusijo in sistematično demoraliziralo in uničevalo te iniciative na tistih ravneh, na katerih bi šele lahko začele prav funkcionirati: od brisanja možnosti javne artikulacije do brisanja prostora itn. To so ravni, vprašanja, v katerih zna biti slovenska država in slovenska družba, slovenska tradicionalna civilna družba v marsikaterem pogledu bolj represivna ali pa vsaj manj liberalna kot država in družba v katerih drugih jugoslovanskih regijah.

Rad bi se vrnil na vprašanje zveze socialistične mladine in sicer zato, ker mislim, da je to edini politični subjekt, ki je bil sposoben vzpostaviti racionalen in politično moder odnos do novih družbenih gibanj. Kako je to potekalo, je dolga zgodovina, o tem lahko še govorimo. Zdaj mi gre samo za načelno konstatacijo. In zato, ker je ZSMS zmogla to politično modrost in racionalnost, ponavljam: kot edini politični subjekt v slovenskem in jugoslovanskem prostoru, sploh lahko razpravljamo o vprašanju, ki ga je postavil Andrej Rus, oziroma lahko razmišljamo o tem vprašanju na produktiven način. S tem se izognemo zanki, da smo stalno zajeti v negativne definicije, v negativna določila.

Ce se zelo neposredno navežem na njegovo videnje teh odnosov: rekel je, da ZSMS deluje kot posrednik med posameznikom in družbo. S tem se ne strinjam. Mislim, da naj bi ZSM delovala in da v delu svoje aktivnosti tudi deluje kot posrednik med družbenimi iniciativami in državo oziroma med družbenimi iniciativami in političnim sistemom. ZSM je tisti segment političnega prostora, ki omogoča prevajanje družbenih iniciativ in interesov v politične, ki konec koncev omogoča prevajanje družbene moči v politično moč, se pravi v tisti segment družbenega, v širokem smislu družbenega življenja, ki je že izven dosega samih novih družbenih gibanj in iniciativ. Zato ta odnos ni bil možen prej, preden so se brez vseh predpostavk in brez vseh korenin razvile te družbene iniciative, ki jih ZSM lahko posreduje. In ravno v tej vlogi posrednika, skratka v vlogi odtujene politične entitete vidim njeno veliko moč in priložnost, da še nadalje prispeva k demokratizaciji življenja — v ožjem slovenskem in širšem jugoslovanskem prostoru.

IVO ŽAJDELA

Ker je zdaj Tomaž govoril, je edino sprejemljivo za tak naslov kot ga pač imamo. Proizvajanje družbenosti. Seveda, s tem pojmom se najbolj približamo tudi poj-

mu civilne družbe. Pod tem razumem tudi to, da damo družbi — ker je strogo ločena od države — tudi instrumente, ki jih država ima. Država ima oblast, sodstvo, organe javne represije, zakonodajo itn., družba pa je prepuščena sama sebi. Spomnimo se določenih političnih procesov, potem represije v šolstvu, ideoloških pritiskov itn. Zato bi identificiral pojem civilne družbe z opozicijo, z zdravo opozicijo, ko pač ne gre za boj za oblast. Opozicija, ki je protiutež državi in poskuša uravnati oziroma delovati kot neka uravnilovka. Opozicija sama ne sme postati politična, recimo, kot je to v Zahodni Nemčiji, od zelenih naprej. Ko postane politična, naenkrat zgubi vse, kar si je prej zgradila. Zdi se, da se ta družbenost vzpostavlja le v Sloveniji, navkljub raznim subjektom, ki to zavirajo. Toda rešitev vidim edino v takih stvareh, kot je ukinitvev 133. člena, ukinitvev prepovedi branja razne literature, možnost kritike določenih funkcionarjev, kar je po moje še najbolj pomembno. Visoki funkcionarji bi morali biti pod največjim udarom javne kritike, ker v bistvu delajo za javnost. In to večina pozablja. Mladinski funkcionarji so plačani za nedelo, to vidim tudi v mojem kraju (Ravne). Seveda, najbolj udobno jim je dati 17 milijonov, da zavirajo delo in je mir.

NEBOJŠA POPOV

Če se nihče iz republike ne oglasi, bi reagiral na osnovno Mastnakovo tezo, ki je navzoča v vseh razmišljanjih o naši temi. To je teza o družbenih gibanjih, ki proizvajajo družbenost.

Vsiljuje se vprašanje, v čem je specifičnost produkcije družbenosti teh gibanj glede na gibanja, ki so se pojavljala prej. Tudi prejšnja družbena gibanja so proizvajala določeno obliko družbenosti. Trditev, da so bila preveč orientirana na državo oziroma oblast, da so si prizadevala postati revolucionarni subjekt itd., je po mojem vtisu redukcioniistična ideološka predpostavka.

Postavlja se vprašanje odnosa novih družbenih gibanj do države v različnih zgodovinskih, socialnih in kulturnih kontekstih. To je lahko problem enega od segmentov Jugoslavije, lahko je tudi problem širšega konteksta. Problem odnosa države in civilne družbe se postavlja na en način v Zahodni Evropi, na drug način pa recimo v pasu med Baltikom in Jadrantom. To je pas, ki je vedno nagibal k zatiranju razlikovanja civilne družbe in države. To je področje, ki ni doraslo razviti civilni družbi in demokratični državi. Zato so med obema vojnoma na tem področju v glavnem dominirale različne diktature. Lahko govorimo — to je povsem legitim in tudi najbolj provokativen način razmišljanja — o teh vprašanjih tudi znotraj določenega nacionalnega konteksta.

Zdi se mi, da je primer, ki smo ga slišali o zadnjem kongresu mladine, ustrezen za razpravljanje ravno o tej temi. V obstoječi konstelaciji ravnotežja med nacionalnimi realitetami — ne bom rekel federacija, niti konfederacija, niti nacionalna država, ampak nacionalna realiteta, ki jih je šest ali osem, ne vem koliko, ni pomembno — se vsi splošni problemi definirajo izključno v kontekstu nacionalnih realitet. In zaradi tega se boste v javnem tisku lahko prepričali, kako se iniciativa mladincev iz Slovenije obravnava kot slovenska iniciativa. Torej nekaj, kar ima nacionalni okvir in je v odnosu z ostalimi nacionalnimi okvirji. Tisti, katerih spomin sega malo dlje, vedo, da je to star trik, kako destru-

irati kakršnokoli iniciativo. S stališča obstoječega ravnesja zato vsakdo, ki se želi razlikovati, ogroža ravnotežje. Kot tak mora biti postavljen pod vprašaj. Zato je tudi mladinska pamet, njen način razmišljanja in vrednotenje, republiško-teritorialno pogojena. Preliminarna razlaga rezultatov raziskave jugoslovanske mladine pove, kako enostavno smo programirani za vse te probleme. Zadeva je dovolj enostavna. Dovoljeno je tako starejšim kot mlajšim, da so naivni, zato bom tudi jaz naiven. Toda zdi se mi, da je naiven predvsem tisti, ki misli, da iniciative za ukinitvev verbalnega delikta, za funkcionalno deferenciacijo, za ekonomsko in politično tržišče, za problematizacijo politične mitologije in partijskih držav..., da vse to moti nekatere ljudi le zaradi tega, ker jim nalaga »odvečno« delo. To stališče je precej naivno, saj inicialne skupine novih družbenih gibanj oziroma nekatere njihove ideje in intence problematizirajo samo obstoječo obliko države, t. j. partijsko državo, ne glede na nacionalni, jugoslovanski, srednjeevropski ali evropski kontekst. Očitno te iniciative postavljajo pod vprašaj obstoječe oblike države.

Vprašanje je, ali lahko predvidimo vse variante odnosov, saj ni nujno, da pride do konflikta. Morda se bo vzpostavila civilna družba tako, da se bodo obstoječe oblike države, nacionalne ali meddržavne zveze, vendarle počasi demokratizirale. Tedaj konflikt ne bo neizogiben, še najmanj ne kakšen dramatičen konflikt. Morda pa do tega konflikta nujno mora priti? Mogoče bo dramatičen? Morda je neka modrost tudi v tisti drugi intenci, ki pravi: mi nočemo nikakršnega stika, nikakršne komunikacije z državo, mi hočemo neodvisno družbo, indiferentni smo do obstoječih oblik države. Mogoče je to edini način, da se izognejo konfliktu in proizvajajo novo kulturo, ki bo transcendirala nacionalne in druge okvire. Na tej točki bodo nova družbena gibanja morda zastala. Kajti prav zaradi te tenzije so nova družbena gibanja v Jugoslaviji oziroma v nekaterih delih Jugoslavije, tako pomembna. Ne verjamem, da je npr. na Švedskem javnost zainteresirana zanje. Tam preprosto te tenzije niso takšne kot pri nas.

MOJMIR OCVIRK

... Ne bi ponavljal določenih tez, ki so bile izrečene, npr. Laclauovo tezo o izkoriščanju države itd. Rad bi se neposredno vrnil na iniciativo, ki jo je dal Rus, ker se mi zdi to potrebno. Kadar se vprašujemo po konfliktu ali ne-konfliktu civilne družbe in države, vedno govorimo v posredovanju med tema dvema metodološkima razlikama, pravzaprav v nekem simbolnem ideološkem razmerju. In v tem smislu bi tudi vpeljal položaj ZSMS kot ga pač jaz vidim v slovenski realnosti. Strinjam se s tem, da so določena gibanja od leta 1977 naprej — naj spet omenim punk — in to je resnično zelo pomemben datum, datum, ko se je v tej slovenski družbi nekaj začelo dogajati. Določena stališča so se začela umeščati v ideološka polja, ki so bila prej trideset ali še več let zatrta v tem političnem prostoru. To je seveda področje glasbe (čeprav ne morem reči, da je bila zatrta, zatrta je bila pač ta drugačnost — konec koncev ima tudi parada svojo glasbo), potem vprašanje miru, vprašanje ekologije, ženskega gibanja, (zopet v tej drugačnosti ženskega gibanja) vprašanje homoseksualcev (kjer ne gre več za drugačnost, ampak že kar za izjemnost homoseksualnega gibanja). Vsa ta gibanja so si poiskala v ZSMS del državne institucije ki ga civilna

družba mora uporabiti, vsaj pokriti. Istočasno institucija uporabi ta gibanja, in s tem se tudi sama spreminja. Ne začne se spreminjati na nek čisto administrativen način, oziroma, to ni tisto najvažnejše, kar se spremeni. Spremeni se način delovanja. Kajti s tem, ko se odpre ideološka polja na vseh teh področjih, na področju umetnosti, ekologije, mirovnštva itd., si izbori prostor za izjavljanje, izjavljanje v političnem delovanju in skozi to se sliši glas tudi na tistih področjih, kjer je dostop še vedno omejen: vprašanje ekonomije, razrednega odnosa itd. Skratka, treba si je bilo pač izboriti nek prostor znotraj te družbe, da se bo konec koncev tudi o teh vprašanjih lahko kaj reklo, da bo mogoče sprožiti iniciative.

Imamo zelo lep primer tega, o čemer sem govoril. To je mladinski festival. Slišal sem, da so nekateri rekli, da hoče ZSM zdaj slediti liniji frontnosti, ki jo zagovarja, naredila pa je manifestacijo politične organizacije. Moja teza je naslednja: kolikor se borimo tu za pravno državo, se borimo tudi za politično organizacijo, ki bo znala vse kulturne, umetnostne potenciale izkoristiti v političnem delovanju. Recimo, da je to tudi primer mladinskega festivala, saj me ne bo nihče prepričal, da kultura, umetnost itd., niso politično delovanje.

MILOŠ GREGORIC

Ves čas se na tej okrogli mizi govori v pojmih razlike, razcepa, opozicije itd. Jaz bi zadevo zastavil še z drugega zornega kota. Nova družbena gibanja niso zgolj negacija države, ampak so naravnost kreativna, saj vzpostavljajo državo, pa naj se še tako čudno sliši. Tisti razcep namreč, ki je konstitutiven za samoupravni subjekt, — njegov imanentni razcep na širši družbeni interes, kot temu pravijo, in na njegov privatni interes, — z novimi družbenimi gibanji pade. Natančneje povedano, povnanji se. Pravi samoupravljalci gleda na samega sebe od zunaj. Svojo lastno omejenost in partikularnost korigira sam v imenu družbenega interesa. Toda ta družbeni interes reprezentira nihče drug kot ideološka mašinerija, ki povzroči, da se delovni ljudje in občani počutijo kot oblast. Bistveni prelom je torej v tem, da je konec sedemdesetih let padla iluzija neke nerepresivne družbe in neke razodtujitve. Postalo je jasno, da so oprijemališča represije v sami občanski družbi, kajti oblast ima svojo oporo ravno v krajevnih skupnostih, v šolskih reformah, v kmečkih ohceti itd. Nova družbena gibanja pa vzpostavljajo državo na ta način, da pravzaprav reinterpretirajo oblast, odtujijo jo od občanske družbe s tem, da zahtevajo mejo med sabo in ostalimi iniciativami, ki so tudi občanske, npr. iniciative občanov proti K4, proti Amerikancu, proti Novemu rocku itd. Tu manjka državna regulativa, da se med dvema pozicijama pogovarjamo preko nekega medija. To pa je država. Pravna država, in s tem politična alienacija, šele lahko reši samoupravljalca njegove notranje blokade, kolikor pač prevzame nase občost, reprezentira zunanjo mejo, normo itd. Takrat šele se samoupravljalci lahko posveti svojim opraviлом in gradi nov družbeni red. Zato koncept civilne družbe vnaša določeno zmedo v današnjo politiko, saj ne pomeni nič drugega kot to, da se vsega pač ne da — in ne sme — podružbiti in da je pogoj za emancipacijo pristonek na razcep — se pravi na neko povsem zunanjo, odtujeno, nevtravno točko, ki jo zasede država. Seveda so to le grobe teze za diskusijo.

TONČI KUZMANIČ

... Samo na kratko o tem, kar so odprli zadnji štirje govorniki. Vprašanje družbenosti in produkcije družbenosti na eni strani, na drugi strani pa to, kar je odprl tovariš Popov, vsaj zdi se mi, da je skušal zapeljati stvar v to smer: opozoriti na to, da produkcija družbenosti ni nič takega, kar hkrati ne bi produciralo državotvornosti. Če sem prav razumel, ste peljali v to smer. Vtis je, da so bila delavsko gibanje in podobna subjektoidna gibanja državotvorna. Zdaj pa nastopijo družbena gibanja, ki niso več državotvorna, torej tudi ne subjektoidna, so pa družbotvorna. Naj povežem tisto, kar je omenjal Miloš: vprašanje ne-obstoja družbe še posebej drži za sisteme na tej strani železne zavese. Mislim, da ne gre samo za to, da produciramo družbenost, ampak in predvsem za to, o čemer vseskozi govori Tomaž. V teh sistemih nimamo niti političnega niti družbenega. Še bolj natančno: ni razlike — ker gre za poskus ukinitve enega in drugega. Gre za kategorijo, ki jo mi imenujemo podružbljanje. Pri podružbljanju gre natančno za to, da se zabriše meja med državo in družbo. Zato bi bilo prekratko oziroma celo na nek način nepolitično in nezrelo trditi, da gre pri družbenih gibanjih zgolj za produkcijo družbenega. Gre namreč hkrati za ustvarjanje odtujenega. Zdi se mi, da je konec teh utvar, da se lahko razodtujemo. Gre torej za produkcijo družbenega, toda — tako kot pravi Rus — hkrati produciramo politično, hkrati zavestno ustvarjamo odtujeno. To pa je koncept pravnega.

MITJA MARUŠKO

... Tomaž je odprl polje diskusije o razcepu med družbenimi gibanji in državo, toda tu se odpira tudi problem gradacije posameznih polov, ki s tem nastanejo. Mislim, da je nasploh v družboslovnih diskusijah poznavanje pravnega področja zelo pomanjkljivo in da je prav zaradi tega nastalo precej težav v naši diskusiji. Želel bi nekaj reči o tem, čeprav nisem popolnoma podkovan, da bi razpravljajal o pojmu pravne države. Osvetlil bi rad vprašanje geneze pravnosti in problem modernega prava v jugoslovanski družbi in sicer v povezavi s tem, kar pričakujemo od političnega subjekta, ki ga imenujemo ZSMS. Skratka, zdi se mi, da se je treba navezati na del diskusije, ki odpira problem revolucionarnega subjekta in problem revolucije v 20. stoletju. Sovjetska revolucija nam dokazuje, da je bila v dvajsetih letih sposobna likvidirati teoretsko problematizacijo problema geneze pravnosti in v štiridesetih letih izvršiti tudi fizično likvidacijo nosilcev teh teoretskih pogledov. Po drugi svetovni vojni se srečujemo s podobno fizično likvidacijo striktno normativnega pogleda na pravno formo. Govorim o profesionalnih sodnikih, ki so bili v letih revolucionarne izgradnje zavezani uredniševati pravni sistem, ki ni obstajal v moderni, samorasli formi, kot jo pač нареkuje stopnja razvoja produkcijskih sil na zahodu in tudi pri nas.

Če zdaj sestopim v podajanje geneze pravnosti, se mi zdi, da je za vprašanje kreiranja družbenosti in politične forme to eno od bistvenih vprašanj. Namreč, na kakšen način se kreira pravna forma kot taka? Je to striktno vprašanje politične samovolje? Je pravo zgolj normativni akt ali se generira iz nekih drugih razmerij? Zdaj se velja vprašati: je ta problematizacija pravnega subjekta — in tudi civilnega subjekta, subjekta civilne družbe — plodna za nek politični subjekt, kakršen je

mladinska organizacija. Vsem pozitivnim stigmatizacijam, ki jih je Tomaž izrekel o mladinski organizaciji navkljub se mi še vedno dozdeva, da je v njenem karizmatičnem delu naloženo neko upanje — da se z nastopanjem znotraj političnega sistema, z investicijo v politični diskurz, da doseči marsikaj. Strinjal bi se, če bi bila v tej naložbi inkorporirana omenjena distinkcija: poznavanje instrumentov, ki znotraj političnega diskurza dosega neke rezultate. V dialogu znotraj razgovorov v skupščini pa je seveda vprašanje, kaj je pravo, kaj je položaj državljana in civilnega subjekta v naši družbi. To predznanje oz. razčiščevanje tega vprašanja imam za eno ključnih in bistvenih. Če to razčistimo in če vidimo v subjektu, ki se podaja na pot političnega dialoga, nekoga, ki s tem, ko zastopa neko politično stališče, v teh svojih družbenih angažiranih sestopa do elementarnega subjekta, kjer se generira cel ta niz odnosov, potem vidim v diskusiji določeno perspektivo. Nekdo je zgolj samo za politično perspektivaštvo, za vključevanje v sistem, drug pa je striktno tisti, ki ločuje državne forme itd.

Prav tako se mi zdi skrajno neplodno vleči na dan pavšalne problematizacije problema ideologije. Spet konkretno o pravu: kaj je to ideologija? Pravo, državni aparat, pravo je ideološki aparat države... Potem je povsem jasno, da lahko s pravom kot takim ostanemo na eni strani tega pojma. Najbolj absurdno pa je, da se tudi mladinska organizacija v njenem najbolj karizmatičnem delu nikoli strokovno ni usposobila na ta način, da bi lahko parirala državno-strokovnim organom. Zdi se nam, da je vrhunec angažmaja civilne družbe to, da Tomaž Mastnak zdaj ne sedi, ne da bi se hkrati vprašali, kaj je s fenomenom pravnosti, ki je v svoji genezi, v svojem razvoju vendarle nekaj dosegel. Dosegel pa je, da je področje kreiranja, sprejemanja in izvrševanja pravne norme deljeno in to deljeno znotraj tistega polja, ki mu pravimo država. Problematiziral bi to še naprej, in rekel: deljeno mora biti tudi znotraj polja, ki se mu pravi civilna družba. Upam, da se bo to polje mladinske organizacije, ki je — kakor zatrjujejo — poskrbela za boljšo profesionalno zasedbo, odpiralo tudi znotraj.

TOMAŽ MASTNAK

Zahvalil bi se za Gregoričeve, Kuzmaničeve in Maruškovske korekcije. Gre za tako kompleksno problematiko, da o vsem naenkrat ni mogoče govoriti in potem postanejo prispevki včasih dejansko zelo enostranski, tako da te zadnje diskusije razumem kot dopolnila, ne kot polemike. Kar je pa treba dodatno razčistiti, je problem, ki ga je sprožil kolega Popov: vprašanje kontaktov novih družbenih gibanj ali pa, obče rečeno, civilne družbe z državo. Jasno, da so kontakti potrebni, da je potreben dialog, čeprav zelo visoki politični funkcionarji pravijo, da dialog ni možen. In dokler pravijo tako, se z njimi strinjam, čeprav bi še vedno rad, kolikor pač morem, prispeval k temu, da bi dialog bil. Predpostavka dialoga pa je, da so družbena gibanja neodvisna, da so družbene iniciative ali pa, splošno rečeno, da je civilna družba, kolikor je je, avtonomna. To je nujna predpostavka, na osnovi katere je dialog možen. Če te avtonomnosti družbe ni, če država obvladuje vso družbo, je seveda vsak poskus produkcije družbenosti že razumljen kot napad na državo. Država razume družbene iniciative kot napad nase v primerih, ko avtonomne družbe ni,

se pravi tedaj, ko je vsaj v tendenci totalitaristično strukturirana.

Razlika med produkcijo družbenosti novih in starih družbenih gibanj. To je zelo kompleksno vprašanje. O tem sem že nekaj pisal. Tu bi samo opozoril na določene relacije, na katerih ta razlika obstaja. Če predpostavimo, da je model tradicionalnega ali pa starega družbenega gibanja delavsko gibanje ali pa socialistično delavsko gibanje, potem nastopajo razlike v konstituiranju gibanja na časovni perspektivi. Staro gibanje se konstituira ob časovni vertikali, eshatološko, absorbira ga revolucionarni smoter. Pri novih družbenih gibanjih je časovna dimenzija praktično nična. Po drugi strani so nova družbena gibanja geografsko zelo široka, praktično brezmejna, medtem ko je bilo staro družbeno gibanje, kljub štirim internacionalam, veliko bolj nacionalno zaznamovano, omejeno. Potem gre za odnos organizacije do posameznika oz. do članov organizacije, odnos organizacije do posameznih skupin oz. do možnosti nastajanja skupin v organizaciji, odnos organizacije do izvenorganizacijskih dejavnosti posameznika, še posebej pa gre za razliko v odnosu do ženskega vprašanja, nacionalnega in mirovnega vprašanja, do narave itn. V teh odnosih prinašajo nova družbena gibanja novosti, ta vprašanja zastavljajo na drugačen način; to so točke, na katerih bi iskal razliko v produkciji družbenosti. Upal bi si trditi, da je bilo tradicionalno delavsko gibanje protidružbeno usmerjeno, čeprav je bilo družbeno gibanje. Tu vidim enega osnovnih protislovij tradicionalnega socialističnega gibanja.

Se vprašanje prava. Strinjam se z Maruškom, da je to izjemno pomembno vprašanje. Opozoril bi samo na to, da je oblikovanje pravne kulture, da so začetki oblikovanja pravne kulture v tem prostoru vezani prav na nastajanje družbenih iniciativ. V analizi beograjskega procesa sem skušal opozoriti, da pravo ni ideološki aparat države, ampak da je pravo tudi aparat civilne družbe oz. da je medij, v katerem je možno sporazumevanje med civilno družbo in državo. Ravno tako mislim, da je zelo pomemben poudarek, ki ga je Maruško, če sem prav razumel, pripisal normativističnemu pojmovanju prava. Mislim, da je to element, ki ga je treba zelo negovati in tudi rehabilitirati. Dokler pa situacija je, kakršna je, bi si upal trditi, da zveza socialistične mladine, čeprav je na tem področju veliko naredila, še zmeraj v nekem smislu deluje kot nadomestek za pravno državo. Žal. To ni njena funkcija, ampak tako je.

SONJA LOKAR

Moram reči, da sem po vsej tej diskusiji malo zmedena, ker je potekala na zelo različnih ravneh in se je razpravljalo o istih pojmi, vendar je očitno, da je vsakdo, ki jih je uporabljal, razumel z njimi drugačne stvari. To je v razumevanje tega razgovora vneslo kar precej težav. Ker si ne domišljam, da lahko obrnemo dosedANJI tok diskusije ali pa mu vdihnem enotno logiko, bi mogoče k tej zmedi dodala še en zorni kot, ki se mi zdi, da ni bil osvetljen, je pa zanimiv.

To je namreč vprašanje, kakšna je zveza med takomenovano civilno družbo, občansko iniciativo in teorijo in prakso avantgarde, danes, pri nas. Nisem ravno strokovnjak za teorije o civilni družbi in bom poskušala ostati na tleh tiste »ortodoksne« marksistične tradicije, recimo, Marxovega razlikovanja civilne družbe in države, in se bom vprašala zelo poenostavljeno: če je temelj ločitve, temelj konflikta in koeksistence civilne družbe

in države pri Marxu kapitalistična privatna lastnina in razredni konflikt, ali je v naših razmerah, v naši družbi mogoče plodno razmišljati v paradigmi civilna družba — država ali ne?

V eni točki se vsi kritiki lastninskih odnosov v Jugoslaviji strinjamo: da razvite družbene lastnine kot prevladujoče oblike lastnine še nimamo. Torej imamo nekaj drugega. Če bi imeli družbeno lastnino, potem bi iz te iste marksistične tradicije izhajalo, da smo lahko družba brez države — in sicer družba brez države v tem smislu, da bi ne bila potrebna nikakršna regulacija in nikakršno organizirano doseganje konsenza o tem, kaj je skupni družbeni interes, vendar pa bi bilo doseganje tega konsenza lahko oproščeno političnega posredovanja in bi potekalo neposredno. Se pravi, če bi imeli razvito, prevladujočo družbeno lastnino, bi si lahko zamislili družbo brez države kot aparata dominacije, razrednega izkoriščanja, kakršnegakoli razosebljanja. Ker pa tega cija — vzpostavljene in prevladujoče družbene lastnine — pretežno nismo realizirali, pa kljub temu živimo, produciramo, kljub temu poteka normalen proces obnavljanja naše družbe kot globalne družbe, to pomeni, da obstajajo neke lastninske forme, ki dopuščajo ali pa ne dopuščajo razkola družbe na civilno družbo in državo. Po splošnem teoretskem konsenzu imamo v Jugoslaviji vsaj dve ali mogoče celo tri forme lastnine. Ena je navadna, privatna lastnina, čeprav je z zakoni omejevana, druga je tista, ki bi ji lahko rekli etatistični lastninski odnosi, in tretja — ali sestavni del druge — je skupinsko-lastninski odnos. Družbena lastnina tedaj obstaja kot tendenca, kot razvojna možnost, ki se vzpostavlja v spopadu in samo skozi specifične oblike razrednega boja danes pri nas. Kaj vsaka od teh oblik lastnine lahko sproduca v smislu odnosa civilna družba-država? O tem nisem veliko razmišljala in brala, ampak nekaj je popolnoma jasno: Neposredna oblast združenih producentov, ki ne bi bila posredovana z razrednim bojem s temi tremi formami lastnine, zlasti s formo etatistične in skupinske lastnine, zaenkrat ni možna, ne obstaja. Obstaja samo skozi posredovanje, obstaja samo na političen način skozi decentralizirano posredovanje oblasti producentov, ki delajo na lastnini — ki je samo nominalno družbena lastnina. Če smo vse to pregledali, potem je takoj jasno, da v taki družbi kot je naša, neka forma civilne družbe v mlado-marxovski pojmovni tradiciji obstaja, očitno pa je tudi, da ta forma ni takšna kot je v državah, ki imajo kapitalistično lastnino, in da tudi ni takšna kot je v državah, ki imajo drugačen družbenoekonomski in družbenopolitični sistem, recimo v državah t. i. realnega socializma.

Strinjam se s tistimi teoretiki socialistične civilne družbe, ki trdijo, da v socializmu obstaja tendenca, da bi država »požrla« družbo, toda ti ne vidijo, da država, ki je prisiljena biti ekonomski subjekt v blagovni proizvodnji v obliki skupinsko-lastninskih težnjah blagovnih proizvajalcev, proizvede podobne temelje za nastajanje civilne družbe, kakršne po drugačni poti vzpostavljajo vse višje razvite kapitalistične družbe s poudarjeno vlogo države v ekonomski regulaciji: tisto, kar poskušajo v realnem socializmu izriniti skozi vrata, se zato vrne skozi okno. Težava v našem primeru je, da so ta dejstva v konceptiji integralnega delavskega samoupravljanja in socialistično samoupravne demokracije že dolgo teoretično, načelno spregledana, da pa niso bile dosledno, zlasti v praksi, izvedene vse konsekvence. To omogoča, da se zabrisujejo protislovne možnosti družbene akcije, ki se

poraja v sferi civilne družbe in države in da obstaja velika nepreglednost in veliko možnosti za brezplodne konflikte in napačno politizacijo.

Zdaj bi se ustavila še ob nekem drugem vprašanju: ali je iz tradicije jugoslovanske komunistične partije in njene teorije, iz samozapopadenja njenega mesta v družbeni dejanskosti, možno navezovanje na teorijo socialistične civilne družbe?

Vsi veste, da je naša partija v bistvu nastala ne kot ideološki aparat države, ampak v spopadu s takrat obstoječo kapitalistično državo in kritično navezujoč na tisto, čemur bi danes rekli nova družbena gibanja. In tako so se tudi imenovala: sindikalno, nacionalno, mladinsko, žensko itd. Se pravi, izšla je iz navezave nanje, svojo družbeno relevantno je zgradila na tem, da je bila sposobna parcialne cilje teh gibanj združevati v enoten, velik revolucionaren družbeni projekt...

Ne glede na dejstvo, da je današnji položaj ZK položaj avantgarde v post-revolucijski fazi, da je protisloven, da je ZK razpeta med sistem (državo) in gibanje (pluralizem v socializmu in samoupravljanje usmerjenih najrazličnejših družbenih subjektov) obstaja njena družbena relevantnost odvisna od njene sposobnosti povezati vse k socializmu in samoupravljanju objektivno usmerjene subjekte v enotno in zato udarno družbeno gibanje, ki svojih ciljev ne more doseči tako, da zacementira razliko med civilno družbo in državo, ampak tako, da z odkrivanjem novih, čimbolj neposrednih oblik in vsebin družbene interakcije vse bolj zmanjšuje tisto posredovalsko vlogo države in same ZK med interesi ljudi, iz katere država (in potencialno tudi ZK) lahko rasteta tudi kot odtujeni sili nad ljudmi.

To so po mojem mnenju nekatere bistvene točke idejnega soglasja, medsebojnega oplajanja v dialogu, pa tudi idejnega boja in nasprotovanj med ZK in novimi družbenimi gibanji, med komunistično teorijo družbenih odnosov v samoupravnem socializmu in družbenega razvoja in teorijami socialistične civilne družbe.

TOMAŽ MASTNAK

Naj poskusim zelo na kratko replicirati na diskusijo Sonje Lokar. Sonja je konsistentno predstavila enega možnih pogledov na civilno družbo, marksističnega. Njena stališča bom konfrontiral s svojimi, ne več marksističnimi.

1.

Civilna družba v Marxovem smislu pri nas dejansko obstaja. Civilna družba v Marxovem smislu je družba izkoriščanja, zatiranja, gospodstva.

2.

V čem je revolucionarna potencia novih družbenih gibanj? Ta gibanja nimajo revolucionarne potence, niso revolucionarna, niso niti protirevolucionarna. Z revolucijo nimajo ničesar opraviti, delujejo na drugem področju, na drugi ravni.

3.

Osvoboditi se posredovanj, ki človeka narejajo za podrejeno bitje itd. Nova družbena gibanja se ne želijo osvoboditi posredovanj, ne želijo neposredno participirati v političnem odločanju. Vseh interesov ni mogoče neposredno politizirati. Nova družbena gibanja potrebujejo posrednike. Zavračajo neposredno demokracijo, mit

o kolektivni harmoniji in neposrednem združevanju interesov in postulirajo odtujenost politične oblasti. Sploh se zavzemajo za odtujenost, v tem vidijo jamstvo minimalne, negativne svobode. Tudi na »antropološki« ravni je odtujenost modus, ki omogoča, da človek svojo podrejenost, vsaj potencialno, obvladuje.

4.

Skupen, obči družbeni interes ne obstaja, zato nova družbena gibanja že načelno ne sodelujejo pri njegovi konstrukciji. So partikularna in uhajajo političnim ali socialnim skupnim imenovalcem, tudi kulturnim.

5.

Glede jugoslovanske skupnosti ostajam pri stališču, da jugoslovanske civilne družbe ni. Gramsci je svojčas za Rusijo dejal, da je tam družba želatinasta in država vse. V Jugoslaviji ni želatinasta samo družba, želatina-

sta je tudi država. Zmes želatinaste družbe in želatinaste države pa figurira kot tako imenovana skupnost.

In na koncu, govorilo se je o političnih geslih. Če bi moral predlagati kako politično geslo, bi se glasilo takole: za neodvisno družbo, za demokratičen politični sistem in za močno pravno državo. Za kar se pri tem primarno zavzemam, je neodvisna družba. V njej vidim pogoj možnosti politične demokracije in pravne države. Med temi tremi členi ne gre za konkurenčne odnose, odnosi med njimi so antagonistični, vendar komplementarni; gre za »enotnost nasprotij«, ki pa izključuje vsakršno dialektično sintezo. Upati bi bilo, da bodo politični subjekti lahko ugotovili, da je obstoj družbenih gibanj, akterjev neodvisne družbe, v interesu njih kot političnih subjektov. Da je zanje kot politične subjekte edino funkcionalno to, da pripoznajo, da novih družbenih gibanj ne morejo funkcionalizirati. Da lahko daje trdnost in legitimnost političnemu sistemu le neodvisna, avtonomna družba, ne pa totalitaristični »red in mir«.

MILAN BALAZIČ

Civilna družba skozi »samoupravno« mikrofiziko oblasti

I.

Vednost o telesu in obvladovanje njegovih sil recipročno predstavljata strukturalno matrico politične tehnologije telesa, ta pa ne insistira kot nek zaprt, koherenten, vse obvladujoč krog gospodstva — nasprotno — sestavljena je iz posameznih drobcev, kosov, delov, iz različnih postopkov in pripomočkov. Čeprav so rezultati le-teh največkrat koherentni, pa politično taktiko žene diskontinuirano-asistematična instrumentacija, nevnesljiva v kako institucijo in nezajemljiva za državni aparat: institucije in državni aparat uporabljajo, vsiljujejo ali sprožajo te taktike, medtem ko je področje delovanja taktik domena mikrofizike oblasti. Za Foucaultovo teorizacijo mikrofizike oblasti so imanentne naslednje prireditve:

a) Oblast ne temelji na lastnini — odločilnejše so strategije in taktike,

b) učinki gospodstva niso element prilaščanja — tu je potrebno vztrajati na derivaciji delovanja, na tehnikah ali manevrih, vstevši drsenje dispozicij,

c) oblast ni z osvojitvijo strateških položajev po vladajočem razredu pertinentno ohranjen privilegij — upoštevati moramo stalno sprevrčanje mreže razmerij, znotraj katere se bolj kot lastništvo ali pogodba uveljavlja nepretrgana bitka in iz nje izhajajoča oblast kot interakcijski učinek, skratka, oblast se nima (ne-ima), oblast se izvaja, investira tiste, ki je nimajo in jih s tem vzpostavlja celo v tisti destrukcijski točki, ko/da se upirajo gospodstvu — oblast sama sebi proizvede načine opozicije, če Foucaulta radikaliziramo v optiki socialističnega samoupravljanja: socialistična civilna družba je nujni proizvod in kompetenca državno-partijske birokracije, ki le-to povratno kot tako vzpostavlja prek cele vrste kompleksnih kolesij soočanja, spopadov in

preobratov znotraj razmerja sil birokracija-tehnokracija-delavski razred.

Če želimo adekvatno opredeliti določeno naravo sodobne socialistične države, potem se moramo spustiti v analizo tistega, kar ta tip države simptomatično izvrže iz sebe, da se lahko konstituira: negacija države ali socialistična civilna družba dobiva rang negativnega takorekoč nazaj, kajti država nastopi šele kot učinek spregleda izključitve. Socialistično državo vzpostavljajoči način pozabe izključitve socialistične civilne družbe le-tej korelativno določa strukturo, s tem pa tudi strukturo območja Državnega — z eno besedo: socialistična država (in njen reprezentant državno-partijska birokracija) proizvajata socialistično civilno družbo, načine tehnokratske alternative, oblike podreditve ali odpora delavskega razreda skozi samoupravno odločanje, ki ga je birokracija prisiljena razvijati, da si še vnaprej ohranja svojo oblast. Način proizvodnje socialistične civilne družbe korespondira z načinom proizvodnje vsakič historično pogojene socialistične države. Za vzpostavitev le-te pa je vzvratna neogibna predpostavka nenehna reprodukcija in izključevanje socialistične civilne družbe.

Leitmotiv socialistične civilne družbe je torej v nekem po državi podrejenem (i)legalizmu, obvladanem z nadzorovanjem (i)legalizma vladajoče državno-partijske birokracije, izvrševanje oblasti le-te pa povratno okrog sebe zopet izzove zunaj zakonsko delovanje civilne družbe in z njim zunaj zakonskost oblastnega kvadriljiranja po liniji samoupravno-državno in obratno. Vsaka vzpostavitev civilne družbe najprej sploh omogoča kontrolo družbenega polja, vsaka izven-ob-proti državi obrnjena »civilnost« kot izresek onemogoča nekontrolabilno meglénost in nabrizga pogonsko olje političnemu sistemu z dominacijo birokracije, organizirane kot vladajoče partije/zveze; socialistična civilna družba je učinek/produkt

takega sistema, ga poganja enako kot birokratsko go-spodstvo poganja civilno družbo. Združitev zunaj zakonskega ilegalizma in institucionalne oblasti predstavlja SDB in z njo povezani organi »za notranje zadeve«, ki v dobrem in slabem masirajo vzgib hkratnega častno krepostnega uveljavljanja in kršenja zakona. Tu, seve, ne tangiramo nek bizarni regressus ad infinitum, nek ponavljajoči se prisilni ritem brez smiselnega obreda, pač pa sam napredek modernih družb — med katerega se s kančkom zadrege prišteva tudi jugoslovanska družba in njen politični sistem — predisponirano temelji na selektivnih prijemih rousseaujevske teorije pogodbe: gre za »fikcijo pravnega subjekta, ki daje drugim oblast, da na njem izvršujejo pravico, ki jo ima sam do njih«,¹ za to, da se doseže univerzalno vladavino Normativnega, katere zgostitev ljudi naredi uporabne in pokorne. Gospodovanje — opazovanje, oblast — vednost:

Organiziranje »celic«, »mest«, »stopenj«; ustaljitveni prostori, omogočujoči urejenost; operative povezave za kapitalizirajoči salto mortale boljše izrabe gibov in časa; oblastna tehnika razumljivosti in nadzora, »reda« in vladanja.

II.

Od tu lahko drugače beremo znameniti »dvojni značaj« družbeno-političnih skupnosti (dalje: DPS) v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, tako, da ga preberemo natanko isto, kot ga distinktivno proizvede jugoslovanska ideologija vladajočih: DPS so oblike samoupravnega organiziranja družbe in hkrati oblike državnega organiziranja, kar pomeni, da se v njih uresničujejo in prepletajo funkcije samoupravljanja in hkrati funkcije politične/državne oblasti. V skladu s Foucaultovimi razvezami (decoupage) mikrofizike oblasti zdaj analizo zasidrajmo znotraj dveh najnižje hierarhiziranih odrezavah komunalnega sistema — občini in krajevni skupnosti (dalje: KS).

Občina je torej postulirana za samoupravno in temeljno DPS, ki temelji na samoupravljanju in oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.² Ustanovi se z republiškim zakonom na zaokroženem območju, v kolikor so izpolnjeni naslednji pogoji:

- a) Da obstajajo skupni interesi delovnih ljudi in občanov,
- b) da so ustvarjeni temeljni pogoji za usklajevanje gospodarskega in družbenega razvoja,
- c) da so ustvarjeni pogoji za neposredno in učinkovito zadovoljevanje skupnih potreb,
- d) da so ustvarjeni pogoji za uresničevanje funkcije oblasti.

Na zborih občanov in referendumu občani in delovni ljudje neposredno odločajo o skupnih zadevah v občini, pri čemer trizborna občinska skupščina predstavlja organ družbenega samoupravljanja in najvišji organ oblasti. Le-ta voli svoj izvršni svet, ima upravne organe za izdajanje odločb in sodni kompleks. V nasprotju z občino (= DPS) je KS prelomno instituirana kot teritorialna samoupravna skupnost z namenom povezovanja delovnih ljudi in občanov na določenem območju — lahko gre za naselje, dele naselja ali več posameznih naselij. KS je po ustavi 1974 obvezna oblika samoupravnega organiziranja in delovni ljudje ter občani imajo pravico (sic!) in dolžnost, da se samoupravno organizirajo v KS. Ustanovitev KS implicira uresničevanje skup-

nih potreb in interesov na prostorsko ožjem in per negationem »depolitiziranim«, »bližjem« političnem uvidu: med drugim se ureja vzgoja in izobraževanje, prosveta in kultura, telesna kultura, upravljanje stanovanj, komunalne dejavnosti, različni servisi, varstvo interesov potrošnikov, splošni ljudski odpor in družbena samozашčita, varstvo človekovega okolja in še, še. Načelo solidarnosti (= odpravljanje socialnih razlik) in socialističnih moralnih vrednot je simulirana podlaga raznovrstnim oblikam uresničevanja skupnih interesov, od zbora občanov KS, krajevnih organizacij SZDL ter drugih DPO in družbenih organizacij, društev, zborov stanovalcev, svetov potrošnikov, hišnih svetov, do referendumov delegacij KS, delegatov KS v OZD, SIS in občinski skupščini. Skupščina, svet in ostali organi KS so določeni s statutom, samoupravno sprejetem po občanah KS, v katerem najpomembnejša vprašanja že določa Ustava.

Čemu smo hibridno pripustili spregovoriti simptom — simptom »samoupravne« simbolizacije z nalogo posredovanja med subjekti in s tem preseganja imaginarne destruktivne tekmovalnosti s pomiritvijo/pogodbo oziroma samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem, hkrati simptom s kompetenco pomanjkljive simbolizacije, kar oblikuje neprosojno jedro travmatizma, pa končno tudi diskontinuiranost zgodovine socialističnega samoupravljanja, saj simptom le-to prekinja in jo ekspresivno zapre v (družbeno) nezavedno kot cenzurirano poglavje te zgodovine (kratka intervencija: tu lahko politolog, če kaj da na materializem, deluje zgolj analitično in subvertira družbeno nezavedno z vnazajšnjo simbolizacijo) — čemu, seveda? Če že ne zaradi Drugega, potem zaradi tega, da konjunktorno predstavimo tisto foucaultovsko elementarno lokalizacijo, ki se ji reče *kvadriljiranje* in je na delu v zgornji ovajajoči apotezi: oblast prožno in precizno obdela politični prostor, tako da vsak samoupravljalec dobi v ogromni strukturi samoupravnega sistema določeno mesto in vsako mesto določenega samoupravljalca. Ustvarja in perpetuir se disciplinski prostor, v katerem se razvrščajo skupine in posamezniki — toliko, kolikor je skupin in teles, toliko je ekstenzije delov urejenega politično-discipliniranega prostora. Z njim se razdira heteromorfni kontinuum nepreglednih in množičnih mnogovrstnosti, nadomešča še ne dovolj obdelana razvrščanja (npr. odprava okrajev v šestdesetih letih) in ukinja-nadzira-razreže nekontrolirano ali zmedeno, deformirano in tvegano gibanje ter nevarno goščanje posameznikov; z njim ekstrapoliramo ugotavljanje prisotnosti — odsotnosti posameznikov, vzpostavljamo načine in mesta najdevanja sujeta; z njim konstituiramo uporabne komunikacije, »da pretrgamo druge, da lahko vsak trenutek nadzorujemo obnašanje vsakogar, ga ocenimo, ga sankcioniramo, izmerimo kvalitete ali zasluge. Potemtakem gre za postopek, ki omogoča spoznavanje, obvladovanje in uporabo. Disciplina organizira analitičen prostor.«³

Ta posegovalna »praksa« je brezihodno potopljena v divergenco države in samoupravljanja — ni mogoče spregledati součinkujočega razmerja dveh zero-sume-game apetitov — da bi v njej našli vodo ribarjenja državno-partijske birokracije, prisiljene razvijati samoupravljanje, če si hoče karseda ohraniti oblast in ohranitev oblasti je zopet povezana z nenehnim potenciranjem novih in novih blokad revolucionarno-emancipatornemu naboju/potencialu socialističnega samoupravljanja. Navedeno abstraktno-naivno karakteriziranje oblasti z »oblastjo delavskega razreda in vseh delovnih

ljudi« moramo vzeti *dobesedno*: kot oblast Delavskega razreda (Obče) nad delavskim razredom (Partikularno), kjer slednji odloča znotraj odločenega in odloča po pogojih, načinih, poteh, krajih in časih, določenih s strani Občega. Tako lahko z enakimi kriteriji in supozicijo govorimo o temeljni dvojni naravi političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Prav v kolikor samoupravljanje sprošča revolucionarne potenciale, jih mora državno-partijska birokracija nujno omejevati in sankcionirati, saj nevarno reflektirajo strežbo vladajočemu birokratskemu obskurantizmu in ga diskreditirajo do golega faktuma; v občini in KS se to pokaže dovolj eksemplarično, namreč, ne le, kako država pogojuje samoupravljanje, marveč tudi, kako samoupravljanje predstavlja neobhodni pogoj za delovanje državne oblasti; vse divergentno samoupravljanje v občini/KS, pa naj tu registriramo odločanje o vrtcih, urbanizmu, vzgoji in izobraževanju, kulturi, zdravstvu itd. — ne pozabimo: zgolj vsakdanje, »naravne« in ne-politične kretnje so jedro postavitve oblasti, so že tisti »Nevtralni« dispozitiv politične prienačitve — dalje, vsa skrb, da s solidarnostjo presegamo socialne razlike vsekakor predznamuje kvalitativni napredek v primerjavi z meščanskimi družbami koruptno volčjega homo oeconomicusa. Obenem pa ravno te prebojne točke služijo oblasti za kvadrilirano povečano stopnjo kontrole, obvladovanja, podreditve ali sankcioniranja — prijaviti se za solidarnostno pomoč zaradi slabega ekonomskega položaja je hkrati kajpak prijaviti svojo »nevarno«-robo pozicijo zapisu, ureditvi, delovanju oblasti z rezultanto nadzora. Revolucionarni potencial samoupravljanja je v istem trenutku tudi potencial Huxleyevega Brave New World Reda, Discipline, Delavnosti in Izvrševanja tujih idej.

Kakšen pečat pa nosi — komplementarno povedanemu — upravljanje organizacij združenega dela (dalje: OZD)? Na kratko je zanj de iure značilno tole: da se ravna po ustavnih načelih enakopravnosti, medsebojne vzajemne odgovornosti in redne obveščenosti, da delavci uresničujejo samoupravljanje z osebnim izjavljanjem na zborih delavcev in referendumih, dalje, po svojih delegatih v delavskem svetu in drugih organih upravljanja ter z nadzorstvom, in da se za organe delavskega upravljanja nesporno animira delavski svet, njegove izvršilne organe in *poslovodni organ* (sic!). Kakorkoli že, čeprav je revolucionarna uvedba delavskih svetov in samoupravljanja v podjetja nasploh sebe transparentno kvalificirala za odpravo pogojev izkoriščanja delavskega razreda, je, kot bomo videli — kart ne bomo skrivali več kot ponavadi — uvedba samoupravljanja torej pogoje za izkoriščanje *še le vzpostavila* in to je — a contrario običajnim prijazno jalovim, včasih že kar prismojenim reakcionarnim divinacijam socialističnega samoupravljanja — edino resnično revolucionarno dejanje, na katerem se lahko gradi pretenzija ukinitve izkoriščanja. Z obmejtvijo makrofizike oblasti (makrofizika je prva plast podvojenega manka, okrog katerega se strukturira Foucaultova teorizacija; druga — o tem pozneje — je lacanovska koncepcija subjekta kot subjekta želje) bomo vstopili v območje mikrofizike.

Makrofizika ali OZD kot polje spopada oziroma razrednega boja birokracija-tehnokracija-delavski razred: zgodovina samoupravljanja je pač zgodovina evidentnih obračunov med birokracijo in tehnokracijo za gospostvo nad delom oziroma presežno vrednostjo, kjer prva frakcija kapitala s centralizacijo le-tega nadzira in vodi produkcijo, birokratsko prisvajanje, razpolaganje in razporejanje na državnem/»družbenem« nivoju pa zato

multiplicira nasprotje z diferenciranim delovanjem posamičnih kapitalov, katerih predpostavljene predstavniki je tehnokracija in delno tudi delavski razred.⁴ Če tehnokracija — t.j. upravljalske strukture, direktorji, managerji — etablira svojo politično oblast z nadzorom posamičnih kapitalov, potem je ključni vzvod koncipiranja monadne politične oblasti birokracije nadzor nad kreditno-monetarno politiko, ki se v pogojih »socialistične blagovne produkcije« dejansko obrusi v moč osamosvojenega finančnega kapitala, de facto materialnega razloga za razvoj nerazvoja jugoslovanskega gospodarstva in nerazvoja kot koincidenčnega pogoja ohranitve birokratskega gospostva. Dispozicija oblastvovanja v Jugoslaviji je na moč kristalizirana: birokracija naravnost mora odvajati iz materialne produkcije in monopolizirati presežno vrednost, saj bi v nasprotnem primeru — ko povečana akumulacija ostaja v rokah in pod nadzorom tehnokracije — sama sebi spodmaknila imanentno ovekovočene temelje birokratske dominacije. Tako birokraciji preostaja, da karseda rudimentarno drži skozi kreditni kapital posamične kapitale v nenehno perpetuirani odvisnosti, to pa zopet povzroča obrobni razvoj proizvodnih sil, padanje produktivnosti, oziroma podaljševanje delovnega časa za proizvodnjo posameznega blaga, rast cen, inflacijo in temu konsekvantno destabilizacijo reprodukcijskega procesa, je enako — in končno — defektnegega ustroja politične oblasti birokracije, njenega ožigosanja, triumfa, in preketstva propada.

Tudi danes aktualno vladajoča oblastvena funkcija birokracije kot personifikacije celotnega »družbenega« kapitala, zasnovane na organizaciji, kontroli in upravljanju nacionalno-ekonomske totalitete produkcijskega procesa/kapitala, je z nadležnim zakonom vrednosti prisiljena omogočati — omejevati, proizvajati in konsumirati, se pravi, spodletelo srečevati se s tehnokracijo posamičnih kapitalov, nastalih z uvedbo socialističnega samoupravljanja. Pojav tehnokracije kot možne vladajoče frakcije kapitala, katere substrat in actu je menjava, konkurenca, zakon vrednosti, bussiness, znanost, itd., notranje zadeva razvoj socialističnega samoupravljanja: vsaka točka »samoupravnega« nadzora nad akumulacijo posameznega podjetja potencialno vodi v razlašanje izjemnega birokratskega upravljalskega (i)ratia ter ga sukcesivno — bolj ali manj, odvisno od razmerja sil oziroma razdelitve družbene moči — in točkovito zamenjuje s sebi lastno fantazmatiko organizacije popolno konkurenčne družbe, družbe, harmonirane ali urejene v imaginarni tehtnosti enega samega ogromnega podjetja, ene same *družbetovarne*. Ali drugače: na podlagi zgodovinskega »procesa« kapitalistične produkcije proizvedene ločitve lastnine in funkcije jugoslovanska tehnokracija s socialističnim samoupravljanjem odpravlja kapitalizem na kapitalistični bazi.

Tehnokracija (še) ne more zavladati kapitalu in je omejena na posamezne pohabljenе prodore zaradi pomanjkljive politične aficiranosti, kajti zaradi partikularističnega načina obstoja kapitala ter temu ustreznega značaja tehnokracije to kalkulirajočo razdrobljenost prenaša v politično sfero. Proizvod prenosa so »pojavi« liberalizma, nacionalizma in druge oblike poganjkov delovanja tehnokracije, s katerimi potem vrhovom ZKJ kot prvovrstnega vzvoda politične sile birokracije ni težko obračunati — seveda ne do caput mortum, saj bi to bila hkrati pogrebna koračnica tudi za birokracijo, temveč tehnokracijo nivelira na zgolj »tehnična« opravila. »Uvidevni« obračun s tehnokracijo, ki je kakor vidimo — učinek birokratskega gospostva, oziroma njen

njni stranski produkt pa je birokraciji olajšan še z dveh samokarakteristnih fakticitet, prve, »ekonomske«, in druge, »pravne«:

a) Tehnokracija je znotraj strukture jugoslovanske družbe parcialno omejena na razvitejša območja in sektorje, medtem ko večina ostalih OZD iz nerazvitih območij ali sektorjev ne utegne zagotavljati si niti enostavne reprodukcije in so invariantno prisiljeni zagovarjati deklasirano apologetiko etatizma, to je državnega intervencionizma z nasilno centralizacijo presežne vrednosti — karikirano: brez birokracije jim ni živeti, in

b) Ustava 1974 in Zakon o združenem delu kot kuriozitetna spomenika prizanesljive likvidacije in velike zmage birokracije nad tehnokracijo v sedemdesetih letih institucionalno omogočata birokratski oblastni aparaturi neposredne posege v kakršnokoli že obliko — npr. banke, zavarovalnice, trgovina — tehnokratske koncentracije osamosvojenega kapitala in le-te samoupravljanju nezdružljive kapitalske politike pod firmo »podružbljanja« odtujenega družbenega kapitala »ali apeliranja na boj proti« »odtujenim centrom političnih moči«. »Nepretrgana vrsta interventnih zakonov, administriranje na vseh ravneh, silovita ideološka gonja proti vsem, ki državo opredeljujejo izven njenega 'samoupravnega karakterja', zoževanje intelektualne svobode, veliki politični nemiri na Kosovu, ki delujejo kontraproduktivno na vsak vidik partikularnosti v politiki, zahteve po spremembi političnega sistema, ki bi legaliziral izstop birokracije iz velike koalicije (s tehnokracijo — op. p.) in njeno samostojno oblast, stalne grožnje z neko 'drugo vlado', pritisk nerazvitih delov ekonomije kot materialne substance, na kateri se vzdiguje birokracija, na vse temeljne odločitve v reševanju ekonomske krize, to so manifestacije moči birokracije. Njen položaj je slabši samo na področju teorije in pa v sila občutljivem razmerju med republikami in pokrajinami in federacijo. To pa so tudi edini stvarni rezultati, ki so ostali od pritiska tehnokracije iz konca 60. let.«⁵

S tem, ko birokracija odrinja tehnokracijo iz politične sfere v »ekonomiko«, znotraj te pa jo v skladu z uvidevno dediščino vsak trenutek razceplja skoz TOZD-ovsko razpršenost in oposamljenost, v bistvu agira proti razvoju blagovne produkcije, proti ne le tehnološki, marveč družbeni nujnosti koncentracije kapitala, ki jo je tehnokracija za pičlo ceno propada birokratskega gospostva edina sposobna izvesti. V aktualnem razmerju sil ostajajo tehnokraciji — znotraj okvira birokratskega dispozitiva — zatesnjene točke naskoka: obramba partikularističnih elementov političnega sistema, prenos dela politično-ekonomskega odločanja TOZD-ov na DO in SOZD ter temu zopet dispartatna povezava z delavskim razredom, torej hkratna deblokada delavskega samoupravljanja in blokada vpliva delavcev, v prvi vrsti funkcije delavskega sveta kot enega izmed kvadriljiranih medijev še »surovega« kvadriljiranja ter vzpostavljanja politične moči birokracije. Tu pa ponovno zadržujemo na vprašanje mikrofizike.

III.

Aranžma oblasti — vednosti se proizvaja znotraj strukture teoretskega diskurza vednosti z družbeno-zgodovinsko produkcijo samega predmeta učinkovanja, polja in orodja delovanja — diskurzi vednosti so bohotna na vozlišča naprav politične moči, kakor so enako dispozitivi oblasti odvisni od diskurzov vednosti. Povedano subtilizirajmo s pritaknitvijo jugodispozitiva oblasti ved-

nosti, na podlagi katerega birokracija — ne le z brain washing — gradi težnjo panoptizacije (civilne) družbe.

Za preliminarno izhodišče temu dispozitivu služi elegantno poplitveno pojmovanje Prvega oddelka Marxovega Kapitala, kjer se — tako, kot so razvita pri Marxu — določila blagovne/vrednostne forme jemlje neodvisno od kapitala, iz tega besedišča pa se s paralogično brkljarijo pojavi prikrojena univerzalna blagovna proizvodnja, veljavna za vse čase. Ker po tem umovanju blagovna/vrednostna forma ne vpliva na razmerja v družbi, saj le-ta vse vprek podlega, jo lahko zanesljivo in pragmatično vstavimo v tabernakelj socialističnega samoupravljanja, ne da bi si delali nevem kakšne težave z Marxovim diktumom o blagovni/vrednostni formi kot eksplicitnim določilom *kapitalistične produkcije*. Z obremenilno zatajitvijo družbeno-historičnega značaja blagovne/vrednostne forme je dosežena sugestivna uporabljivost vrednosti na celokupno »predzgodovino«, s samoupravljanjem vred: univerzalizacija blagovne/vrednostne forme obenem anticipira prefinjeno proizvodbo družbe, zanazajsko utemeljene na delu nasploh, da bi nam bilo moč kleno spregledati delo kot vsiljeno, kot mezno delo, opravljajoče nalogo družbene organizacije in kontrole znotraj krogotočne matrice akumulacije kapitala.

»Blagovna forma je tako niz odnosov moči. Kdaj in kako je vsiljena, je odvisno od kapitalove moči nasproti delavskemu razredu. Blagovna forma ni nekakšen apolitični koncept, ki preprosto opisuje ali označuje niz odnosov v kapitalistični družbi. Kapitalova moč vsiljevanja blagovne forme je moč vzdrževanja samega sistema — sistema, v katerem je življenje za večino ljudi spremenjeno v delovno silo.«⁶ Delovna sila postane s posredovanjem vrednosti življenjskih sredstev oz. mezde blago, neodvisno od tega, ali proces akumulacije nadzoruje kapitalist, in to je tudi točka, ki travmatizira jugodispozitivno percepcijo zakonitosti blagovne proizvodnje kot proizvodnje, kastrirane v možnosti učinkovanja na značaj družbenih razmerij: po dispozitivu se namreč blagovna proizvodnja spremeni že s tem, da v socialističnem samoupravljanju ne obstaja več kapitalist (v isti meri, kot se gospodarjenje s kapitalom nesublimirano kaže zgolj v obliki tehničnega vprašanja). Dejansko je popolnoma obrobne pomena, če privatna lastnina ne nadzira več akumulacije kapitala, »privatna produkcija brez kontrole privatne lastnine se nadaljuje«⁷ z »novim« zgodovinsko razvitim mehanizmom kontrole akumulacije, tj. z državno-partijsko birokracijo.

V kolikor gre pri sistemu socialističnega samoupravljanja za specifično obliko razrednega razmerja med kapitalom in delom znotraj historično obarvane oblike akumulacije kapitala, dispozitiv apelira na vzpostavitev količaja harmoničnega občestva med kapitalom in delom ter potemtakem nič kaj samoniklo ne odrinja antinomije za puhlo propagandno fasado — *hoče, da delo vlada kapitalu, namesto da razmerje kapital — delo opravlja*. Od tod seveda izhaja tisto značilno dispozitivu notranje ritualno povzdigovanje delavcev iz »neposredne proizvodnje«, težnja po določitvi »čistega« delavskega razreda v Jugoslaviji, medtem ko je destruktivna materialistična zastavitev *ukinitve* delavskega razreda kot takega ekskomunicirana.

Ta dispozitivna vednost proizvaja oblast državno-partijske birokracije in domena ali tudi alibi le-te je proizvodnja »teoretskega« arzenala dispozitiva. Z njim birokracija kontrolira in posega, diferencira in odstranjuje, popravlja in sankcionira, uporablja in karakterizira družbeno telo; derivat fragmentarnih sestavnih de-

lov dispozitiva nadzgodovinskosti blagovne/vrednostne forme zagotavlja vznik evolutivnega in linearnega časa »napredka«, nekakšno »evolutivno zgodovinskost«, zvezano z oblastnimi tehnikami razrezovanja časa, kvadriljiranja družbenega prostora in poenotujočega razvrščanja posameznikov — izpad iz dispozitiva je »nesamoupraven«, kali notranji red in mir, razbija »samoupravno« disciplino in pokornost delovnemu procesu, zato je podvržen žuganju catcha 133. Končno pa dispozitiva niti ni potrebno razumeti — važno je, da sproža želeno obnašanje v skladu z vnaprej določenim kodom podreditve: »državne« pozicijske ali civilno-družbene, opozicijske. »Disciplinska oblast postane... 'integriran' sistem, od znotraj zvezan z ekonomijo in s cilji dispozitiva, v katerem se izvršuje,« mrežo razmerij nadzorujejo »nadzorniki, ki jih nenehno nadzorujejo.«⁸ Oblast, izhajajoča iz cele vrste prostorov, črk, snopov, zaslonov, stopenj, deluje vse prisotno in potihlo, ne da se je zgrabiti, ni lastnina, je mašina, aparat, katerega učinek je oblast.

Z možnostjo ne samoupravnih postopkov/disciplin birokracije se skozi razredni boj uveljavlja, interpretira in preparira družbeno telo za vsakokrat zgodovinsko določeni kvantum oblasti birokratskega Zakona, Besede, Teksta, Izročila in Norme. Posamezni krožni fenomeni, posamezne drugotne in kilave konfuznosti se združujejo v politično konsolidiranje, toliko nevarnejše in manj opazno za kolikor večji del teh postopkov ne deluje na zavestni ravni, ampak na ravni družbenega nezavednega, ne na nivoju vednosti, temveč na nivoju tistega, kar to vednost sploh omogoča. Omogoča pa jo nek — celo za laika — birokratski zapis, gore papirja, arhivi, računalniki, skratka spomini, ki znižujejo prag opisovanja posameznika in povečujejo ekscertivno število podatkov. Zapis — pa naj bo ta še toliko »dobronameren«, pomagajoč, celo solidarnosten in seveda humanističen — v drugem cepu svoje ambivalence služi za sredstvo kontrole in gospodstva, je oblastno oprijemališče, vedno pripravljeno za uporabo.

Zato se politologija oblasti koincidenčno sprevrne: vidni del oblasti postane zgolj nek parazit, odblesk, včasih lapsus, torej nekaj čisto apartnega nasproti nevidnim mehanizmom oblasti — bolj se oblast potaplja v nevidnost, bolj posameznikom nalaga dril vidnosti. Zgostitev anonimnosti na eni strani je obratno komplementarna z zgostitvijo ekstremne individualizacije na drugi. »Individuum je nedvomno fiktiven atom 'ideološke' predstave o družbi; vendar je tudi realnost, ki jo je izdelala tista posebna oblastna tehnika, ki ji pravimo 'disciplina'. Ne smemo več kar naprej negativno opisovati oblastnih učinkov: oblast 'izključuje', 'zatira', 'potlačuje', 'cenzurira', 'abstrahira', 'zakrinkuje', 'skriva'. Dejansko oblast producira: producira stvarsko; producira področje objektov in resničnostnih obredov. Posameznik in spoznanje, ki ga lahko o njem dobimo, izhajata iz produkcije,«⁹ produkcije individualnosti človeka, zdaj merljivega, opisljivega, izračunljivega — v socialističnem samoupravljanju so to vznemirljivi trenutki nastopa znanosti o samoupravljalcu in opredmetenja novih naprav birokratske tehnologije oblasti.

Za doslednejšo konceptualizacijo možnosti povampirjenja birokratske različice samoupravljanja ter njegove »humanistike« naredimo s Foucaultom še en sočen korak nazaj: kaj ima samoupravljanje — o tem bo namreč tekla beseda — opraviti s samoupravljalčevim telesom?

Samoupravljalčevo telo — ali katerokoli drugo — je enako oposameznjeno in sklenjeno kvadriljirano z individualno razdelitvijo opazovanega prostora, po katerem

se premikajo s pomočjo relacijske mreže produkcijskega aparata. Analizirani prostor, razumljeni prostor, porazdeljeni prostor in nadzorovani prostor tvorijo konformno linijo oblastne tehnike birokracije, ki organizira raznolikost in mu vsili red disciplinskega prostora ali prostorskega upravljanja z ljudmi; tako nastane posameznik, tj. supozicija samoupravljalca. Prostoru je kajpak pridružen čas. Sistematično razporejanje časa, urniki, merjenje v urah, minutah, sekundah denuncirajo kvadriljiranje časa, kjer vse, kar odvrta od dela ali ga moti skrepeni s preparirajočo novo taylorsko časovno obdelavo delanja, akademsko razstavljenega na posamezne korigirane elemente, natanko določujoče položaje, premike, smeri, trajanje in vrstni red delovnih opravil, tako da »čas prepaja telo, z njim pa vse natančne oblastne kontrole.«¹⁰

Nič ne zapade nedejavnemu in vsak gib je korektno in vodeno del postulata Koristnega brez odliva: vsak politolog nemara ve, kako čas ne gre prepuščati varljivemu telesu kronološkega nasploh, saj čas znotraj razredne brezrazredne jugoslovanske družbe komezurabilno kapitalizmu deluje kot prvovrstna politična točka razrednega boja in je Marxovo razumevanje delovni — prosti čas vedno že razmerje stopnje podrejenosti delavca delovnemu procesu.

S procesom dela oblast kot taka ne komunicira le v vlogi naknadnega zgolj nadpriveska, temveč tiči sui generis že v sami odmik — prilegajoči povezavi telesa in objekta. Z razstavljanjem celotnega giba na dva vzporedna niza — na niz elementov premikajočega telesa in niz elementov rokujočega predmeta — »(se) po vsej stični površini med telesom in predmetom, s katerim rokuje, ... vrine oblast, ju med seboj zveže. Vzpostavlja kompleks telo-orožje, telo-instrument, telo-stroj,«¹¹ ti kompleksi pa so zopet vzpostavljeni tako, da intenzificirajo sposobnost in razpoložljivost vsakega najmanjšega giba telesa, v izsledku požlahtenega z novimi vednostmi samo zaradi novih, revidiranih oblastnih mehanizmov. »Če povzamemo, lahko rečemo, da disciplina iz teles, ki jih nadzoruje, izdeluje štiri vrste individualnosti ali, boljše, individualnost, ki je obdarjena s štirimi značilnostmi: je celična (zaradi načina prostorske razdelitve), je organska (zaradi kodiranja dejavnosti), je genetična (zaradi kumuliranega časa), je kombinatorna (zaradi sestavljanja sil). Da bi to dosegla, uporablja štiri velike tehnike: konstruira tabele, predpisuje premikanje, nalaga vaje, nazadnje pa še ureja 'taktike', da si zagotovi kombinacijo sil,«¹² kombinacijo sil, iz katere se iztisne največja količina sil in najboljši efekt telesa kot dela stroja. Ni torej toliko vprašanje, da v samoupravnem sistemu enostavno morajo obstajati disciplinske tehnike, ki že po ekvivokaciji služijo kapitalizaciji in s tem pohodu tehnokracije na konico oblasti, vprašanje je, da se za sam obstoj političnega sistema socialističnega samoupravljanja postavlja naslednja aporija: ali več (tehnokratskega) izkoriščanja in nerazvoj razvoja samoupravljanja, ali manj (še birokratsko surovega, ekonomsko neefektnega) izkoriščanja, pa zato razvoj nerazvoja samoupravljanja; torej, ali ekonomski razvoj z odločanjem tehnokracije in manjšim odločanjem delavcev, s tem pa širjenje »ekonomske baze« / možnosti za samoupravljanje, ali pa stari dobri državni intervencionizem birokracije in »razvoj« samoupravljanja, ki ga več ali manj niti ni bilo.

Foucault nekeje v drugem delu »Nadzorovanja in kaznovanja« govori o aluzivnih političnih sanjah s konca srednjega veka: prve se nanašajo na totalitarno ureditev v mestih, kadar se je pojavila kuga, na pronicanje oblasti

prav do največjih podrobnosti življenja preko hierarhične skupnosti; druge sanje pa se nanašajo na izgone gobavcev in s tem na ustvarjanje nadzorovane »čiste« družbe brez nevarne mimikrije mešanja ali nekvadriljirane prostodušne zamočvirjenosti družbenega telesa. Te sanje so v svoji predkonceptualni modulaciji predstavljale grobi osnutek izdelave posebnega družbenega stroja — vpe-ljimo ga v igro — Panoptika, brez nasilja vzpostavljajočega homogene oblastne učinke.

Značilnosti panoptične koncepcije družbe so naslednje. S samo arhitekturo aparata oblast trasira predlogo vidnosti in preverljivosti — samoupravljalec ima sredi svojega uveljavljanja pravice in dolžnosti samoupravljanja vsak čas pred seboj »višje« organe, ki ga gledajo, kako bo opravil samo-upravno nalogo; nikoli ne ve, ali ga ravno ta trenutek oprezujejo, preverjajo, vendar mora biti/je sakramensko prepričan, da ga vedno lahko — oblastno razmerje, neodvisno od posameznega eksponenta, vzdržujejo samoupravljalci sami. Panoptik razdvoji par videti — biti viden tako, da so samoupravljalci pred birokratsko oblastjo popolnoma vidni, saj so nevidni. Taka avtomatizirana in razosebljena oblast mora stalno ohranjati vidno — nevidno ravnovesje in ker mašina deluje samodejno, je izrecno marginalno vprašanje, kdo upravlja s strojem — navsezadnje je lahko to tudi bebec — važno je samo to, da se reproducira podrejenost znotraj območja vidnosti, t. j. spontano izvajanje in vtiskanje oblastnega razmerja samoupravljalca samega nase, privzemanje prisil (samo) podvrženosti.

Pribitek na ekskluzivni vidnostni monopol predstavljajo nenadne izredne razmere: poplave, potresi, pojavi povečane radioaktivnosti itd. V takem primeru se oblast z razpetimi jadrji spopade z nastalo nesrečo, na novo pospešeno kvadriljira, reže, seka, motri, zapisuje, urejuje, ograjuje, vsak vzrok je dobrodošel za še večjo in preciznejšo eskalacijo hegemonije, oblast postane vseprisotna in manifestna. Sanje? bo kdo dejal. Pa vendar... Pa »vendar Panoptika ne smemo razumeti kot sanjsko stavbo: je diagram oblastnega mehanizma, ki je pripeljan do idealne oblike; njegovo delovanje, iz katerega je abstrahirana sleherni ovira, odpor ali trenje, bi prav lahko predstavili kot čist arhitekturni ali optični sistem: dejansko gre za figuro politične tehnologije, ki jo lahko ločimo in ki jo moramo ločiti od sleherne posebne rabe,«¹³ zato pa je sposobna združiti se s katerokoli politično večino, povsod tam, kjer je potreba po pronicljivem urejanju in kontroli razmerja med presežno proizvodnjo in presežno oblastjo.

V enaki meri, kot se relativni gospodarski vzpon po-vojne Jugoslavije začne z uvedbo socialističnega samoupravljanja, ki je produktivno omogočilo akumulacijo kapitala, v enaki meri so — povejmo heglovsko — metode upravljanja samoupravljanja in upravljanja omogočile impresivno razvrščanje in nadzor nad akumulacijo ljudi. Gre za dve različni toda enakovrstni birokratski tehnologiji oblasti: z razvojem proizvodnih sil zaradi akumulacije kapitala se razrešujejo problemi akumulacije ljudi, tehnike pa, katere spadajo v panoptično disciplinsko politično oblast, odpirajo možnosti za še hitrejši proces akumulacije kapitala. Znotraj historične perspektive je birokracija postala vladajoča frakcija kapitala s tem, da se je skrivala za revolucionarno pravno normo socialističnega samoupravljanja, uveljavljanje odločanja delavcev in vzpostavitev delegatskega sistema. Dispozitiv birokracije pa je temu demokratičnemu in revolucionarnemu naboju socialističnega samoupravljanja pripravil drug, prikrit sloj mikrooblastnih mehanizmov, ki so pravi nosilci in sploh omogočajo socialistično samoupravno demokracijo. Svobodni menjavi dela, samoupravnemu sporazumevanju in družbenemu dogovarjanju analogno odgovarja celo podzemlje panoptičnih postopkov prisile. Če se je nasproti državnemu pravu kot njegova negacija oblikovalo samoupravno pravo, se je v delno zavestnem in še bolj nezavednem samoupravne družbe oblikovalo neko protipravo discipline, kontrole in nesimetrije. Vsakodnevni mali drobni panoptizmi delujejo daleč pod nivojem velikih aparatov in velikih političnih bojov, so pa tem in birokratskemu gospodstvu predpostavka, ki ždi v samem osrčju samoupravne družbe in njenega rahlega ravnotežja.

Milan Balažić

¹ M. Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 300, DE, Ljubljana 1984.

² Tu in v naslednjih vrsticah povzemamo Kanfarnaum jugoslovanskega pravo-glasnega in učbeniškega modroslovja.

³ M. Foucault, *ibid.*, str. 143.

⁴ Prim. I. Bavčar, S. Kirn, B. Korsika, Kapital in delo v SFRJ, UK/RK ZSMS, KRT, Ljubljana 1985, posamezne analize L. Markovića in avtorjev prispevek v CKZ 79—80/1985, str. 47—64, Država, samoupravljanje, razredni boj (v tezah).

⁵ I. Bavčar, S. Kirn, B. Korsika, *ibid.*, str. 90.

⁶ H. Cheaver, Reading Capital Politically, str. 73, Harvester Press, London, 1979.

⁷ K. Marx, Kapital III, str. 497, Ljubljana 1973.

⁸ M. Foucault, *ibid.*, str. 176—177.

⁹ M. Foucault, *ibid.*, str. 192.

¹⁰ M. Foucault, *ibid.*, str. 151.

¹¹ M. Foucault, *ibid.*, str. 152.

¹² M. Foucault, *ibid.*, str. 164.

¹³ M. Foucault, *ibid.*, str. 204.

PAOLO R. DONATI

Organizacija med gibanjem in institucijo

Uvod

Sociologi, ki svoj raziskovalni interes usmerjajo v družbena gibanja in kolektivno akcijo, vse bolj zavračajo teorije, ki gledajo na te pojave bodisi kot na socialno patološke, bodisi kot na rezultat temeljnega družbenega razcepa. Teoretski okviri, kot sta marksistični in kolektivno vedenjski [collective behaviour approach], niso uspeli razložiti kompleksnosti družbenih gibanj in njihove akcije. Medtem ko so posvečali velik pomen faktorjem napetosti, so poudarjali vidik ravnotežja v družbenem sistemu in ga konceptualizirali kot »naravno« entiteto, ne da bi prepoznali njegovo umetno in kontingenčno naravo. Vendar s tega gledišča gibanj ni mogoče obravnavati niti kot akterjev, ki utelešajo pomen lastne akcije, niti kot akterjev, ki lahko sami opredelijo lastno strategijo. Gibanja se kažejo zgolj kot posledica napetosti, kot disfunkcija, kot strukturno protislovje, ki ruši ravnotežje sistema.

Približno od leta 1970 dalje pa so začele teorije akcije (Touraine, 1973; Melucci, 1977) razvijati nasprotno razlago, ki opredeljujejo družbena gibanja kot akterje, ki sledijo lastnim strategijam in se borijo proti drugim akterjem za prisvojitve in kontrolo nad sredstvi (fizičnimi ali ne), ki so zastavek v konfliktu. Družbeni sistem je tukaj opredeljen kot umeten konstrukt, v katerem ni nujno da se interesi akterjev ujemajo. Možna izida sta tako konflikt kot kooperacija, odvisna pa sta od strategije, ki jo družbeni akterji izberejo; oba je treba razložiti v smislu družbenih odnosov.¹ V skladu s tem pristopom je treba tudi gibanja opredeliti kot družbene konstrukte. Prav to je perspektiva teorije mobilizacije sredstev [resource mobilization approach] (Gamson, 1968, 1975; Oberschall, 1973; McCarthy in Zald, 1973, 1977; Tilly, 1978; itd.). Če sledimo tej perspektivi, so družbena gibanja utemeljena na organizacijskih prizadevanjih in niso konsekvence disfunkcij družbenega sistema. Združevanje posameznikov in diferenciranje komponent za konfliktno akcijo pomeni soočanje s specifičnimi napetostmi in problemi, ki zahtevajo mobiliziranje in investiranje znatne količine sredstev, da bi jih lahko zadržali pod nadzorom.

Hipoteza tega prispevka, ki sprejema predpostavke teorij akcije in teorij mobilizacije sredstev je, da je način, kako so družbena gibanja — ali raje področja druž-

benih gibanj [social movement area] — notranje strukturirana, odločilnega pomena za razumevanje njihove akcije v družbi oz. družbenem sistemu. Kolektivna akcija, ki bi ne bila strukturirana, ne bi bila mogoča; ne bi bila niti enotna niti kontinuirana. Po drugi strani pa samo definiranje strukture zahteva oris in redefinicijo akcije. Značilnosti kolektivne in konfliktna akcije potem ne moremo pojmovati, kot da so odvisne od zunanjih pogojev. Analizirati jih moramo, kot da so tesno povezane s posebnimi strukturnimi potezami in značilnostmi odnosov med različnimi komponentami samega gibanja. Razlaga kolektivne akcije zato zahteva uporabo konceptualnega aparata organizacijske analize. V nadaljevanju bom predlagal proučevanje družbenih gibanj oziroma področij družbenih gibanj, kot organiziranih struktur posebne vrste. Družbena gibanja oziroma področja družbenih gibanj imajo kolektivno identiteto in sistemske lastnosti; vse dokler so njihove komponente integrirane, jih moremo in moramo pojmovati kot konkretne sisteme akcije (Crozier in Freidberg, 1977).

Svoje hipoteze sem razvil na osnovi ugotovitev raziskovalnega projekta Nove oblike kolektivne akcije v Milanskem okrožju.² Povzel bom nekaj primerov iz raziskave in skušal prikazati uporabnost sistemsko-organizacijskega pristopa v analizi kolektivne akcije. Ta perspektiva zahteva, da odkrijemo, zakaj in kako vedenje posameznikov, vključenih v kolektivno akcijo, postane soodvisno in integrirano, čeprav je povezanost med njimi očitno šibka in racionalnost njihovega vedenja včasih očitno odsotna. Prikazati in razložiti bomo morali posebne oblike teh sistemskih struktur in način, kako oblikujemo opazovane akcije in konflikte. Končno, ta perspektiva je v izrazitem nasprotju s tradicionalnimi analizami družbenih gibanj, v tem smislu namreč, da prej vključuje model racionalnega sistema kot pa model naravnega sistema.

Spreminjajoče se mreže

V Milanskem okrožju so posamezniki in skupine, ki so nosilci konfliktnega vedenja ali ga podpirajo, vpleteni na štirih področjih agregacije: na področju mladinskega gibanja, področju ženskega gibanja, področju ekološkega gibanja in področju »nove vesti«. Kolikor je njihova akcija konfliktno usmerjena ali usmerjena v giba-

nje, lahko te strukture agregacije definiramo kot področja družbenega gibanja. Pojem »področje« [area] potemtakem tukaj nakazuje — namesto nizov idejnih ali ideoloških prepričanj — fizične (človeške in materialne) komponente in strukture, ki omogočajo udejanjanje kolektivne akcije in konflikta. (V primeru, ko opisujemo konkreten in fizičen objekt, se zdi, da je izraz »področje družbenega gibanja« primernejši od enostavnega izraza »gibanje«. Pojem »gibanje« uporabljamo za opis predmeta analize. Nakazuje tip kolektivnega konfliktnega vedenja, ki — kot navaja Melucci (1977, 1982) — prelamlja z institucionaliziranimi normami in pravili in/ali meri na prisvojitve in usmerjanje družbene produkcije).

Štiri področja, ki smo jih raziskovali, lahko označimo kot mrežne strukture [network structures] s spremenljivo gostoto. Sestavlja jih različno število organizacij, združenj in skupin — večjih ali manjših in bolj ali manj strukturiranih — ki jih lahko imenujemo »stalne enote« ali »vozlišča« v mreži. Povezujejo jih raznovrstne vezi, ki se križajo in sekajo: organizacijske vezi, prijateljske ali sorodstvene vezi, množično članstvo, dogodki, ki združujejo, radijske postaje gibanja ali periodični tisk. Te vezi so kanali za izmenjavo sredstev in za komunikacijo v vseh področjih. Tovrstna mrežna struktura je bila značilna organizacijska oblika kolektivne akcije v Italiji v 70. letih (glej npr. Bobbio, 1970), odkrile pa so jo tudi mnoge študije drugih gibanj (Oberschall, 1973, 1978; Wilson in Orum, 1976; Aveni, 1978). Gerlach in Hine (1970) sta odkrila takšen tip strukture v Black Power Movement in v Pentecostal Movement in jo opisala kot decentralizirano, segmentirano in mrežasto.

Številni posamezniki, ki so sodelovali v bojih v zadnjem desetletju, so vključeni tudi v aktivnosti na štirih obravnavanih področjih. Prav zaradi prisotnosti teh posameznikov je mogoče prikazati kontinuiteto, ki označuje prehod od konfliktov v 70. letih k štirim področjem; in sicer tako zaradi prisotnosti istih posameznikov, kot tudi osebnih sredstev in, zlasti, izkušenj, ki jih prinašajo s seboj. Ta prehod je bil, seveda, dokaj kompleksen. Spreminjalo se je tako članstvo skupin kakor tudi področja. Tako so stari aktivisti mladinskega gibanja zdaj na področju ekološkega gibanja ali na področju nove vesti. Nekatere skupine so se razcepile, medtem ko so se oblikovale druge, nove. Nadalje, nekateri posamezniki so se prvič pridružili aktivnosti, usmerjeni v gibanje, medtem ko so se nekateri starejši aktivisti vdali in opustili kolektivno akcijo. V vseh teh individualnih in kolektivnih premeščanjih je poudarjena skupna značilnost: proces spreminjanja kaže kontinuiteto, za katero lahko domnevamo, da ima lastno logiko. Ta proces spreminjanja bom v nadaljevanju na kratko opisal.

Dejstvo, da se je italijanski politični sistem po začetnih reformah zaprl, in njegov represivni odgovor na boje v 70. letih (glej Melucci, 1982; Donolo, 1978; Pasquino, 1980) sta preprečila, da bi družbena gibanja pridobila in uporabljala sredstva, ki izvirajo iz političnih institucij. V Italiji so družbena gibanja 70. let, katerih oblike akcije so bile skoraj v celoti usmerjene v konfrontacijo z državnim aparatom (izjemi sta bili morda feministično gibanje po letu 1976 in nastajajoče ekološko gibanje), zatem začela propadati. Razočaranje zaradi neizpolnjenih obljub teh bojev je še vedno močno prisotno v vseh štirih raziskovanih področjih. To razočaranje je udeležencem družbenih gibanj narekovalo vprašanje o sredstvih in ciljih bojev v 70. letih, odgovori nanj pa so bili trije: (a) zavračanje kolektivne akcije in preusmeritev k

individualističnim izkušnjam; (b) usmeritev v nasilje in terorizem; (c) iskanje ustreznih in učinkovitih oblik kolektivne akcije — realizacijo predstavljajo omenjena štiri področja.

Po letu 1975/76, ko je bil celoti prekinjen dotok sredstev iz političnega sistema, je politično participacijo zajela kriza. Ker marksistično-leninistične organizacije družbenega gibanja niso bile več sposobne vplivati na politiko, niso bile več sposobne niti ponuditi ustreznih spodbud za politično participacijo. Neizpolnjene obljube sprememb in frustrirana pričakovanja so bili vir razočaranja, ki so ga doživljali udeleženci gibanj. Totalizirajoče ideologije so se izčrpale, ker niso mogle več učinkovito zagotavljati normativnega reda, ki ga je treba razumeti ne zgolj kot vrsto obveznosti in dolžnosti, temveč tudi kot predvidljivost nagrad, ki si jih je mogoče obetati z vključitvijo v gibanje. Motivacije, ki izvirajo iz tako imenovanih »namenskih« spodbud [»purposive« incentives] (cf. Wilson, 1973), so prav tako odpovedale. Udeleženci so zavrnili identificiranje kolektivnih interesov z dolgoročnimi cilji. Na končni dolgoročni cilj (socialistično družbo) niso več pripravljeni gledati kot na absolutno in normativno vrednoto, prav tako pa zavračajo naziranje, po katerem je sodelovanje v družbenem gibanju žrtvovanje, ki naj bi ga bil vreden ta smoter. Hkrati s tem je zaradi napredujoče artikulacije in diferenciacije zastavkov [stakes], odgovorov sistema na konflikt in konflikta samega oslabela monolitna marksistična ideologija. Če je dotok sredstev blokiran, se participacija in produkcija konfliktnih vsebin lahko vzdržuje, če je zagotovljeno, da je mogoče najti nove dotoke za investiranje v kolektivno akcijo. Razočarane bivše aktiviste je mogoče ponovno pridobiti za kolektivno akcijo, če se zagotovi lažji nadzor nad dotokom nagrad za participacijo in njegovo večjo gotovost. Obstaja potreba po gotovosti nagrade. Proces menjave je treba zato približati tako časovno kot prostorsko. Dejansko je bil eden pglavitnih rezultatov povečanje pomena materialnih in solidarnostnih spodbud.

Zahteva in iskanje večjega nadzora je pospešila oblikovanje kratkoročnih menjalnih odnosov, ki omogočajo neposredno uživanje nagrad. Marksistično-leninistične organizacije je nadomestila vrsta organizacij in skupin, ki so nudile nagrade, te nagrade pa niso več izhajale iz politične akcije, temveč so bile v glavnem producirane znotraj področja vsakega družbenega gibanja, mogoče jih je bilo neposredno uživati, prav tako pa so nosile močno kulturno in simbolno sporočilo (rock in punk glasba, makrobiotična hrana, ekološka in feministična literatura, meditacijski kurzi in kurzi za izdelavo oblek, alternativna medicina, alternativne restavracije ali restavracije, v katere je moškim vstop prepovedan, itd.). Te dobrine in storitve na splošno niso dostopne na širšem tržišču, njihova produkcija pa je rezultat specifičnih poklicnih veščin in sredstev, ki jih imajo v lasti nekateri posamezniki in skupine znotraj področij. Mnogo teh posameznikov in skupin deluje vsaj od srede 70. let, vendar so bili pred koncem desetletja v samem gibanju marginalni, ker so bili kolektivna akcija in družbena gibanja v glavnem usmerjeni v politično akcijo in k doseganju političnih smotrov.

Z drugega zornega kota lahko ta proces spreminjanja opišemo kot premik od politične participacije k »uporabi« [»use«]; kar pomeni, da udeleženci družbenih gibanj uporabljajo dobrine in storitve in absorbirajo njihovo kulturno in simbolno vsebino. Posamezniki, ki

postanejo »uporabniki«, so seveda tisti posamezniki, ki nimajo sredstev in sposobnosti, da bi se profesionalizirali. Po drugi strani pa lahko profesionalizirani posamezniki s ponudbo teh dobrin in storitev zagotovijo dotok sredstev — v glavnem finančnih — ki jim omogočajo, da nadaljujejo s svojo aktivnostjo.

Ena od značilnosti tega procesa transformacije je bila opustitev dolgoročne perspektive v menjavi in akciji. To pa je tudi skladno z zavračanjem osebnega žrtvovanja in prostovoljne akcije. Profesionalizirani posamezniki imajo koristi od svojih alternativnih aktivnosti, medtem ko lahko uporabniki nekaj neposredno dobijo. Tveganje, ki ga področja družbenega gibanja prevzemajo, je, da bodo integrirana v širše tržišče. Nič manj pa ne tvegajo politična gibanja, da jih bodo integrirale institucionalizirane politične strukture. Ta dihotomija trg/politika pa tu vendarle zavaja. Če označimo uporabo zgolj v ekonomskem smislu, ne upoštevamo celotnega obsega njenih pomenov. V resnici se ne menjavajo in uporabljajo samo ekonomske dobrine, temveč predvsem informacijski in kulturni produkti ali storitve z močnim simbolnim in identifikacijskim pomenom. Prav ta kultura nosi konfliktne vsebine in antagonizem. Ravno to kulturno in simbolno razširjanje [diffusion] preprečuje, da bi se integrirala v širšo družbo. Konflikt se torej premešča iz političnega konteksta na kulturno raven. Pojavi mobilizacije postajajo kratkotrajni in priložnostni, hkrati pa je njihov pomen tesno povezan s kulturo in simbolno identiteto, menjano in uporabljano znotraj omenjenih štirih področij.

Identiteta, moč in pravila

Nekatere starejše mreže niso znale učinkovito rešiti problemov, ki so jih povzročale akcije političnega sistema, in so zato propadle. Skupine starih aktivistov so oblikovale štiri nove, učinkovite mreže, njihovo izhodišče pa so bile povezave/zveze, ki so že obstajale. Te nove mreže imajo nove strukture in izvirne vzorce akcije, ki se zelo razlikujejo od struktur in vzorcev akcije starih gibanj. Zdi se, da način, kako so se v letih po 1976 dopolnili procesi začetnega ločevanja in sprememb, prav tako pa tudi njihova kompleksna prepletanja, potrjujejo teze o artikuliranem procesu interakcije, v kateri so akterji nenehno redefinirali svoje cilje, da bi izrabili priložnosti, ki so jih znali najti (Lauer, 1972; Tilly, 1978).

Ce je pojav mobilizacije in konflikta mogoče razložiti s teorijami, ki sprejemajo perspektivo relativne deprivacije, potem bo rekrutacija in participacija v kolektivni akciji naraščala hkrati s prisotnostjo posameznikov, ki doživljajo deprivacijo. Vendar pa temu sploh ni tako v štirih raziskovalnih področjih. Participacija in rekrutacija v teh področjih dejansko ni nikoli individualno-atomizirana. Nasprotno, odločitev, da se bo kdo pridružil kolektivni akciji, vedno vključuje kak odnos (prijateljski, sorodstveni, društvene vezi, itd.) z drugim posameznikom, ki že participira v njej, in sicer odnos, ki je obstajal že prej. Ta vzorec rekrutacije smo našli tako v primeru profesionaliziranih posameznikov, vključenih v stalne enote ali »vozlišča« mreže (pri tem je tak postopek seveda hkrati način izbiranja potencialnih treba pripomniti, da je za te skupine ali organizacije članov), kot v primeru »uporabnikov«. V tem drugem primeru odločitev, da bo začel uporabljati dobrine in usluge, ki jih zagotavlja kako od področij, dejansko

skoraj nikoli ne sprejme posameznik na lastno pobudo. Četudi je seznanjen z obstojem teh dobrin, jih posameznik običajno ne začne uporabljati, dokler ga v to ne vpelje kdo, s katerim je že poprej imel odnos (s pozitivnimi čustvi, seveda).

Pomen že poprej obstajajočih odnosov za rekrutacijo so ugotovili v mnogih drugih delih o družbenih gibanjih (Gerlach in Hine, 1970; Snow, Zurcher in Ekland Olson, 1980; Wilson in Orum, 1976; Usem, 1980; Oberschall, 1973; Leahy in Mazur, 1978) in politični participaciji (Rogers in Bultena, 1975; Rogers, Bultena in Barb, 1975). Te ugotovitve kažejo, da rekrutacija v gibanje ni toliko funkcija ideologije ali deprivacije posameznika, kolikor je strukturirana z družbeno prostorskimi dejavniki in pomembnimi družbenimi interakcijami (Rochford, 1982).

Tako hipoteze, ki poudarjajo pomen deprivacije, kot tudi teoretski pristopi, ki neposredno povezujejo družbene okoliščine in kolektivno akcijo, ne morejo več funkcionirati kot aдекватne predstavitev družbene dejanskosti. Poleg tega je Olson (1965) dokazoval, da kolektivne akcije ni mogoče pojmovati kot neposredno izhajajoče iz skupnih interesov (shared interests). Njegova kritika je v trditvi, da atomizirani posamezniki nimajo osnove, na kateri bi kalkulirali tveganja in potencialne koristi, s katerimi se srečujejo, ko investirajo svoja sredstva v hipotetično kolektivno akcijo. Atomizirani posamezniki nikakor ne morejo z gotovostjo predvideti, kako se bodo odločili delovati njihovi potencialni partnerji. Kolektivna akcija je zato nemogoča, če ni v nasprotju z Olsonovimi premisami, utemeljena na specifični racionalnosti (Tillock in Morrison, 1979; Lodi, 1980—1981). V analitičnem pomenu lahko to specifično racionalnost razumemo kot: (a) redefinicijo, po kateri je na določene okoliščine, interese in/ali cilje mogoče gledati kot na skupne ali tako, da se zdi, da je zaradi njih kolektivna akcija vredna truda; (b) niz norm, ki regulirajo akcije vsakega posameznika, ki je vpleten in omogočajo izoblikovanje pričakovanj ter potemtakem tehtanje pričakovanih stroškov in nagrad; (c) definiranje konfliktnega poteka akcije kot sprejemljive strategije v skladu s tem, kar smo ugotovili pod (a) in (b). To specifično racionalnost lahko imenujemo »kolektivna identiteta« (Pizzorno, 1977; 1980). Je umetna konstrukcija, ki ločuje okoliščine od akcije in jih povezuje na povsem umeten način. V celoti je producirana znotraj kolektivnega akterja, in na to produkcijo je treba gledati kot na pogajanje (bargaining) med posamezniki, skupinami in komponentami, ki so vpletene. To pogajanje temelji na odnosih moči in omejitvah, ki obstajajo znotraj posebnega polja.³

Na štirih opazovanih področjih je proces, ki je pripeljal do razočaranja nad predhodnimi boji, povzročil tudi krizo ideologij in poudaril individualne razlike. To so jasne značilnosti razpada socialnih enot in kolektivnih identitet. Redefinicija kolektivne identitete, ki je omogočila kolektivno akcijo, je bila tesno povezana z razlikami v sredstvih vsakega posameznika ali skupine. Razpoložljivost sredstev je dejansko zelo vplivala na to, kakšne možnosti je imel posameznik ali skupina v procesu poganjanja.

Čeprav se lahko posamezni poteki sprememb razlikujejo drug od drugega, imajo nekaj skupnih značilnosti. Na prvem mestu gre za spremembe v vodstvu. Gre za premik od profesionalnih političnih voditeljev k posameznikom, ki so večinoma usposobljeni za kulturno usmerjanje aktivnosti. Zaradi simbolne narave menja-

vanih dobrin in zaradi propada političnih organizacij družbenih gibanj in politično usmerjenih mrež, so prevzele voditeljsko vlogo tiste organizacije in skupine v gibanju, ki so bile sposobne zagotoviti komunikacije in razširjanje simbolov. Politično usmerjene voditelje so zamenjali posamezniki, ki so pripadali takim organizacijam, kakršne so npr. aktivistične radijske postaje, kulturni centri ali uredništva revij usmerjenih v gibanje. S teh pozicij lahko dejansko nadzorujejo zveze velikega dela področja, v katerem delujejo. Osrednji voditelji predhodnih gibanj so bili odrezani ali institucionalizirani zunaj štirih področij (npr. v institucionaliziranih partijah ali sindikatih). Nekateri voditelji srednjega ranga so se uspeli izogniti takšni usodi tako, da so investirali sredstva v sektorje, ki so bili v vzponu, ali tako, da so v njih izbrali prednosti, ki so jim jih dajale prejšnje politične izkušnje. Mnogo nekdanjih voditeljev srednjega ranga tako deluje na področjih ekološkega gibanja in nove vesti. Hkrati pa so se posamezniki, ki so se že prej ukvarjali s kulturnimi aktivnostmi in razvili določene veščine, povzpeli na vodilne pozicije v področjih. To še prav posebno velja za področje ženskega gibanja in področje ekološkega gibanja. Rečeno na splošno, vodilna mesta so zavzeli posamezniki, ki posedujejo *adute* [atouts] in imajo osebne sposobnosti, da izkoristijo te priliko.

Kjer ni posameznikov s takšnimi sposobnostmi in sredstvi, ni more nihče zanesljivo vzpodbuditi projekta. Takšen primer so tiste oblike združevanja (v bojih v 70. letih), katerih edino sredstvo je bila bojevitost navadnih udeležencev [rank-and-file militancy]. Lahko jih imenujemo »revne« enote [»poor« units]. V tistih revnih enotah, ki so preživele zaton, je za člane najbolj zanesljiva investicija v solidarnostno-afektivne vidike njihovih medsebojnih odnosov. Te enote zato postanejo v celoti usmerjene vase [self-centered] in podobne vrstniškimi skupinam [peer-group]. S tem da poudarjajo solidarnostne in afektivne vidike, poskušajo — ideološko — odstraniti odnose moči med člani. Podobno je tudi njihovo nasprotovanje širši družbi (ki pa je usmerjeno v marginalnost in ne v dejanski konflikt) opredeljeno bolj s sklicevanjem na vrsto »naravnih« potreb, kot na družbene odnose. Kot popolnoma vase usmerjene se te revne enote umeščajo na obrobje vsakega področja. Čeprav so materialno povezane z mrežo področij ter s tem z »bogatimi« sektorji, jim njihovo zadržanje, ki izhaja iz njihovega pomanjkanja sredstev preprečuje, da bi sprejeli kolektivno identiteto katerega od teh področij. Člani teh revnih enot se, ne brez težav in protislovij, sklicujejo na staro identiteto gibanj 70. let. Dejansko le redko postanejo »uporabniki« produktov, ki se menjavajo znotraj področij; in zdi se, da gledajo na uporabnike z nekakšnim nezaupanjem.

Na drugi strani so »bogati« sektorji uspešno redefinirali kolektivno identiteto. V teh sektorjih je mogoče najti radijske postaje in revije, ki pripadajo gibanju, in polinstitucionalizirane kulturne centre. Kljub temu, da je razširjeno zavračanje dolgoročnih projektov in pohenotujočih perspektiv, skušajo posamezniki, ki nadzorujejo ta ključna sredstva, ohraniti konfliktno orientacijo. Po drugi strani pa tisti, ki so brez sredstev, skušajo izpopolniti strategijo neposredno preverljive [direct-verifiable] menjave in neposrednega uživanja. Tako nastajajo področja družbenih gibanj, ker prvi — profesionalizirani posamezniki in enote — lahko ustrezajo drugim — »uporabnikom« — s ponudbo dobrin in nagrad, ki so drugačne kot le afektivne in solidarnostne.

Profesionalizirani posamezniki in enote ponujajo širok spekter produktov in storitev. To je mogoče definirati kot **industrijo družbenega gibanja** [social movement industry] (McCarthy in Zald, 1977) in govoriti o delitvi dela. Ta specializacija pa seveda ni rezultat vnaprejšnjega plana, temveč se je razvila v soglasju s svobodno izbiro in sposobnostmi sleherne enote. To pa dejansko ni slabost, kajti odločitev o tem, kateri produkt ali storitev naj se ponudi, je majhnega pomena z vidika vsakega področja kot celote. Pravzaprav ravno to omogoča večjo diferenciacijo outputa in zato globlji in širši prodor. Ena poglobitvenih razlik med kolektivno akcijo in kolektivno akcijo 70. let je potemtakem prav v obliki interakcije z okoljem, ki postaja vse bolj artikulirana in ni več usmerjena izključno k političnemu sistemu.

Tako lahko vsaka enota ohrani široko svobodo akcije. Zdi se, da gre v analiziranih oblikah kolektivne akcije za premik v smeri izgubljanja iluzij [disenchantment], kar jim omogoča izrabljati širok obseg tipov sredstev in priložnosti. Vendar pa takšno vedenje vključuje tudi nekaj tveganja. Prvič, gre za tveganje, da se področja razdrobijo v majhne ločene entitete; drugič, enote lahko med seboj vzpostavijo kompetitiven odnos ali pa ovirajo druga drugo; nazadnje, gre za tveganje, da je narava sproženih akcij čisto ekspresivna.

V interesu profesionaliziranih posameznikov je seveda vzdrževati področja in ohranяти njihovo ločenost od širšega trga. V širši družbi je v resnici nemogoče razviti in uporabljati te profesionalne sposobnosti tako, kakor se uporabljajo znotraj štirih področij. To pomeni, da je možnost uporabe teh sposobnosti za profesionalizirane posameznike spodbuda za alternativne in konfliktno oblike akcije. Da bi preživel in nadaljeval s svojimi aktivnostmi, je njihov interes razvijati in razširjati kulturna in simbolna sporočila, ki producirajo identifikacijo in razločevanje od družbe (in zato konflikt in antagonizem). Profesionalizirani posamezniki morajo ohranjati in nadzirati strukturirano participacijo ljudi kot uporabnikov njihovih produktov in storitev. Ne more pa vsaka profesionalizirana enota maksimalizirati lastnega partikularnega interesa, kajti to bi pomenilo razpad področja družbenega gibanja.

Te določene napetosti so izhodišče za pogajanja o sklopu norm. Te norme ločujejo sleherno področje od širše družbe, hkrati pa strukturirajo in regulirajo vedenje vsake komponente in zato omogočajo obstoj sistema, ki lahko kot tak nosi akcijo in izrazi antagonizem. S tega vidika se razvoj teh področij in teh profesionalnih sposobnosti zelo razlikuje od drugih primerov profesionalizacije družbenih gibanj, ki vodi v integracijo in institucionalizacijo kolektivne akcije (McCarthy in Zald, 1973).

Profesionalizirane enote investirajo znatna sredstva v vzdrževanje kolektivne identitete, ki ločuje področje od družbenega sistema. Po drugi strani pa imajo te enote širši nadzor nad produkcijo te identitete. Večina med njimi se dejansko posveča produkciji in obdelavi informacij in kulture (radijske postaje in revije itd.).

Potreba po vzdrževanju samih sebe in lastnih aktivnosti poraja torej vrsto napetosti in sklop norm, ki regulirajo vedenje vsake komponente. Identiteta in norme so tako tesno povezane. Dolgoročni cilj je na vsakem področju na splošno definiran kot etični projekt: iskanje »nove kvalitete življenja«. To pomeni, da si profesionalizirani posamezniki prizadevajo, da bi izvajali aktivnosti in podpirali vsebine, ki so **kvalitativno**

različne od tistih, ki so običajne v družbenem sistemu. Cilj »kvaliteta življenja« je seveda opredeljen neoperacionalizirano, medtem ko je operacionalizirana vrsta različnih aktivnosti na vsakem področju. Ta dva vidika pa je mogoče uskladiti, saj se mora vsaka konkretna aktivnost — ki je vedno naravnana na kratkoročen in lokaliziran cilj — po načinu, kako je izvajana pri- ravnavati končnemu cilju: kvaliteti življenja. Zaradi identitete, ki vmešča antagonizem v oblike produkcije in medosebnih ter organizacijskih odnosov, je mogoče kontinuiteto in koherentnost akcije na vsakem področju kot celoti pomiriti s široko svobodo akcije.

Udeleženci pri kratkoročnih projektih poudarjajo potrebo po konsistentnosti vsakdanjega vedenja z novo »kvaliteto življenja«. Zato tudi močno poudarjajo »formalne« vidike internih odnosov. Interni odnosi postanejo na ta način vnaprejšnja podoba etičnega projekta kot način preverjanja, ali so se udeleženci sposobni ustrezno zavzemati za ta etični projekt. Lahko bi rekli, da je ravno nekonsistentnost med sredstvi in cilji v leninističnem modelu, ki je označeval organizacije gibanj v 70. letih, pripeljala do tega, da se pripisuje velik pomen vsakdanjemu konstruiranju novih ciljev. Še več, s funkcionalnega vidika omogoča poudarjanje oblike simultano prisotnost mnoštva različnih konkretnih projektov, ki niso nujno povezani med seboj.⁴

Štiri področja kljubujejo sistemu v njegovih »formalnih« kodih. Simbolni izziv je tisto, v čemer alternativna oblika družbene produkcije in organizacije predstavi antagonizem. Področja se torej borijo za nove oblike družbene produkcije in organizacije. Znotraj enot pa skušajo sodelujoči instrumentalne cilje in akcije povezati z ekspresivno-afektivnimi vidiki in »kvaliteto življenja« v internih odnosih.

Tako se udeleženci nagibajo k temu, da gledajo na participacijo bolj kot na ugodnost na sebi kakor na dolžnost, kvaliteto življenja pa vidijo bolj kot potrebo, ki jo je treba zadovoljiti v posameznikovem vsakdanjem življenju, kakor vrednoto. Vsak posameznik se torej lahko bolj svobodno odloča, kako, koliko in kdaj bo participiral. Vendar pa to »reflektivno« poudarjanje oblik hkrati pripisuje še večji pomen nadzoru nad načinom delovanja, nad vedenjem vsakega sodelujočega in vsake enote, nad uporabljenimi sredstvi in naposled nad obliko same kolektivne identitete. To pomeni, da organizacijske napetosti niso izginile in da so — ravno zaradi njih — enote postale neformalno strukturirane, njihovo članstvo pa maloštevilno. Ker znotraj njih udeleženci pripisujejo velik pomen potrebi enakosti v menjalnem procesu, se nagibajo k legitimiranju dejstva, da bolj ko kdo sodeluje v aktivnostih enote, več moči in nadzora nad njimi lahko ima. Nasprotno pa seveda razlike v moči ni lahko uskladiti s »kvaliteto življenja«.

Na produkcijo v štirih področjih družbenih gibanj močno vpliva tudi njihova notranja struktura. Output te produkcije je dvojen. Po eni strani ga sestavljajo informacije, kultura, dobrine z visoko simbolno vsebino. Uporabljajo se za razširjanje in vzdrževanje kolektivne identitete, prav tako pa tudi za razširjanje alternativne kulture v družbeni sistem in izzivanje tega sistema. Po drugi strani ga tvorijo konfliktni pojavi mobilizacije. Vendar pa so te mobilizacije zelo različne od tistih iz 70. let. Prvič, so kratkotrajne; drugič, kolektivna identiteta na kateri temeljijo ni več politična, kot v 70. letih; prej gre za isto kolektivno identiteto, ki podpira kulturno-simbolni izziv ter sproži mobilizacijo. Te mobilizacije dejansko vedno merijo na »formalne« vi-

dike družbenih odnosov: ekologijo kot obliko družbene produkcije, mir ali zavračanje smrtne kazni v smislu oblik humane družbe, zakon proti posilstvu (za ženske) v smislu oblik spolnih odnosov. Če ima take značilnosti, mobilizacija po eni strani izraža simbolni izziv, po drugi strani pa izraža tudi značilnosti kolektivne identitete. Ta kolektivna identiteta, ki spodbuja individualne razlike in poudarja »formalne kvalitete«, dejansko vodi v pomanjkanje kontinuitete akcije, k manj obsežnim projektom [narrow-range projects] in k drobljenju članstva. Ker je kulturno usmerjena, je oslabila politično učinkovitost kolektivne akcije, medtem ko je po drugi strani omogočila formulacijo sporočil, ki zagotavljajo identifikacijo in ločitev od širšega trga. Preprečila je integracijo štirih področij in omogočila, da je kolektivna akcija postajala vse bolj artikulirana, da bi se lahko soočila z rastočo kompleksnostjo družbenega sistema.

K teoriji družbenih gibanj kot konkretnih sistemov akcije

Kot smo že dejali, kolektivna identiteta omogoča, da posamezniki pretehtajo stroške in nagrade kolektivne akcije, hkrati pa poraja specifična pravila in napetosti. Njen zastavek so odnosi in torej sredstva ter svoboščine posameznikov, ki so vključeni v pogajanje.

Kolektivna identiteta se lahko oblikuje samo v konkretni in pomenski interakciji med posamezniki. Oblikuje se s pomočjo vezi in mrež, ki so obstajale že prej, s posredovanjem odnosov in kolektivnih identitet, ki vselej obstajajo v družbenem sistemu (Tilly, 1978; Wilson in Orum, 1976) in se lahko v procesu pogajanja spremenijo ali pa utrdijo. Zakaj rekrutacija zahteva nekatere odnose in kontakte, ki obstajajo že prej, tudi lahko pojasnimo. Ker priključitev oziroma rekrutacija v bistvu pomeni, da posameznik sprejme in prevzame specifično identiteto in potemtakem specifične vzorce odnosov in vedenja, takšen pomemben odnos z osebo, ki je že vključena v gibanje, omogoči potencialnemu rekrutu, da spozna, kaj kolektivna identiteta resnično vsebuje. Potencialni rekrut lahko v tem odnosu oceni, v kakšen potek akcije bo investiriral svoja sredstva. Ko to ve, se lahko odloči ali bo legitimiziral svojo pogodbo ali ne, torej ali bo sodeloval ali ne. Nadalje, globlja ko je njegova zveza, učinkoviteje lahko sodeluje pri oblikovanju kolektivne identitete. Slednjič, po drugi strani, pa lahko člani področja družbenega gibanja s pomočjo teh istih odnosov izbirajo nove rekrute oziroma ponudijo novemu rekrutu priložnost, da investira (Kanter, 1972), da bi se tako tesneje navezal na potek akcije.⁵ Nikakor pa ni nujno, da bi morali ti odnosi, ki so obstajali že prej, izvirati iz predhodnih gibanj, kot denimo pri naših štirih področjih. To dejstvo — kot sta pokazala Oberschall (1973) in Pizzorno (1980) — olajšuje oblikovanje novega področja gibanja, pač zaradi izkušenj in materialnih sredstev posameznikov, ki so vključeni; vendar pa lahko oblikovanje novega področja gibanja — in s tem nove kolektivne identitete — izvira tudi iz »mirnodopskih« [»peacefull«] mrež, v katere so, kot so pokazale analize socialnih mrež [social network analyses], individui vpleteni v svojem vsakdanjem življenju.

Kolektivna identiteta je torej zelo organizacijski pojav. Kot ugotavljata McCarthy in Zald (1973), osrednji problem ni nastop krivic in nezadovoljstva; ti so vselej

prisotni v sleherni družbi. Tisto kar je treba razložiti, je, zakaj in kako se oblikuje in sprejme konfliktna redefinicija situacije ter zakaj in kako lahko na osnovi te redefinicije deluje kolektivni akter. Bistveno je razumeti, kako lahko individui zgradijo organizacijski sistem, tako da izhajajo iz mrež, v katere so bili že prej vključeni.

Morda je nekoliko neobičajno govoriti o organizacijskih pojavih, ko gre za predmet, ki nima nobenih formalnih in določenih lastnosti, ki so značilne za tisto, kar običajno imenujemo »organizacija«. Vendar so številni družboslovci pokazali, da nobena organizacija ne more delovati samo v skladu z lastnimi formalnimi pravili (Sayles, 1958; Dalton, 1959; Cyert in March, 1963). Vloge, standardi in zakonitosti akcije in vedenja pa obstajajo tudi, če so formalna pravila odsotna, kar pomeni, da je organizacijsko analizo [organizational analysis] mogoče izpeljati tudi, ko gre za neformalne strukture (Silverman, 1970; Coombs, 1973; Crozier in Friedberg, 1977). Z drugimi besedami, razlika med tem, kaj je in kaj ni organizirano, ni v stopnji formalizacije. Pravila ne nastopijo pred tistim, kar naj bi uravnavala, in prav tako ne njihova formalizacija. Pravila se pojavijo hkrati s strukturo polja, v katerem se posamezniki odločijo, da bodo delovali v medsebojni odvisnosti. Vsaka oblika strukturirane medsebojne odvisnosti, ki je vselej specifična in kontingenčna, vsebuje svoje posebne napetosti in svojo specifično racionalnost (Crozier in Friedberg, 1977). To pa pomeni, da vsebuje specifičen sklop norm oziroma, z drugimi besedami, specifično kolektivno identiteto. E. Reynaud (1982) je definiral kolektivno identiteto družbenih gibanj kot mikrokulturo. Kolektivna identiteta se razvije v konkretni interakciji med posamezniki in skupinami, po drugi strani pa oblikuje samo interakcijo, s tem ko izraža njene odnose moči in njene tehnične, organizacijske in družbene napetosti. Kolektivna identiteta se razvije med potekom kolektivne akcije, da bi kolektivno akcijo omogočila (Kergoat, 1973). Traja pa, dokler struktura, ki jo definira, lahko funkcionira na način, ki je po presoji udeležencev zadovoljiv. Kadarkoli nastopijo disfunkcije, se kolektivna identiteta spremeni, tako da sledi konkretnemu vedenju in implicitnemu pogajanju udeležencev, ali pa propade skupaj s strukturo kolektivne akcije.

Rečemo lahko torej, da neformalnost ne pomeni odsotnosti strukture, ki omejuje in oblikuje akcijo. Če bi posamezniki imeli pretirano svobodo akcije, v resnici ne bi bilo možno pretehtavati stroškov in nagrad kolektivne akcije, in ne bi bilo mogoče govoriti o specifični racionalnosti kolektivne akcije. Če pa struktura oslabi, bo spodletela koordinacija področja družbenega gibanja, svoboda akcije sleherne komponente bo postajala vse večja, mobilizacija ne bo več potekala in ne bo več mogoče preprečiti protislovnih akcij, disfunkcij in zloma.

Področje družbenega gibanja je torej kolektivni akter, ki ga lahko organizacijsko analiziramo. To pa implicira premestitev perspektive. Marksistična teorija, teorija kolektivnega vedenja in tudi nekateri teoretični mobilizacije sredstev so v resnici gledali samo na organizacije družbenega gibanja — tj. glavna »vozlišča« mreže gibanja — kot na organizirane dele družbenega gibanja; nagibali so se k obravnavanju teh enot kot relativnega organiziranega jedra, ki koordinira razpršeno in nekako iracionalno množico udeležencev. Jaz pa predlagam, da bi obravnavali celotno področje družbenega gibanja kot organiziran sistem; kot **konkreten sistem akcije** (Cro-

zier in Friedberg, 1977). Z vidika sistemske teorije bi lahko rekli, da področje družbenega gibanja, prek kolektivne identite, reducira kompleksnost, izbira svojo smer akcije in definira »smisel« akcije kot svoj lastni smisel (Luhmann, 1970).

Šele ko je ta smisel opredeljen lahko strukturni dejavniki — kot denimo relativna deprivacija — postanejo aktivizacijski dejavniki (Melucci, 1982). Vendar so potem, kot sta opozorila Gamson (1975) in Ball-Rokeach (1980), mobilizacija, manifestni konflikt in nasilni konflikt samo nekatere izmed strategij, med katerimi lahko izbira konkretni kolektivni akter, da bi izbral tiste prednosti, ki jih v danem trenutku pač ima. Te strategije torej izražajo notranjo predelavo. Rečemo lahko, da področje družbenega gibanja kot sistem sprejema input in v skladu s sredstvi in notranjimi značilnostmi proizvaja output. Z drugimi besedami, projekt, ki karakterizira področje družbenega gibanja, se razvija in spreminja skupaj s samim področjem. Projekt izraža njegovo strukturo, specifične probleme, moč in menjalne odnose med njegovimi komponentami. Projekt je prav tako kot področje samo, utemeljen na kontingenčnem sodelovanju. Če sledimo tej perspektivi, pa opuščamo ciljni pristop [goal-centered approach] h kolektivni akciji.⁶ Analizo bomo raje osredinili na vprašanje kako akterji opredeljujejo probleme in cilje in kako najdejo rešitve ter kako so sposobni — če so — ohraniti koalicijo.

Akterji družbenih gibanj morajo tako predvideti svoje smotre kot biti priča obstoju konfliktnih zahtev, ki spodbijajo sistem dominacije. Vendar pa te profetične značilnosti ni mogoče magično vzdrževati. Gibanja se ne smejo zateči v varljivo čistost sekte (kot mnoge feministične skupine in nekatere skupine s področja nove vesti) ali institucije (kot je to storila Italijanska radikalna stranka). Po drugi strani pa se ne smejo izgubiti v pirotehničnih izbruhih in marginalnosti skupin punka, modov in novih dandijev. V resnici vsakega kolektivnega akterja, ki se spoprijema s konfliktnimi zahtevami, ki nastopajo v družbenem sistemu, nujno označuje instrumentalnost in zato okrnolost ter rigidnost.

Med gibanjem in institucijo

Gibanja se borijo za spremembo in inovacijo družb. Narava kolektivnih akterjev in njihovih zahtev je seveda umetna, konstruirana, to pa pomeni, da morajo nalleti na opozicijo in dosegati svoje cilje, medtem ko ohranjajo svojo antagonističnost in se izogibajo temu, da bi se razcepila ali razpustila. Možnosti za spremembe in inovacije so odvisne tudi od odprtosti in odzivnosti političnega sistema (Melucci, 1982), vendar to ne spreminja analitičnega smisla vprašanja. Boriti se proti sistemu, biti nosilec antagonizma in konfliktnih zahtev pomeni delovati strateško ter kontinuirano in konsistentno. To pa pomeni sprejeti logiko akcije, ki je vsaj delno, različna od tiste, ki je vsebovana v čistih zahtevah, za katere se akter zavzema. To pomeni izpolnjevati zahteve organizirane akcije in instrumentalnosti. In končno, to pomeni med stotimi možnimi alternativami izbrati en »smisel« akcije, uravnavati vedenje drugače od čiste zamisli konfliktnih vsebin zahtev. Področje družbenega gibanja je konkreten kolektivni akter. Izražati mora konfliktno zahtevo, medtem ko mora hkrati skrbeti, da so konfliktno. Področje družbenega gibanja mora »nagovarjati« sistem. To pa zahteva nenehno posredovanje med dvema ravnama: ravni gibanja oziroma čistih zahtev;

in institucionalno ravni oziroma ravni konkretnega organiziranega akterja, ki ima svojo lastno logiko. Nagibanje k prvi vodi v ekspresivno akcijo in marginalnost. Nagibanje k drugi pa pelje v nastanek sekte ali partije. Eno in drugo je možen izid in je lahko rezultat strateške odločitve. V obeh primerih pa bo akter opustil izražanje konfliktnih zahtev; opustil bo doseganje spremembe, na katero meri antagonistična akcija.

V štirih področjih, ki smo jih raziskovali, se je konstruiranje struktur začelo s poskusom definiranja identitete, ki omogoča uporabo posebnih profesionalnih sposobnosti. Vendar pa je ta struktura tudi struktura moči, in to, za kar gre pri definiranju kolektivne identitete, je sklop odnosov moči. Če sledimo prizadevanju za neposreden nadzor nad procesom menjave in zavračanju normativnega vidika končnih vrednot, lahko rečemo, da vse to presega neposredno menjavo ter fizično in vizualno zmožnost nadzora, da se hoče izmuzniti skozi organizacijske odnose ali se skriti v njej, kar gotovo ne povečuje transparentnosti.

Predvsem je nadzor nad procesom menjave, ki ga lahko imajo profesionalne enote, večji kot nadzor »uporabnikov«. Ker profesionalne enote v resnici regulirajo ponudbo dobrin in storitev v vsakem področju, lahko nadzirajo kontinuiteto akcije in konsistentnost strategij področja (četudi se morajo vedno pogajati s »povpraševanjem« uporabnikov in četudi morajo upoštevati sile diferenciacije, ki so v konfliktu s silami nadzora).

Nadalje, med profesionalnimi enotami samimi imajo tiste, ki producirajo, obdelujejo in razširjajo informacije in kulturna sporočila, več moči kot ostale. Neposredno so vključene v pogajalski proces in v oblikovanje kolektivne identitete, kar jim daje realno prednost. To še posebej velja za radijske postaje in glasila gibanja. Pravzaprav lahko rečemo, da so se področja zbrala ob teh enotah in njihovi aktivnosti. Kot smo pokazali že zgoraj, vsaka profesionalna enota potrebuje kulturno razširjanje identitete. S kupovanjem revij, s posredovanjem informacij in oglašanjem preko radijskih postaj, s sodelovanjem v razpravah in intervjujih itd., ostale profesionalne enote postanejo uporabniki storitev, ki jih zagotavljajo enote, kakršne so revije in radijske postaje. Po drugi strani pa lahko uredništva radijskih postaj in revij, s tem da selekcionirajo difuzijo ter posredujejo zahteve ostalih profesionalnih enot, nadzirajo oblikovanje in razširjanje kolektivne identitete, prav tako pa tudi akcijo področja kot celote. Ker centralizirano odločanje dejansko ni sprejemljivo, pa neposreden nadzor ne more biti več legitimen. Po drugi strani, ker so sporočila javna sporočila, lahko ostale enote prejmejo nekakšen feedback. Vendar pa je struktura očitno asimetrična. Še več, večina komunikacij in menjav z okoljem — tj. z družbenim sistemom — poteka preko radijskih postaj in glasil gibanja. Tako te enote in njihovi člani postanejo tudi reprezentanti področja in uporabnikov, medtem ko člani ostalih profesionaliziranih enot prevzamejo vlogo srednje reprezentance. Ta nova oblika »kulturne« reprezentacije je nadomestila politično reprezentanco prejšnjih gibanj.

Ta struktura moči je v konfliktu s kvaliteto notranjih odnosov in njihovo formo: izražanjem antagonizma, ki ju udeleženci tako poudarjajo. Lahko bi rekli, da je ideologija nenehne pozornosti formi odnosov nadomestila mit transparentnosti. Seveda pa interakcijska struktura kljubuje tej ideologiji z notranjim prikritim odporom, ki je značilen za vsak sistem kolektivne akcije. Po drugi

strani pa ta refleksivnost — ki preobrne formo v poglavitno antagonistično vsebino — omogoča, da se področja spoprimejo z rastočo kompleksnostjo družbe, tako da povečujejo svojo zmožnost doseganja večje kompleksnosti, medtem ko hkrati vzdržujejo koherentnost akcije in smisla (Luhmann, 1970). Vendar pa štiri področja tu ponovno tvegajo, da bodo — po eni strani — s premikom k pronicljivi refleksivnosti preprečila akcijo navzven in — po drugi — spremenila lastno formo v svojo edino vsebino.

Skladno z izidom interakcije in pogajanja med svojimi komponentami bo področje družbenega gibanja osciliralo med institucionalizacijo in čisto ekspresivnostjo gibanja. Samo če udeleženci uspešno uskladijo ta dva vidika, se lahko iz področja, ki je konkreten sistem akcije, razvije konfliktna akcija. Z vidika sistemskega funkcionalizma — ki pa vendarle ne pripoznava strateškega vidika akcije — lahko rečemo, da so področja družbenega gibanja subsystemi, zadolženi za družbeno inovacijo (takšen pogled se ne razlikuje dosti od Tourainovega (1973)). V nekem smislu je to protislovje. Ker mora področje družbenega gibanja v bistvu uskladiti raven »gibanja« — to je iskanje novih možnosti in novih resnic — z ravni »institucije« — to je z definicijo smisla, pričakovanj in torej s strukturami družbene akcije — je to njegovo notranje protislovje.

Ker pa je področje družbenega gibanja organiziran sistem, konkreten predmet, kolektivne konfliktna akcije ne moremo analizirati v smislu življenjskega ciklusa, ki poteka od izbruha do institucionalizacije. Analiza se mora raje osredičiti na konkreten predmet, na njegove mobilizacije in tudi na njegovo latentno aktivnost, da bi pojasnila spreminjajoče se oblike. Verjetno se prvič dogaja, da so oblike kolektivne akcije razkrile pomembnost faze latentnosti. To je faza, v kateri se kolektivni akter organizira in pripravlja svoje strategije. Latentnost mobilizacije in odkritega konflikta, mobilizacija in odkriti konflikt pa vedno temeljita na fazi latentnosti. To pomeni, da družbeni revolt in družbeni konflikt vedno proizvedejo organizirani akterji. Perspektiva družbene kontrole je tista, ki zanika obstoj gibanj v njihovi latentni fazi, pač zato, da bi podkrepila pojmovanje gibanj kot iracionalnih izbruhov. Zato je morda že čas, da podarimo pomen latentnosti družbenih gibanj in organizacijske analize področij družbenih gibanj, da bi pojasnili konkretno vedenje, ki ustvarja gibanja.

Paolo R. Donati je raziskovalec v LAMS (Laboratorio di Analisi sull'Azione Collettiva e i Movimenti Sociali) pri oddelku za sociologijo Univerze v Milanu. Je soavtor dveh poglavij o oblikah organizacije in vodstva novih družbenih gibanj v delu *Altri codici*, ki ga je uredil A. Melucci.

Avtorjev naslov: Dipartimento di Sociologia, Università di Milano, Via Conservatorio 7, 20122, Milano.

Prevedeno po: Paolo R. Donati, »Organization Between Movement and Institution«, *Social Science Information*, SAGE, London, Beverly Hills and New Delhi, 23, 4/5 (1984), str. 837–859.

Prevod Marjan Kokot

¹ Verjetno je najboljši primer tega pristopa, čeprav se ne ukvarja z družbenimi gibanji, Crozier in Friedberg (1977). Tu nedvomno dolgujem njenemu pogledu na organizirano akcijo.

² Rezultati tega obsežnega raziskovanja so predstavljene v: Alberto Melucci (ur.): *Altri codici. Aree di movimenti nella metropoli* (1984). Raziskavo je v okviru Inštituta za sociologijo Univerze v Milanu vodil Alberto Melucci.

³ Tukaj eksplicitno sledim teoretskemu okviru, ki sta ga začrtala Crozier in Friedberg (1977).

⁴ Teoretski okvir za analizo teh oblik artikulacije cilja v formalnih organizacijah sta razvila Cyert in March (1963).
⁵ Ta tehnika ni neznana sociologiji organizacij; glej npr. Selznick (1949) in Perrow (1972).
⁶ Čeprav so organizacijske študije zavrile takšno osredotočenje na smotre kot tiste, ki opredeljujejo organiziranega akterja, pa ga analitiki gibanj še vedno uporabljajo; glej Lauer (1972) in Levitas (1977).

Literatura

- Aveni, A. F.
 1978 »Organizational linkages and resource mobilization: the significance of linkage and breadth«, *The Sociological Quarterly* 19 (2): 185–202.
 Ball-Rokeach, S. J.
 1980 »Normative and deviant violence from a conflict perspective«, *Problems* 28 (1): 45–62.
 Bobbio, L.
 1979 *Lotta Continua*. Roma, Savelli.
 Coombs, G.
 1973 »Networks and exchange: the role of social relationships in a small voluntary association«, *Journal of Anthropological Research*, 29 (2): 96–112.
 Crozier, M.; Friedberg, E.
 1977 *L'acteur et le système*. Paris, Seuil.
 Cyert, R. M.; March, J. G.
 1963 *A behavioral theory of the firm*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.
 Dalton, M.
 1959 *Men who manage*. New York, Wiley.
 Donolo, C.
 1978 »Le forme della politica nella crisi sociale«, v: A. Martinelli, G. Pasquino (ur.), *La politica nell'Italia che cambia*. Milano, Feltrinelli.
 Gamson, W. A.
 1968 *Power and discontent*. Homewood, Ill., The Dorsey press.
 1975 *The strategy of social protest*. Homewood, Ill., The Dorsey press.
 Gerlach, L. P.; Hine, V. H.
 1970 *People, power, change*. Indianapolis, Ind. Bobbs-Merrill.
 Kanter, R. M.
 1972 »Commitment and the internal organization of millennial movements«, *American Behavioral Scientist* 16 (2): 219–244.
 Kergoat, D.
 1973 *Bulldozor ou l'histoire d'une mobilisation ouvrière*. Paris, Seuil.
 Lauer, R. H.
 1972 »Social movements: An interactionist analysis«, *The Sociologist Quarterly* 13 (3): 315–328.
 Leahy, P.; Mazur, A.
 1978 »A comparison of movements opposed to nuclear power, fluoridation and abortion«, *Research in Social Movements, Conflict and Change* 1: 143–154.
 Levitas, R. A.
 1977 »Some problems of aim-centered models of social movements«, *Sociology* 11 (1): 47–63.
 Lodi, G.
 1980–81 »Interessi individuali e interessi collettivi nella mobilitazione: alcuni contributi recenti«, *Quaderni di Sociologia* 29 (1): 145–157.
 Luhmann, N.
 1970 *Soziologische Aufklärung*. Stuttgart, Westdeutscher Verlag.
 McCarthy, J.; Zald, M. N.
 1973 *The trend of social movements in America: Professionalization and resource mobilization*. New York, General Learning Press.
 1977 »Resource mobilization and social movements: A partial theory«, *American Journal of Sociology* 82 (6): 1212–1241.
 Melucci, A.
 1977 *Sistema politico e movimenti sociali*. Milano, Feltrinelli.
 1982 *L'invenzione del presente*. Bologna, Il Mulino.
 Melucci, A. (ur.)
 1984 *Altri codici. Aree di movimenti nella metropoli*. Bologna, Il Mulino.
 Oberschall, A.
 1973 *Social conflict and social movements*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.
 1978 »The decline of the 1960s movements«, *Research in Social Movements, Conflict and Change* 1: 257–289.
 Olson, M.
 1965 *The logic of collective action*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
 Pasquino, G.
 1980 *Crisi del partiti e Governabilità*. Bologna, Il Mulino.
 Perrow, C.
 1972 *Complex organizations. A critical essay*. Glenview, Ill., Scott Foresman.
 Pizzorno, A.
 1977 »Scambio politico e identità collettiva nel conflitto di classe«, v C. Crouch, A. Pizzorno (ur.), *Conflitti in Europa*, Milano, Etas.
 1980 »Le due legiche dell'azione di classe«, v: *I soggetti del pluralismo*. Bologna, Il Mulino.
 Reynaud, E.
 1982 »Identités collectives et changement social: les cultures comme dynamique d'action«, *Sociologie du travail* 24 (2): 159–177.
 Rochford, E.B.
 1982 Recruitment strategies, ideology, and organization in the Hare Krishna Movement«, *Social Problems* 29 (4): 399–410.
 Rogers, D. L.; Bultena, G. L.
 1975 »Voluntary associations and political equality: An extension of mobilization theory«, *Journal of Voluntary Action Research* 4 (3/4): 172–183.
 Rogers, D. L.; Bultena, G. L.; Barb, K. H.
 1975 »Voluntary association membership and political participation: An exploration of the mobilization hypothesis«, *The Sociological Quarterly* 16 (3): 309–318.
 Sayles, L.
 1958 *Behavior of industrial work groups*. New York, Wiley.
 Selznick, P.
 1949 *T. V. A. and the grass roots*. Berkeley, Calif, University of California Press.
 Silverman, D.
 1970 *The theory of organizations*. London, Heinemann.
 Snow, D. A.; Zurcher, L. A.; Ekland-Olson, S.
 1980 »Social networks and social movements: A micro-structural approach to differential recruitment«, *American Sociological Review* 45 (5): 787–801.
 Tillock, H.; Morisson, D. E.
 1970 »Group size and contributions to collective action: An examination of Olson's theory using data from Zero Population Growth, Inc.« *Research in Social Movements, Conflict and Change* 2: 131–158.
 Tilly, C.
 1978 *From mobilization to revolution*. Reading, Mass., Addison-Wesley.
 Touraine, A.
 1973 *Production de la société*. Paris, Seuil.
 Usem, B.
 1980 »Solidarity model, breakdown model and the Boston anti-busing movement«, *American Sociological Review* 45 (3): 357–369.
 Wilson, J. Q.
 1973 *Political organizations*. New York, Basic Books.
 Wilson, K. L.; Orum, A. M.
 1976 »Mobilizing people for collective political action«, *Journal of Political and Military Sociology* 4 (Fall): 187–202.

Simbolni izziv sodobnih gibanj

Akcijski sistemi

Sociološka teorija in raziskovanje v sedemdesetih letih sta nedvomno zagotovila globlje razumevanje sodobnih družbenih gibanj. Oblike kolektivne akcije, ki so se v preteklih dvajsetih letih pojavile na področjih, ki se jih družbeni konflikti v preteklosti niso dotaknili (starostne in seksualne razlike, zdravje, odnos do narave, preživetje človeštva), pridobivajo sedaj vse večji pomen v sociološki analizi in so postale kontroverzen in stimulativen predmet tako teorije kot raziskovanja. Osemdeseta leta tej refleksiji nudijo novo gradivo, kajti kolektivna akcija se bolj in bolj premešča iz »politične« forme, ki je bila skupna tradicionalnim opozicijskim gibanjem v zahodnih družbah, na kulturna tla.

Teoretski okvir in empirična spoznanja sodobnih kompleksnih družb navajajo k naslednjim domnevam:

(1) Narava konfliktov, ki nastopajo, je permanentna in nekonjunkturna; nove oblike solidarnosti in akcije koeksistirajo z bolj tradicionalnimi članstvi (kot so npr. razredi, interesne skupine, društva). Čeprav njihove empirične značilnosti lahko zelo variirajo, so postali stabilne in nepovratne komponente sodobnih družbenih sistemov, ker so strogo povezani z globokimi strukturnimi spremembami v teh sistemih.

(2) Široko razprostrte mreže konfliktne solidarnosti opravljajo funkcijo socializacije in »prikrite« [»submerged«] participacije. Te mreže odpirajo poleg bolj tradicionalnih še nove kanale za grupiranje in selekcioniranje elit. Tako se načini politične socializacije, vzorci kulturne inovacije in sredstva institucionalne modernizacije redefiniirajo zunaj akcij že vzpostavljenih nosilcev delovanja.

(3) Eden glavnih problemov »kompleksnosti« je vrzel med institucionalnimi sistemi reprezentacije in procesi odločanja ter »civilno družbo«. Potrebe in oblike akcije, ki se poraja iz družbe, niso zlahka prilagodljive obstoječim kanalom politične participacije in organizacijskim oblikam političnega delovanja; povrh tega pa težavnost predvidevanja izidov kolektivne akcije povečuje že tako visoko stopnjo negotovosti, s katero se soočajo sistemi.

Zato je pojasnjevanje tako teoretskih kot tudi empiričnih razsežnosti sodobnih gibanj neizogiben korak v razpravah o paradigmah, ki omogočajo zadovoljivo razumevanje kompleksnih sistemov.

V polju družbenih gibanj je sociologija od filozofij zgodovine podedovala zapuščino dualizma. Kolektivna akcija je bila vedno obravnavana ali kot učinek strukturne krize in protislovij ali pa kot izraz deljenih [shared] prepričanj in orientacij. Zdi se, da je dualizem med strukturo in akterji skupna poteza tradicionalnih analiz kolektivne akcije, tako marksističnih kot funkcionalističnih pristopov.

Ta dualnost je lahko formulirana s pojmi **zlom/solidarnost**.¹ Prvi pristop predstavlja teorije kolektivnega vedenja in družbe množic;² po njem je kolektivna akcija rezultat ekonomske krize in družbene dezintegracije, posebno med nevkoreninjenimi [rootless]. Drugi pristop proučuje družbena gibanja kot izraze deljenih interesov znotraj skupnega strukturnega položaja (zlasti razrednega položaja, kot je v različnih vidikih iz-

peljan iz marksizma). Teorije zloma spregledajo dimenzijo konflikta v kolektivni akciji in jo preprosto zvedejo na patološko reakcijo in marginalnost. Modeli solidarnosti pa ne morejo razložiti prehoda od danega družbenega položaja h kolektivni akciji. Klasičen problem marksizma (kako preiti od razrednega položaja k razredni zavesti) še vedno obstaja in ga ne moremo rešiti, ne da bi preučili, kako se oblikuje kolektivni akter in kako se vzdržuje njegova identiteta.

Dualnost lahko obravnavamo tudi s pojmi **struktura/motivacija**:³ na kolektivno akcijo gledamo kot na produkt logike sistema ali kot na rezultat osebnih prepričanj. V prvem primeru je poudarek na družbeno-ekonomskem kontekstu, v drugem se poudarja vloga ideologije in vrednot. Akterji so bodisi razlašeni pomenov svoje akcije ali pa producirajo pomen in cilje očitno brez vsakih omejitev.

Sedemdeseta so omogočila sociološki teoriji preseči alternativni zlom/solidarnost ali struktura/motivacija. V Evropi so na sistemskem pristopu utemeljene analize Touraina in Habermasa poskušale vzpostaviti povezavo med novimi oblikami konflikta in nastajajočo strukturo postindustrijskega kapitalizma.⁴ Nekateri ameriški avtorji so svoja razmišljanja osredotočili na vprašanja, kako je gibanje proizvedeno, če in kako preživi skozi čas in v odnosu do svojega okolja, in sicer z vidika teorije **mobilizacije sredstev** [resource mobilization].⁵

Kar nam sedemdeseta zapuščajo v odnosu do družbenih gibanj, bi imenoval »skeptična paradigma«; kolektivna akcija ni »stvar«, niti ni zgolj izraz tega, kar gibanj rečejo o sebi; analiza mora prej odkrivati sistem notranjih in zunanjih odnosov, ki konstituirajo akcijo. Toda teorije sedemdesetih niso rešile dveh problemov. Strukturne teorije, ki temeljijo na sistemski analizi, pojasnjujejo **zakaj**, toda ne **kako** se gibanje vzpostavi in kako vzdržuje svojo strukturo, se pravi: samo hipotetično obravnavajo potencialni konflikt, ne da bi razložile konkretno kolektivno akcijo in akterje. Po drugi strani pa pristop mobilizacije sredstev gleda na takšno akcijo zgolj kot na podatek in zanemari preučevanje njenega pomena in orientacije. V tem primeru torej **kako**, toda ne **zakaj**. Vsako od vprašanj bi lahko bilo legitimno znotraj svojih meja, vendar pa avtorji pogosto skušajo predstaviti svoje teorije kot globalne razlage družbenih gibanj.⁶ Po mojem mnenju naj bi se analiza predvsem posvetila sistemskim odnosom, raje kot pa enostavni logiki akterjev. Toda hkrati akcije ne moremo preučevati samo znotraj strukturnih protislovij. Akcijo moramo obravnavati kot vzajemno delovanje ciljev, sredstev in ovir, kot **ciljno orientacijo, ki je vzpostavljena znotraj sistema priložnosti in omejitev**. Gibanja so akcijski sistemi, ki delujejo v sistemskem polju možnosti in omejitev.⁷ To pojasnjuje, **zakaj** postane organizacija — analitična raven, ki je bila premnogokrat podcenjena in zvedena na formalne strukture — kritična točka opazovanja. Način, kako akterji gibanja vzpostavijo svojo akcijo, je **konkretna vez med orientacijami in sistemskimi priložnostmi/omejitvami**.

Gibanja so družbeni konstrukti. Kolektivna akcija je prej »zgrajena« z organizacijskim investiranjem, kot pa da bi bila konsekvence krize ali disfunkcij, oziroma izraz prepričanj. »Organizacija« tu ni empirična lastnost,

temveč analitična raven. Povezovanje posameznikov in mobiliziranje sredstev za akcijo pomeni alociranje vrednot, zmožnosti, odločitev v polju, ki je razmejeno; možnosti in omejitve, ki jih določajo družbeni odnosi, oblikujejo akcijo, vendar niti sredstva niti omejitve ne morejo biti aktivirani zunaj akcije same.

Družbena gibanja so torej akcijski sistemi, kolikor imajo strukture: enotnost in kontinuiteta akcije ne bi bili možni brez integracije in soodvisnosti posameznikov in skupin, četudi se zdi, da so družbeni pojavi te vrste ohlapni. Akcijski sistemi pa so gibanja, kolikor njihove strukture tvorijo cilji, prepričanja, odločitve in menjave, ki delujejo v sistemskem polju. **Kolektivna identiteta** ni nič drugega kot skupna definicija [shared definition] polja priložnosti in omejitev, ki se ponujajo kolektivni akciji: »skupna« pomeni konstruirana in dogovorjena v ponavljajočem procesu »aktivizacije« družbenih odnosov, ki povezujejo akterje.⁸

Opredeliti gibanje kot akcijski sistem pomeni, da ga prenehamo obravnavati samo kot empirični pojav. Empirične oblike kolektivne akcije so predmet analize, same na sebi pa brez pomena. Zdaj se običajno govori o »gibanju« kot enotnosti, ki jo sestavljajo cilji, izbire, interesi in odločitve. Toda ta enotnost, če sploh je, je prej rezultat, kakor pa izhodišče; drugače bi morali domnevati, da obstaja nekakšen globlji »um« gibanja, namesto da bi ga obravnavali kot sistem družbenih odnosov. Kolektivne akcije ni mogoče razložiti, ne da bi upoštevali, kako so mobilizirana notranja in zunanja sredstva, kako so zgrajene in vzdrževane organizacijske strukture in kako so zagotavljane vodilne funkcije. To, čemur se na empirični ravni reče »družbeno gibanje«, je sistem akcije, ki povezuje množstvo orientacij in pomenov. Še več, sama kolektivna akcija vsebuje različne vrste vedenja in analiza mora razčleniti njeno dozdevno enotnost ter odkriti različne elemente, ki konvergirajo v njej in prav lahko imajo različne izide. Samo tako, da razločujemo različne analitične elemente, lahko razumemo, kako jih »organizacijska« struktura združuje, kako je kolektivna identiteta zgrajena v kompleksnem sistemu pogajanj, menjav in odločitev; kako se lahko akcija zgodi kot rezultat sistemskih determinant in individualnih in skupinskih orientacij.

Polje teorije družbenih gibanj zahteva premik od empiričnih generalizacij k analitičnim definicijam. Zgolj z metodološkim namenom bom nakazal bistvene smeri svoje teoretske poti.⁹ Domnevam, da je pomen kolektivne akcije odvisen od njenega **referenčnega sistema** in njenih **analitičnih dimenzij**. Isto empirično vedenje lahko vidimo na različne načine, glede na to, ali se nanaša oziroma se ne nanaša na organizacijski sistem, politični sistem, produkcijski način: zahteve proti neučinkoviti avtoriteti se razlikujejo od zahtev po razširjeni participaciji in prav tako od akcije, ki oporeka produkciji in prisvajanju sredstev v sistemu. Poleg tega, da lahko akcijo analiziramo v referenčnem sistemu, jo lahko analiziramo tudi glede na njene notranje analitične dimenzije. Z uporabo pojmov **konflikt**, **solidarnost** in **preseganje mej sistema** sem razločeval med različnimi tipi kolektivne akcije.

Konflikt opredeljujem kot odnos med nasprotujočima si akterjema v boju za ista sredstva, ki jim oba pripisujeta vrednost. Solidarnost je akterjeva sposobnost deliti [share] kolektivno identiteto, se pravi zmožnost pripoznavati in biti pripoznan kot del istega sistema družbenih odnosov. Meje sistema pa nakazujejo razpon različic, ki so tolerirane v obstoječi strukturi.

Preseganje teh meja potiska sistem prek razpona različic, ki ga še lahko sprejme.

Družbeno gibanje analitično definiram kot obliko kolektivne akcije, ki (a) temelji na solidarnosti, (b) razvija konflikt, (c) presega meje sistema, v katerem se akcija dogaja. Te povsem analitične dimenzije omogočajo ločevanje družbenih gibanj od drugih kolektivnih pojavov, ki so empirično pogosto povezani z »gibanji« in »protesti«: govorimo lahko o odklonskosti, reguliranih pritožbah, agregiranem množičnem vedenju, pač glede na to, katera od teh dimenzij je prisotna oziroma odsotna. Še več, različne vrste gibanj in kolektivnih akcij lahko ocenjujemo tudi glede na referenčni sistem akcije.

Poleg dejanske vsebine definicije (ki je vselej operacionalno orodje, ne pa metafizična resnica), je zame pomembna metodološka orientacija. Ker gibanje ni stvar, temveč sistem akcije, moramo z analitičnimi instrumenti, ki so tako pretanjeni, kot je le mogoče, izboljšati našo sposobnost preseganja empirične enotnosti. Kar sem zgoraj orisal, je še vedno precej grobo nakazana pot, kako povečati učinkovitost naših orodij.

Sistemsko polje in akterji

Kompleksni sistemi zahtevajo vse več poseganja v družbene odnose, v simbolno produkcijo in v individualno identiteto ter potrebe. Postindustrijske družbe nimajo več »ekonomske« baze; te družbe producirajo z vse večjo integracijo ekonomskih, političnih in kulturnih struktur. »Materialne« dobrine se producirajo in konzumirajo s posredovanjem ogromnih informacijskih in simbolnih sistemov.

Družbeni konflikti se premeščajo iz tradicionalnega ekonomskega/industrijskega sistema na kulturna tla: zadevajo osebno identiteto, čas in prostor v vsakdanjem življenju, motivacijo in kulturne vzorce individualne akcije. Konflikti razodevajo glavni premik v strukturi kompleksnih sistemov in nova protislovja, tako se zdi, zadevajo njihovo temeljno logiko. Po eni strani visoko diferencirani sistemi vse bolj producirajo in distribuirajo sredstva za individualizacijo, samorealizacijo, avtonomno izgrajevanje osebnih in kolektivnih identitet. To pa zato, ker so kompleksni informacijski sistemi in ne morejo preživeti, če ne dopuščajo individualnim elementom določeno avtonomno zmožnost, da so sposobni proizvajati in sprejemati informacije. Konsekventno mora sistem zagotavljati avtonomijo posameznikov in skupin ter jih usposablja, da postanejo učinkoviti terminali kompleksnih informacijskih mrež.

Po drugi strani ti sistemi potrebujejo vse večjo integracijo. Če hočejo preživeti, morajo razširiti svojo kontrolo nad prav tistimi temeljnimi resursi, ki omogočajo njihovo delovanje. Oblast mora vplivati na vsakdanje življenje, manipulirati je treba globljo motivacijo individualne akcije, nadzirati proces, s katerim ljudje osmišljajo stvari in svojo akcijo. Lahko govorimo o »mikrofiziki oblasti«¹⁰ ali o premiku od zunanje k »notranji naravi«¹¹ družbene akcije. Konflikti osemdesetih odkrivajo ta nova protislovja in implicirajo intenzivno redefinicijo mesta družbenih gibanj in njihovih oblik akcije. Vključujejo družbene skupine, ki jih bolj neposredno zadevajo zgoraj opisani procesi. Nastajajo na tistih področjih, ki so povezana z najbolj intenzivnimi informacijskimi in simbolnimi investiranji in izpostavljenosti največjim pritiskom h konformnosti. Akterji v teh konfliktih niso več družbeni razredi, se pravi sta-

bilne skupine, opredeljene s specifičnim družbenim položajem in kulturo (kot je bil delavski razred v času kapitalistične industrializacije).

Akterji v konfliktih so vse bolj **občasni**, njihova funkcija je **razkriti zastavke**, naznaniti družbi, da v danem področju obstaja temeljni problem. Imajo vse večjo simbolno funkcijo; verjetno bi lahko rekli: **preroško funkcijo**. So neke vrste novi mediji.¹² ne borijo se zgolj za materialne cilje ali za povečano participacijo v sistemu. Borijo se za simbolne in kulturne zastavke, za drugačen pomen in usmeritev družbene akcije. Poskušajo spremeniti življenje ljudi in verjamejo, da lahko spremenijo svoje življenje danes, s tem ko se boriš za bolj splošne spremembe v družbi.¹³

Teorija mobilizacije sredstev ne zmore razložiti pomena teh sodobnih oblik akcije, ker pojmuje gibanje samo kot danega empiričnega akterja. Sistem s svojimi protislovnimi potrebami je tisti, ki kreira polje novih družbenih konfliktov. Aktivizacija specifičnih problemov pa je bolj odvisna od historičnih in konjunkturalnih dejavnikov. Specifične empirične konflikte izvedejo različne skupine, ki konvergirajo na osnovi, ki jo določa sistem. Polje in zastavek antagonističnih konfliktov je zato treba definirati na sinhroni ravni sistema. Nasprotno pa je akterje mogoče identificirati samo z upoštevanjem diahronih, konjunkturalnih dejavnikov, posebno delovanja političnega sistema. Teorija mobilizacije sredstev lahko prispeva k razumevanju tega, kako različni elementi konvergirajo v aktiviranju specifičnih oblik kolektivne akcije, ne more pa razložiti, zakaj je akcija nastala in kam vodi.

Pristop mobilizacije sredstev se izogiba makroravni analize (ki zlasti zanima Tourainovo in Habermasovo teorijo), dejansko pa se nagiba k temu, da zvede vsako kolektivno akcijo na politično raven. Vendar po tej poti zgreši kulturno orientacijo družbenih konfliktov, ki se pojavljajo. Na nekem drugem mestu sem že govoril o »politični preobteženosti« mnogih sodobnih analiz družbenih gibanj.¹⁴ Odnos med gibanji in političnim sistemom je — včasih implicitno, večkrat pa tudi eksplicitno — središče pozornosti in razprave. Ta vidik je seveda legitim, razen če izčrpa vsako možno proučevanje drugih dimenzij.¹⁵ Sodobni družbeni konflikti niso samo politični, ker zadevajo kulturno produkcijo sistema. Kolektivna akcija ne poteka enostavno zaradi izmenjave dobrin na političnem trgu ali za zagotovitev participacije v sistemu, temveč nasprotuje logiki ki vlada produkciji ter prilaščanju družbenih sredstev.

Zdi se, da je sam koncept gibanja, če se nanaša na sedanje pojave, vse bolj neustrezen. Zato raje govorim o **mrežah gibanja** ali **področjih gibanja** [movement networks or movement areas], kot o mreži skupin in posameznikov, ki imajo skupno konfliktno kulturo in kolektivno identiteto. Ta definicija ne vključuje samo »formalne« organizacije, ampak tudi mrežo »neformalnih« odnosov, ki povezuje jedro posameznikov in skupin s širšim področjem vseh tistih, ki sodelujejo in »uporabljajo« storitve in kulturne dobrine, ki jih gibanje proizvaja.¹⁶

Neustreznost koncepta družbenega gibanja je simptom splošnejšega epistemološkega problema. Koncept gibanja pripada istemu konceptualnemu in semantičnemu okviru, v katerem so se oblikovali tudi drugi pojmi, denimo napredek ali revolucija. V svetu, v katerem sprememba pomeni krizo upravljanja [crisis management] in ohranjanja ravnotežja sistema, v katerem »no future« ni zgolj geslo, temveč spoznanje, da je sistem

planetarno in dramatično ranljiv, v takšnem svetu se historicistična paradigma izteka in razkriva potrebo po novem konceptualnem okviru.

V polju kolektivne akcije se je zaradi pomanjkanja ustrežnejših konceptov težko znebiti pojma, kakršen je »družbeno gibanje«; vendar se zavedam, da je koncept »mreže gibanja« začasen približek, ki zapolnjuje vrzel zaradi odsotnosti bolj zadovoljivih definicij in morda olajšuje prehod k drugi paradigmi.

Takšen koncept pa tudi nakazuje, da kolektivna akcija spreminja svoje organizacijske forme, ki postajajo precej drugačne od tradicionalnih političnih organizacij. Poleg tega so vse bolj neodvisne od političnega sistema; v kompleksnih družbah je ustvarjen poseben prostor za kolektivno akcijo kot specifičen subsistem.

Ta postaja konvergenčna točka različnih oblik vedenja, ki jih sistem ne more integrirati (kar ne vključuje samo konfliktnih orientacij, temveč tudi odklonsko vedenje, kulturno inovacijo itd.).

Normalna situacija današnjega »gibanja« je v vsakdanje življenje potopljena mreža majhnih skupin, ki zahteva, da so udeleženci osebno vpleteni v izkušanje in prakso kulturne inovacije. Te mreže se pojavijo samo ob specifičnih problemih, kakršni so npr. velike mobilizacije za mir, za abortus, protijedrska politika itd. Takšna potopljena mreža, čeprav sestavljena iz ločenih majhnih skupin, je sistem menjave (v mreži cirkulirajo osebe in informacije; nekatere ustanove, recimo lokalne neodvisne radijske postaje, knjižarne, revije, zagotavljajo določeno enotnost).¹⁷

Takšne mreže (prva sta jih opisala Gerlach in Hine¹⁸) imajo naslednje značilnosti: (a) dopuščajo mnogovrstno članstvo; (b) bojevitost je samo občasna in kratkotrajna; (c) osebna vključenost in afektivna solidarnost sta zahtevani kot pogoj za participacijo v mnogih od teh skupin. To ni samo občasen pojav, temveč morfološka sprememba v strukturi kolektivne akcije.

Govorimo lahko o **dvopolnem modelu: latentnost in vidnost**, vsaka ima dve različni funkciji. Latentnost omogoča ljudem neposredno izkušnjo novih kulturnih modelov — sprememb v sistemu pomenov — ki zelo pogosto nasprotujejo dominantnim družbenim kodeksom: pomen spolnih razlik, časa in prostora, odnosa do narave, do telesa in tako naprej. Latentnost ustvarja nove kulturne kode in pripravi posameznike k temu, da jih prakticirajo. Ko majhne skupine nastopijo, da bi ob specifičnem problemu nasprotovale politični avtoriteti, vidnost razkrije opozicijo logiki, ki je podlaga odločanja v javni politiki. Javna mobilizacija istočasno pokaže ostali družbi, da je specifični problem povezan s splošno logiko sistema, in tudi, da so mogoči alternativni kulturni modeli.

Ta dva pola, vidnost in latentnost, sta v medsebojni odvisnosti. Latentnost omogoča vidnost tako, da jo zalaga s sredstvi solidarnosti in ji daje kulturni okvir za mobilizacijo. Vidnost pa vzvratno krepi potopljene mreže. Zagotavlja energijo za obnovo solidarnosti, olajšuje nastajanje novih skupin in rekrutacijo novih aktivistov, ki jih privlači javna mobilizacija in pritekajo v potopljene mreže.

Nova organizacijska oblika sodobnih gibanj ni zgolj »instrumentalna« glede na njihove cilje. Je cilj na sebi. Ker je akcija osredotočena na kulturne kode, je **oblika** gibanja sporočilo, simbolni izziv dominantnim vzorcem. Kratkotrajna in preklicna obveza, mnogovrstno vodstvo, ki mu je mogoče oporekati, in ad hoc organizacijske strukture so temelji notranje kolektivne identitete,

vendar tudi simbolne konfrontacije s sistemom. Ljudem se ponuja možnost drugačne izkušnje časa, prostora in medosebnih odnosov, ki nasprotuje operacionalni racionalnosti aparatov. Drugačen način poimenovanja [naming] sveta nepričakovano razveljavlja dominantne kode.

Medij, gibanje samo kot novi medij, je sporočilo. Sodobna gibanja — kot preroki brez vznesenosti — v sedanjosti prakticirajo spremembo, za katero se borijo: redefinirajo pomen družbene akcije za celotno družbo.

Mirovne mobilizacije: politične ali simbolne

Opisani konceptualni okvir bom poskusil aplicirati na nepričakovan val mobilizacij za mir, ki so od začetka osemdesetih z gigantskimi demonstracijami v glavnih mestih zahodnega sveta vznemirjale vse zahodne dežele. Zastavimo lahko dve splošni vprašanji: Kaj proizvaja te oblike mobilizacije? Kakšen je pomen individualne in kolektivne akcije?

Odgovora na obe vprašanji se morda zdita očitna: mobilizacija je reakcija na spreminjajočo politično in vojaško sceno po odločitvah v zvezi z jedrsko oborožitvijo v Evropi; mir je cilj, obča dobrina, ki jo ogrožata jedrska tekma in nevarnost totalne vojne.

Ti odgovori so prav tako očitni, kot so nepopolni in parcialni: prav tako poenostavljajo, kot so že poenostavljali tudi druge sodobne kolektivne mobilizacije v kompleksnih družbah.

Doslej sem govoril o mirovni mobilizacijah, ne pa o mirovnem gibanju, ker — kakor sem prej pojasnil — mislim, da »mirovno gibanje« nima nikakršne analitične enotnosti. Empirični pojavi zadnjih let so mnogodimenzionalne realnosti, ki konvergirajo na osnovi, ki jo ponujajo mirovne mobilizacije, samo v specifični konjunkturi. Spremembe v vojaški politiki ponujajo takšno konjunktorno priložnost za nastop in strnitev različnih elementov:

(1) To je najprej **reakcija** na spremembe v vojaški politiki, ki ima dva poglobljena vidika: (a) **mobilizacija političnih akterjev** (v širšem pomenu strank, sindikatov, skupin pritiska, društev); (b) kolektivni strah pred nepovratno katastrofo. V prvem primeru je logiko akcije mogoče skoraj v celoti razložiti znotraj nacionalnih političnih sistemov. Notranjo dinamiko, ki pravkar deluje v teh sistemih, je aktivirala mednarodna konjunktura: preostanki politične »nove levice« sedemdesetih let v Zahodni Nemčiji ali Komunistična partija v Italiji so na podlagi miru našli priložnost za svojo politično akcijo. Drugi element reakcije je kolektivni strah, ki ga lahko analiziramo kot vsoto atomiziranih vedenj po zgledu klasičnih analiz vedenja množice ali agregativnega vedenja.¹⁹

(2) Drugo komponento mirovni mobilizacij bi imenoval **moralni utopizem**, ki pa ni samo sodobni fenomen. Vsak družbeni sistem vsebuje določeno količino moralnih in totalizirajočih pričakovanj o sreči, pravičnosti, resnici itd. Tem zahtevam ne moremo pripisovati družbenosti, ne vključujejo specifičnih družbenih interesov ali praktično-historičnih projektov. Živijo na mejah velikih religij ali velikih kulturnih in političnih valov, v majhnih sektah, heretičnih kultih, teoloških krogih. Veliki kolektivni procesi so kanal, ki daje temu moralnemu utopizmu, ki bi sicer živel v marginalnih enklavah, priložnost, da se izrazi.

Vprašanje miru je osnova za izražanje teh totalizirajočih pričakovanj, ki postanejo vidne v cikličnih valovanjih. Sodobna mednarodna konjunktura ponuja družbeno in kulturno priložnost pojavi, ki je sicer samo priložnostno povezan z aktivizacijsko situacijo.

(3) Vendar mirovne mobilizacije niso samo reakcije na sedanjo vojaško politiko. Politični akterji imajo manjšo vlogo v mobilizaciji. Strah pred bombo ne pojasnjuje vzorcev solidarnosti, organizacije in identitete sedanje kolektivne akcije, ki se zelo razlikuje od agregativnega vedenja, kot je panika. Moralni utopizem ne bi mogel stopiti iz svoje marginalnosti, če ga ne bi spodbudili procesi, ki koreninijo drugje.

Moja hipoteza je, da mirovne mobilizacije izražajo tudi konflikte kompleksne družbe. Obstaja kvalitativni razkol med sedanjimi mobilizacijami in pacifizmom petdesetih. Nasprotno pa obstaja kontinuiteta z drugimi mobilizacijami sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih let (mladinske, ženske, ekološke mobilizacije).

Razumevanje mirovni mobilizacij osemdestih tako zahteva proučevanje ne samo grožnje jedrske vojne, temveč celotnega sistema, v katerem se ta možnost pojavlja.

Informacija je dandanes postala osrednje sredstvo in od nje sta odvisna preživetje in razvoj sodobnih sistemov. Sposobnost zbiranja, obdelave in prenosa informacije se je v zadnjih dvajsetih letih razvila do ravni, ki ji ni enaka v vsej zgodovini človeštva.

To povečuje **umetne**, »zgrajene« značilnosti družbenega življenja. Velika količina naših vsakdanjih izkušenj se dogaja v družbeno proizvedenem okolju. Mediji predstavljajo in reproducirajo naše akcije; posamezniki inkorporirajo in reproducirajo ta sporočila v nekakšni odprti spirali. Kje sta »narava« in »realnost« zunaj kulturnih reprezentacij in predstav, ki jih sprejemamo od našega družbenega sveta in proizvajamo zanj?

Družbeni sistem pridobiva planetarno razsežnost in dogodki niso pomembni kot taki ali v prostoru in za ljudi, kjer se zgodijo, temveč zaradi simbolnega vpliva na svetovni sistem.

Informacijske mreže razvijajo kulturno produkcijo, ki ni neposredno povezana s potrebami za preživetje ali reprodukcijo: v tem smislu so »postmaterialne« družbe in proizvajajo »kulturni presežek«. Ker informacije ni mogoče ločiti od človekove sposobnosti sprejemanja, družbena intervencija bolj in bolj zadeva človeka samega. Obsežna investiranja v biološke raziskave, raziskave motivacije, raziskave možgan, sedanji razvoj v nevrologiji, predvsem v najrazvitejših deželah, kažejo, da so najgloblje osnove človeškega vedenja postale polje raziskovanja in intervencije: človeška biološka in motivacijska struktura postaja vreden resurs.

Družba, ki temelji na informaciji, redefinira **prostor** in čas. Prostor zgublja svoje fizične meje in je lahko razširjen ali skrčen do takšne stopnje, kot bi si težko predstavljal samo nekaj let nazaj. Cela knjižnica je lahko uskladiščena v prostoru, manjšem od knjige, toda simbolni prostor, s katerim je lahko vsakdo v stiku, obsega ves planet in celo vesoljski prostor.

Cas, potreben za produkcijo in obdelavo informacije, se je v zadnjih letih tako naglo zmanjšal, da že lahko doživljamo dramatičen prepad med njim in drugimi človekovimi doživljaji časa. Prepada med časom, ki ga računalnik potrebuje za obdelavo informacije, in časom, ki ga potrebuje človek za analizo outputa, je še vedno zelo velik. Vendar pa so raziskave o umetni inteligenci napredovale, tako da se to zaostajanje zmanjšuje. Naj-

bolj dramatičen pa je prepad med tem časom in drugimi časi naših vsakdanjih izkušenj: notranjim časom, časom občutkov in čustvovanja, časom vprašanj brez odgovorov, časom za poenotenje fragmentov osebne identitete.

Kontrola nad produkcijo, akumulacijo in cirkulacijo informacij je odvisna od kodov, ki informacijo organizirajo in jo naredijo razumljivo. V kompleksnih družbah je moč bolj in bolj sestavljena iz operacionalnih kodov, formalnih pravil, organizatorjev vednosti. V operacionalni logiki informacija ni sredstvo, skupno vsem in dostopno vsakomur, temveč je prazen znak, katerega ključ nadzoruje samo nekaj ljudi. Dostopnost vednosti postaja polje nove vrste moči in konfliktov. Možnost poenotenja individualnega izkušenj onkraj operacionalne racionalnosti postaja vse težja: ni prostora za vprašanja, ki zadevajo individualno usodo in izbore, življenje, rojstvo, smrt, ljubezen.

»Jedrsko situacijo« kot možnost popolnega uničenja je treba proučevati v okviru, ki sem ga pravkar orisal.

(1) Jedrska situacija je ekstremen, paradoksen primer družbene zmožnosti interveniranja v družbo samo. Je končni izraz »umetnega«, samorefleksivnega družbenega življenja. Sodobne družbe producirajo same sebe v takšni stopnji, ki vključuje možnost dokončnega uničenja.

(2) Ta situacija, prvič v zgodovini človeštva, spreminja mir in vojno v **globalni družbeni problem**. Družba sama se ukvarja z vprašanjem, ki zadeva preživetje človeštva in zato ne more biti omejeno na ločeno področje tehničnih, vojaških ali političnih odločitev. Medtem ko vojna, z gledišča tehnologije, postaja bolj in bolj specialistično polje, se njen pomen paradokso sprevrača in postaja splošno družbeno vprašanje, ki prizadeva nas vse in vsakogar.

(3) Prvič v zgodovini vojna in mir pridobivata planetarno razsežnost in presegata meje odnosov med državami, ki so v moderni zgodovini ohranjale monopol nad njimi. Kompleksen sistem odnosov, ki ga imenujemo družba pridobiva moč samodestrukcije toda hkrati razpolaga z možnostmi za preživetje in razvoj. »Družbeno« postaja polje moči, tveganja in odgovornosti.

(4) »Jedrska situacija« prenaša grožnjo vojne v informacijsko polje, zlasti na simbolna tla. Dejanska vojna bi bila konec vojne, s seboj bi prinesla tudi izginotje človeštva. Zato je konfrontacija znotraj teh meja nujno simbolna borba in boj za nadzorovanje informacije. Koncept zastraševanja, ključni koncept v sodobnih političnih in vojaških mednarodnih odnosih, v glavnem deluje na simbolni osnovi. Intervenira v informiranje in reprezentiranje nasprotnikov, tako da ustvarja zrcalno igro, v kateri vsak igralec skuša vplivati na drugega ter izkoristiti sovražnikovo napačno percepcijo.

Jedrska situacija vsebuje dva paradoksa. Prvič, če družba producira moč samouničenja, kaže s tem dvoje: najvišjo raven samorefleksije, akcije na sebe samo, in potencialni ter dokončni konec te zmožnosti. Drugič, jedrska situacija je proizvod informacijske družbe in, kot takšna, ni več reverzibilna. V resnici je nemogoče, da bi informacija o jedrski bombi in njeni proizvodnji izginila in bi se tako vrnila v prejedrsko družbo. Zamisliti bi si morali katastrofo ali razmere, v katerih vlada popolna kontrola nad informacijami, kjer brišejo dejstva ter potvarjajo zgodovino (v Orwelovskem smislu). Sicer pa je bomba neizogibna in nepreklicna možnost človeške družbe, tako rezultat najširših izborov in možnosti, ki jih je kdajkoli proizvedla materialna in

kulturna evolucija, kot tudi nepreklicno tveganje. Na prejšnjem gremo lahko samo tako, da se s tem soočimo.

Obstajajo substancialne analogije med »jedrsko situacijo« in drugimi sodobnimi oblikami intervencije družbe v sebe samo. Predvsem genetski inženiring in vse oblike namernih posegov v biološke osnove vedenja, reprodukcije, mišljenja ter samega življenja so prav tako radikalne intervencije v človeško usodo, kakor jedrska grožnja. Razlika ni v ireverzibilnosti (tudi genetska manipulacija ali ekološka nesreča sta prav tako ireverzibilni), temveč v specifičnih značilnostih jedrske grožnje: zaradi časa (destrukcija bi bila malone trenutna) in prostora (destrukcija bi lahko bila globalna) je jedrska vojna neprimerljiva s katerikoli drugo intervencijo v prihodnost človeštva.

Za kar gre v sodobnih gibanjih — in zlasti v mirovnih mobilizacijah — je torej **produkcija človeške vrste**, na individualni in kolektivni ravni: možnost, da ljudje — kot individui in kot vrsta — nadzorujejo ne samo svoje »produkte«, ampak njihovo »produciranje«, kulturno in družbeno (ter vedno bolj tudi biološko). Gre za produkcijo človeškega bivanja in njegove kvalitete.

V kolektivni akciji za mir lahko najdemo nekatere dimenzije tega nastajajočega polja konfliktov.

(1) Boj proti vojaški politiki razkriva **transnacionalno naravo sodobnih problemov in konfliktov**²⁰ ter **globalno medsebojno odvisnost** planetarnega sistema. Kolektivna akcija ne oporeka samo aktualni obliki mednarodnih odnosov, temveč logiki, ki jim vlada. Svetovni sistem je formalno zbir odnosov med suverenimi državami, toda dejansko v njem dominirata logika dveh blokov in neuravnoteženost med Severom in Jugom. V teh dveh imperijah tehnokratski in vojaški aparati kontrolirajo sredstva informiranja in odločanja za preživetje, odgovorni pa so tudi za neenako menjavo med različnimi področji planeta. Morda je osnovno sporočilo sodobnega pacifizma, da se je sistem nacionalnih držav izčrpal, čeprav je še vedno precej nerešenih »nacionalnih« vprašanj.²¹ V vprašanju miru se oglašajo pozivi, naj družba dobi moč odločanja o svoji lastni eksistenci in nadzora nad njo, in sicer z novo vrsto odnosov med njenimi elementi (skupinami, interesi, kulturami, »nacijami«). Nova **meddružbena** ureditev ni utopija, temveč velika aspiracija v sedanjí situaciji na našem planetu, v kateri nacionalne države ugašajo, in to ne zaradi socializma (mita o koncu države), temveč zato, ker izgubljajo svojo avtoriteto: od zgoraj, ker planetarna, multinacionalna politična in ekonomska medsebojna odvisnost premešča center dejanskega odločanja drugam; od spodaj, ker množitev avtonomnih centrov odločanja daje »civilnim družbam« moč, kakršne v razvoju modernih držav nikoli niso imele.

Problem političnega upravljanja te nove situacije ni preprost; toda če hoče planetarni sistem najti nova **politična** sredstva za svoje preživetje, mora izhajati iz **družbene** transformacije svoje narave.

(2) Mirovne mobilizacije kažejo na naraščanje dimenzije **odločanja** v sodobni situaciji. Družba in njena usoda sta konstruirani — rezultat odločitev in izborov — sta produkt družbenih odnosov, ne pa navidezno fatalne logike aparatov, ki si lastijo pravico do monopola nad »racionalnostjo«.

(3) Kolektivna akcija za mir, naposled, razkriva **podoben** naravo družbenega življenja v kompleksnih sistemih: preživetje človeštva je odvisno od sposobnosti pogajati se o ciljih. Diskusija o ciljih izginja s scene kolektivnih razprav, izničujejo jo operacionalni kriteriji

učinkovitosti ali golo konzumiranje znakov. Kolektivna akcija pravi, da morajo biti cilji vidni, da se je o njih treba pogajati in jih nadzorovati.

Priznavanje pogodbene narave sodobnih družb pomeni: (a) spoznanje, da iz kompleksnih sistemov ni mogoče eliminirati razlik v interesih in določene količine konfliktov; (b) spoznanje, da so nujne omejitve, pravila igre, ki jih je mogoče postaviti in spremeniti s pogajanjem; (c) moč je ena teh omejitev in možnost pogajanja o njej je odvisna od njene **vidnosti**; (d) priznanje **tveganja**, to je odprtosti in začasnosti vsakega procesa odločanja, ki reducira negotovost. Tveganje, ki v etičnem smislu pomeni odgovornost in svobodo, je nepreklicna komponenta sodobne situacije. V jedrski situaciji ni večje kot pri drugih možnostih uničenja (biološkem, kemičnem, ekološkem), ki so povezane z vse večjo intervencijo družbe v sebe samo. Tveganje definitivno opozarja, da je usoda ljudi v njihovih rokah.

Poimenovanje sveta

Oblika sodobnih gibanj — in tudi mirovnih mobilizacij — je najbolj neposreden izraz sporočila, ki ga kolektivna akcija naslavlja na družbo. Pomen akcije je treba odkriti v akciji sami, ne pa toliko v ciljnih, ki si jih zastavlja: gibanj ne kvalificira to kar počno, temveč to, kar so.

Zapuščina industrijske družbe je predstava o družbenih gibanjih kot tragičnih igralcih. Na historični sceni igrajo heroje ali ničvredneže, odvisno pač od gledišča, toda vselej so usmerjeni k velikim idealom ali dramatični usodi. Zgodovina devetnajstega in dvajsetega stoletja je polna teh predstav, ki niso le retorične. Svojo moč so ohranile vse do zdaj. Gibanja v šestdesetih in tudi prvi val feminizma v sedemdesetih še vedno pripadajo tej epski predstavi: v boju napredka proti barbarstvu se lahko vsakdo odloči za eno stran in lahko je prepričan, da bo nasprotnik nujno propadel!

Na začetku osemdesetih se zdi, da od teh epskih predstav ni preživelo skoraj nič. Gibanja so izgubljena in ni več igralca, ki bi stopil na sceno. Vendar pa obstaja mnogo potopljenih mrež, skupin in izkušenj, ki se opredeljujejo »proti«. Toda komu je sploh mar zanje? Zgleda, da se bolj zanimajo same zase, kot za zunanji svet, očitno ignorirajo politiko, ne borijo se proti oblasti. Nimajo velikih vodij, organizacija je videti prav neučinkovita, razočaranje je odpravilo velike ideale. Mnogi opazovalci obravnavajo te realnosti, ki ne nasprotujejo političnemu sistemu in jih ne zanimajo institucionalni učinki njihove akcije, kot rezidualne folkloristične pojave v velikem scenariju politike.

Jaz pa sem, nasprotno, prepričan, da so te revne in razočarane forme akcije semena kvalitativne spremembe v sodobni kolektivni akciji. Čeprav sodobna gibanja v glavnem niso usmerjena k političnemu spreminjanju, pa gotovo imajo določen vpliv na politične institucije. Modernizirajo institucije, dobavljajo jim nove elite, ki renovirajo kulturo in organizacijo. Toda konflikti presegajo institucionalno prenovo in zadevajo pomen individualne akcije ter kode, ki določajo vedenje. Zato je treba sodobna gibanja brati na različnih ravneh.

V njihovi akciji je komponenta, ki vpliva na institucije, vlade, politiko; so spodbude k prenovi kulture, jezika, navad. Vsi ti učinki olajšujejo prilagajevanje kompleksnih sistemov na transformacijo okolja in pospešeni tempo notranjih sprememb, ki delujejo nanje.

Toda poleg tega, da ta gibanja modernizirajo in kulturno inovirajo družbo, jo sprašujejo še o nečem »drugem«: kdo odloča o kodih, kdo postavlja pravila normalnosti, kakšen je prostor za različnost, kako lahko koga spoznamo za nevklučenega in ga sprejmemo kot različnega, kako lahko spoznamo in sprejmemo, da ne povečuje količine menjav, ampak uveljavlja drugačno menjavo?

To je najgloblje in najbolj skrito sporočilo gibanj. Gibanja predstavljajo racionalizirajočim aparatom vprašanja, ki niso dovoljena. Medtem ko vse bolj postaja problem, kako operacionalizirati, kar je anonimna oblast odločila, ta gibanja sprašujejo, kam gremo in zakaj. Njihov glas je težko slišati, ker govorijo s partikularnega gledišča, izhajajo iz specifičnega položaja ali mesta (biti mlad, biti ženska, itd.). Vendar govorijo celi družbi. Problemi, ki jih zastavljajo, zadevajo globalno logiko sodobnih sistemov.

Mladinsko gibanje, ki izhaja iz začasnega biološkega in družbenega položaja, je prezentiralo družbi problem časa. Mladost ni več preprosto biološki položaj, ampak postaja simbolna opredelitev. Nekdo ni mlad samo zaradi svojih let, ampak zato, ker prevzema kulturne značilnosti variabilnosti in začasnosti, ki so lastne mladosti. Položaj mladih je zrcalo, skozi katerega se zastavlja splošnejša zahteva: pravica do popolne spremembe to reverse življenjskega časa, do začasnih eksistencialnih in poklicnih izbir, do razpolaganja s časom, ki ni merjen zgolj z ritmom operacionalne učinkovitosti.

Žensko gibanje, vkoreninjeno v partikularizmu biološko in zgodovinsko določenega položaja, je zastavilo temeljno vprašanje, ki zadeva vsakogar v kompleksnih sistemih: kako je mogoča komunikacija, kako komunicirati z »drugim«, ne da bi z odnosi moči zanikali razlike. Poleg zahtev po enakosti, poleg vključitev v polje moških pravic, ženske govorijo še o pravici do različnosti in do »drugačnosti«. Zato včasih izberejo molk, ker je težko najti drugačne besede od tistih iz dominantnega jezika.

Ekološka meglica, ki se je zgostila v zadnjem desetletju, združuje različne elemente: modernizacijo sistema, nove elite v nastajanju, toda tudi konfliktno orientacijo, ki nasprotuje logiki odnosov med človekom in naravo ter med človekom in **njegovo** naravo. Ta ekološka kultura zastavlja vprašanje, kako obravnavati naravo znotraj in zunaj nas. Telo, biološka struktura in okolje so meje »destruktivnega ustvarjanja« tehnoloških družb. Kje se lahko človeška intervencija ustavi? Kakšen je prostor za »naravo«, ki še vedno konstituira in obdaja človekovo življenje?

Sodobne družbe so izločile iz polja človeških izkušenj vse, kar ni bilo merljivo in česar ni bilo mogoče nadzirati, kar je v tradicionalnem svetu pripadlo dimenziji svetega. Končni smisel bivanja, vprašanja po tem, kar uha individualni izkušnji, napajajo nova »religiozna« iskanja ali preprosto zadovoljujejo potrebo po povezovanju zunanjih sprememb z notranjo rastjo. Nastaja heterogeno področje, ki išče »novo zavest«. Videti je zelo oddaljeno od tradicionalnih oblik konfliktnih gibanj. Vseeno pa, če ne nasprotujemo multinacionalnim korporacijam, ki prodajajo varnost, lahko opazimo pot upiranja operacionalnim kodom, poziv v zavetje, iskanje notranje enovitosti nasproti imperativom učinkovitosti.

Vse te forme kolektivne akcije na simbolični osnovi nasprotujejo dominantni logiki. Problemizirajo definicijo kodov, **nominacijo** realnosti. Ne zahtevajo, ampak ponujajo. S samim svojim obstojem ponujajo drugačne

načine definiranja pomena individualne in kolektivne akcije. Individualne spremembe ne ločujejo od kolektivne akcije, splošni poziv prevajajo v tu in zdaj individualne izkušnje. Delujejo kot novi mediji: razsvetljujejo tisto, česar noben sistem ne pove o sebi, vso tisto količino molka, nasilja in iracionalnosti, ki so vedno skriti v dominantnih kodih.

Hkrati pa ta gibanja s tem, kar počno, ali bolje: s tem, kako to počno, oznanjajo družbi, da je nekaj »drugega« mogoče.

Mirovne mobilizacije in druge oblike mobilizacij strnjujejo to potopljeno »meglico« in jo naredijo vidno. Mrežam solidarnosti, ki obstajajo v različnih področjih družbe in jim je skupen kulturni preobrat ter simbolni izziv sistemu, ponujajo polje za vnanjo akcijo. Pogodbena in kratkotrajna vključevanja, koincidenca med kolektivnimi cilji in individualno izkušnjo spremembe, globalizem simbolnega poziva in partikularizem družbenega položaja akterjev — vse to so vidiki kolektivnih mobilizacij. Ko gre za mir, pa tudi v drugih oblikah sodobnih mobilizacij, lahko vidimo konec razločevanja med instrumentalnimi in ekspresivnimi razsežnostmi akcije. Medij je sporočilo, akcija pa pošilja sistemu nazaj njegove lastne paradokse.

Vračanje k politiki

Kot vse kaže, izida sodobnih oblik kolektivne akcije ni mogoče meriti. Gibanja so realizacija paradoksa: so hkrati zmagovalci in poraženci. Ker nasprotujejo dominantnim kulturnim kodom, je že sama njihova eksistenca preobrat simbolnih sistemov, utelešenih v odnosih moči. Uspeh in neuspeh sta torej brezpomenska koncepta, če se nanašata na simbolni izziv.

Vendar gibanja ne obstajajo samo v svojem kulturnem sporočilu; so tudi družbene organizacije in — kadar se odločijo za javno mobilizacijo — nasprotujejo političnemu sistemu. S tega vidika producirajo modernizacijo, spodbujajo inovacijo, pospešujejo reformo. Oskrbujejo nove elite, zagotavljajo spremembo personala v političnih institucijah, ustvarjajo nove vzorce vedenja in nove modele organizacije. Tu njihov izid lahko merimo, vendar ne smemo pozabiti, da je to samo en del, ne vselej najpomembnejši, sodobne kolektivne akcije.

Tistim, ki poudarjajo pomanjkanje učinkovitosti teh oblik akcije, ne uide samo simbolni antagonizem, temveč podcenjujejo tudi politični vpliv mobilizacij.

Mirovne mobilizacije, na primer, imajo v osnovi **transnacionalne učinke**: akcija. Čeprav vmeščena v specifični nacionalni kontekst, prvič učinkuje na planetarni ravni in na sistem mednarodnih odnosov. Pomanjkanje mobilizacij v vzhodnih deželah je paradokso del iste scene: razkriva in pojasnjuje avtoritarno strukturo teh družb ter količino represije, ki jo mora oblast uporabljati, da bi jih nadzorovala.

Kolektivna akcija deluje tudi kot **simbolni multiplikator**: ker si ne prizadeva za učinkovitost, nasprotuje operacionalni logiki tehnokratsko-vojaških aparatov in problematizira temelje njihove moči. Aparat prisili, da se zagovarjajo, da razkrivajo svojo logiko in šibkost svojih »argumentov« [reasons]. Oblast naredi **vidno**. V sistemih, v katerih oblast postaja vse bolj anonimna in nevtralna, v katerih je inkorporirana v formalne procedure, je narediti oblast vidno v temelju **politični** dosežek: edini pogoj, da bi se lahko pogajali o pravilih in naredili družbene odločitve bolj transparentne.

Mirovne mobilizacije naznanjajo kolektivni zavesti, da preživetje družb, kot tudi posameznikov, ni več zagotovljeno z naddružbenim redom ali zgodovinsko zakonitostjo (napredkom ali revolucijo). Družbe so se prvič radikalno ozavedle svoje kontingence, ugotavljajo, da so »vržene« v svet, odkrivajo, da niso nujne in da so zato nepreklicno odgovorne za svojo usodo. Katastrofa, trpljenje, svoboda — vse pripadajo možni prihodnosti in niso usodni dogodki. Se več, nobenega kolektivnega blagra ni mogoče zagotoviti kot končno rešitev. Obnavljati ga je treba z odločitvami, pogajanjem, akcijami. Se pravi: z aktivnostjo **polisa**.

Toda, če je tako, potem je kritični problem kompleksnih družb odnos med političnimi institucijami ter akterji in nastajajočimi vzorci kolektivne akcije. Kakšno predstavništvo lahko politična učinkovitost ponudi gibanjem, ne da bi negirala njihovo avtonomijo? Kako lahko gibanj prevedejo svoja sporočila v učinkovite politične spremembe? Odgovor na ta vprašanja seveda ni lahek. Če pa domnevamo, da se bodo struktura in orientacije sodobnih gibanj verjetno premaknile v zgoraj orisani smeri, lahko nakažemo dve konsekvenci.

Prvič, organizacijske oblike tradicionalnih političnih institucij, tudi tiste, ki prihajajo iz levičarske zapuščine, so same na sebi neustrezne in ne morejo predstavljati novih kolektivnih zahtev. Politične organizacije so oblikovane za predstavljanje relativno stabilnih interesov, za doseganje dolgoročnih ciljev z akumuliranjem kratkoročnih rezultatov, za posredovanje med političnimi zahtevami s profesionalno akcijo predstavnikov. Ta struktura, čeprav podvržena vse večjim prilagajanjem, še vedno izpolnjuje pomembno funkcijo v zahodnih političnih sistemih. Vendar glasu gibanj ne more niti slišati, če pa ga že, se ni sposobna prilagoditi variabilnosti akterjev in problemov, ki jih kolektivna akcija vključuje.

Drugič, zaradi razdrobljenosti kolektivne akcije družbena gibanja v kompleksnih družbah ne morejo preživeti brez določenih oblik političnega predstavništva. Obstoj kanalov predstavništva in institucionalnih akterjev, sposobnih prevesti sporočilo kolektivne akcije v »politiko«, je edini pogoj za obvarovanje gibanja pred atomizacijo ali pred marginalnim nasiljem. Odprtost in odzivnost političnega predstavništva ohranja prost in primeren prostor za kolektivno akcijo in dopušča njen obstoj. Vendar se gibanja ne izčrpajo v predstavništvu; kolektivna akcija preživi onkraj institucionalnega posredovanja; znova se pojavlja v različnih področjih družbenega sistema in vzdržuje nove konflikte.

Mobilizacije osemdesetih kažejo, da odigrajo v prehodu od latentnosti k vidnosti določeno funkcijo začasne organizacije, ki zagotavljajo finančna in tehnična sredstva za javne kampanje ob specifičnih problemih, pri tem pa pripoznava avtonomijo potopljenih mrež. Na ta način lahko redefiniramo in iznajdevamo oblike političnega predstavništva, to pa je tudi priložnost za tradicionalnejše politične akterje, da se srečajo z novimi zahtevami.

Predvidevamo, da se onkraj tradicionalnega razločevanja med državo in »civilno družbo« oblikuje nov politični prostor: posredniški **javni prostor**, katerega funkcija ni niti institucionalizirati gibanja niti transformirati jih v stranke, ampak omogočati, da družba sliši njihova sporočila, in prevajati ta sporočila v politično odločanje, medtem ko gibanja ohranjajo svojo avtonomijo.²²

Konflikti in oblast ne morejo biti v pristojnosti enih in istih akterjev. Mit o gibanjih, ki se transformirajo v transparentno oblast, je že proizvedel tragične kon-

sekvence. Distanca med procesi, ki oblikujejo potrebe in konflikte, in strukturami, ki izvajajo sistemsko integracijo in cilje, je pogoj za to, da naredimo oblast vidno, se pravi, da se je o njej mogoče pogajati. Razširitev javnega prostora med gibanji in institucijami je naloga resnične »postindustrijske demokracije, naloga, ki za-
deva tako gibanja kot politične akterje.

Alberto Melucci je izredni profesor na oddelku za sociologijo Univerze v Milanu. Ukvarja se z raziskovanjem novih oblik kolektivne akcije, mirovnih gibanj in notranjega in družbenega časa, predmetov o katerih je objavil več knjig in člankov (glej reference). **Avtorjev naslov:** Dipartimento di Sociologia, Università di Milano, Via Conservatorio 7, 20122 Milano.

Prevedeno po:

Alberto Melucci: »The Symbolic Challenge of Contemporary Movements«, *Social Research*, Vol. 52, No. 4 (Winter 1985), 789–816.

Prevedel Marjan Kokot

¹ Po C. Tilly, L. Tilly in R. Tilly, *The Rebellious Century, 1830–1930* (Cambridge: Harvard University Press, 1975), in B. Useem, »Solidarity Model, Breakdown Model, and the Boston Anti-Busing Movement«, *American Sociological Review* 45 (1980).

² Glej zlasti N. Smelser, *Theory of Collective Behaviour* (New York: Macmillan, 1963), in A. Kornhauser, *The Politics of Mass Society* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1959).

³ Po K. Webb, »Social Movements: Contingent or Inherent Phenomena?«, referat na posvetovanju o družbenih gibanjih in političnih sistemih, Milano, junij 1983.

⁴ A. Touraine, *Production de la société* (Pariz: Seuil, 1973), in *La voix et le regard* (Pariz: Seuil, 1978) [prevedena pri nas kot: Alen Turen, Sociologija društvenih pokreta, Beograd: Radnička štampa, 1983]; J. Habermas, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus* (Frankfurt: Suhrkamp, 1976).

⁵ J. D. McCarty in M. N. Zald, *The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization* (Morristown, N. J.: General Learning Press, 1973), in »Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory«, *American Journal of Sociology* 86 (1977); M. N. Zald in J. D. McCarthy, ur., *The Dynamics of Social Movements* (Cambridge: Winthrop, 1979); W. A. Gamson, *The Strategy of Social Protest* (Homewood, Ill.: Dorsey, 1975); A. Oberschall, *Social Conflict and Social Movements* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1973); C. Tilly, *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978). Za predstavitev in razpravo o pristopu mobilizacije sredstev glej J. C. Jenkins, »Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements«, *Annual Review of Sociology* 9 (1983), in J. Freeman, ur., *Social Movements of the Sixties and Seventies* (New York: Longman, 1983).

⁶ Za širšo diskusijo o teoretski zapuščini sedemdesetih glej: A. Melucci, ur., *Altri Codici: Arci di movimento nella metropoli* (Bologna: Il Mulino, 1984), in »An End of Social Movements?«, *Social Science Information* 24 (1984).

⁷ Ta koncept je prevzet iz drugačnih teoretskih okvirov. Cf. Touraine, *Production de la société*; M. Crozier in E. Friedberg, *L'acteur et le système* (Pariz: Seuil, 1977); J. S. Coleman, »Social Structure and a Theory of Action«, *Polish Sociological Bulletin*, št. 1/2 (1975).

⁸ O konceptu kolektivne identitete glej: A. Pizzorno, »Scambio politico e identità collettiva nel conflitto di classe«, v: C. Crouch in A. Pizzorno, ur., *Conflitti in Europa* (Milano: Etas Linbri, 1977), in »Identità e interesse«, v L. Sciolla, ur., *Identità* (Torino Rosenberg, 1983); E. Reynaud, »Identités collectives comme dynamique d'action«, *Sociologie du Travail* 22 (1982). Konstrukcijo organizacijskih postavitev sistemov akcije sta podala Crozier in Friedberg, *L'acteur et le système*.

⁹ Svojo teoretsko refleksijo sem razvil v več delih. Glej predvsem A. Melucci, »The New Social Movements: A Theoretical Approach«, *Social Science Information* 19 (1980), *L'invenzione del presente: Movimenti, identità, bisogni individuali* (Bologna: Il Mulino, 1982), in »End to Social Movements?«

¹⁰ M. Foucault, *Microfisica del potera* (Torino: Einaudi, 1977).

¹¹ Habermas, *Zur Rekonstruktion*.

¹² J. H. Marx in B. Holzner, »The Social Construction of Strain and Ideological Grievance in Contemporary Movements«, *Pacific Sociological Review* 20 (1977); J. Sassoon, »Ideology, Symbolism and Ritual in Social Movements«, *Social Science Information* 24 (1984).

¹³ Razprava o teh vprašanjih in njihovo povezovanje s splošnimi spremembami v postindustrijskih družbah je predložena v: A. Melucci, »Ten Hypotheses for the Analysis of New Movements«, v: D. Pinto, ur., *Contemporary Italian Sociology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981) [slovenski prevod: »Deset hipotez za analizo novih gibanj«, je natisnjen v *Tribuni*, št. 13/14 in št. 15, 1986], in A. Melucci, »New Movements, Terrorism and the Political System«, *Socialist Review* 56 (1981).

¹⁴ Melucci, »End to Social Movements?«

¹⁵ Analize družbenih gibanj, ki upoštevajo sistemsko interakcijo in odzive političnega sistema, podajajo: K. Webb et al., »Etiology and Outcomes of Protest: New European Perspectives«, *American Behavioral Scientist* 26 (1983); S. Tarrow, »Movimenti e organizzazioni sociali: Che cosa sono, quando hanno successo«, *Laboratorio politico* 2 (1982), in *Struggling to Reform: Social Movement and Policy Change During Cycles of Protest*, Western Societies Occasional Papers, št. 15 (Ithaca, N. Y.: Cornell University, 1983); D. Della Porta, »Leadership Strategies and Organisational Resources: The Crisis of the French Women's Movement«, referat na 6. kolokviju EGOS, Firenze, november 1983; Y. Ergas, »Politica sociale e governo della protesta«, v: S. Belligni, ur., *Governare la democrazia* (Milano: Angeli, 1981); A. Marsh, *Protest and Political Consciousness* (London: Sage, 1977); J. Wilson, »Social Protest and Social Control«, *Social Problems* 24 (1977); F. Fox Piven in R. Cloward, *Poor People's Movements* (New York: Pantheon, 1977). »Politično« redukcijo ženskega gibanja lahko najdemo v J. Freeman, *The Politics of Women's Liberation* (New York: Longman, 1975), in J. Gelb, *Women and Public Policies* (Princeton: Princeton University Press, 1982). Za kritiko te redukcije glej: Y. Ergas, »The Disintegrative Revolution: Welfare Politics and Emergent Collective Identities«, referat na posvetovanju o delovanju italijanskih institucij, Bellagio, junij 1983.

Ob navezavi na sodobna gibanja sem uporabil izraz »post-politična gibanja« (Melucci, *L'invenzione del presente*). Offe govori o »metapolitični paradigmi« teh gibanj (C. Offe, »New Social Movements as a Metropolitan Challenge«, neobjavljen tekst, Univerza v Bielefeldu, 1983). [Verjetno gre za Offejev tekst, ki je naslovljen tudi kot »New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics«, ki je bil medtem že objavljen v *Social Research*, 4 (1985) in bo predvidoma tudi preveden.]

¹⁶ Čeprav se nanašajo na bolj formalne organizacije glej tudi koncepte o »industriji družbenih gibanj« (McCarthy in Zald, »Resource Mobilization«) in »sektorju družbenih gibanj« (R. Garner in M. N. Zald, »Social Movement Sectors and Systematic Constraint«, delovni referat št. 238, Center for Research on Social Organization, University of Michigan, 1981).

¹⁷ Tu se navezujem na rezultate obširne empirične raziskave o novih oblikah kolektivne akcije (mladinske, ženske, ekološke, neoreligiozne) v milanskem mestnem območju. Glej Melucci, *Altri codici*; P. R. Donati, »Organization Between Movement and Institution«, *Social Science Information* 24 (1984) [prevod v tej št. *Problemov*]; Sassoon, »Ideology, Symbolism, and Rituality«.

¹⁸ L. P. Gerlach in V. H. Hine, *People, Power and Change* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1970).

¹⁹ Smelser, *Theory of Collective Behavior*; F. Alberoni, *Movimento e istituzione* (Bologna: Il Mulino, 1981).

²⁰ A. Melucci in M. Diani, *Nazioni senza stato: I movimenti etnico-nazionali in Occidente* (Torino: Loescher, 1983).

²¹ S. Hegedus, »Pacifisme, neutralisme ou un nouveau mouvement transnational pour la paix?«, predstavljeno na posvetovanju Feltrinelli-jeve fundacije, Milano, junij 1983.

²² Glej J. Cohen, »Crisis Management and Social Movements«, *Telos*, št. 52 (1982) [prevod: »Izmedu kontrolisanja krize i društvenih pokreta: mesto institucionalnih reformi«, *Marksizam u svetu*, št. 3 (1983); in »Rethinking Social Movements«, *Berkeley Journal of Sociology* 28 (1983) [slovenski prevod: »Ponoven razmislek o družbenih gibanjih«, v: T. Mastnak, ur., *Socialistična civilna družba?* (Ljubljana: Krt, 1985).

Za zeleno

I

Za razliko od Vzhoda so diskusije na temo »zeleno« in »rdeče« oz. »rdeče in zeleno« na Zahodu že zdavnaj postale nekaj povsem vsakdanjega, normalnega. Nema-rava predvsem zato, ker so »rdeči« in »zeleni« v medse-bojno različnih pozicijah. V večini primerov so prav »rdeči« tisti, ki se vedno bolj trudijo »določiti« (omejiti?) »zeleno« in med »rdečimi« so to najpogostejše tisti, ki so še vsaj biološko zmožni zaznati zeleno barvo skozi svoja politična očala. Ponavadi gre za tiste, katerih položaj bi se dalo označiti kot najbolj »zelen« med »rdečimi« ali pa na drugi strani kot najbolj »rdeč« med »zelenimi«.

Na Vzhodu, kamor po svoji strukturi tudi sodimo, vprašanje razmerja »rdečega in zelenega« sploh še ni po-stalo vprašanje.¹ Medtem, ko je poskuse tovrstnega te-matiziranja še vedno mogoče naštetih na prste ene roke, pa bi v pričujočem tekstu skušal vzpostaviti *vprašljivost samega vprašanja*, ki ga sicer še ni, pa se njegov nastanek lahko napove v kategorijah naravne nujnosti.

Zakaj pa — še preden se samo vprašanje sploh pojavi — že zastaviti njegovo vprašljivost? Zato, ker je na Za-hodu to »vprašanje« vsaj navidezno funkcioniralo in funkcionira kot vprašanje »KAJ-TO-JE«, medtem ko bo na Vzhodu vprašanje »pomenilo« (pomeni tudi sedaj, ko še ni izrečeno, in sicer prav kot ne-izrečeno) »ALI-JE-TO-DOVOLJENO?»

Od kod sploh gotovost, da bo postavljeno? Monopol Resnice, Oblasti, Svobode, Reda ... imanentno narekuje to vprašanje, zato tudi gotovost, da bo zastavljeno.

V celoti je z redkimi izjemami dolgo časa funkcioniral spekulativni konsenz, da se od »gnilega zahoda«² nimamo česa naučiti. Temu danes ni več tako. Izbruh posebnosti znotraj domačijske homogenizirajoče totalitete pa ne ka-že le tega, da materska celota ni več, kar je nekoč bila, ampak tudi to, da bo slej ko prej skušala na ta ali oni način »potolažiti« svoje nenačrtovane in potemtakem tudi nezaželene otroke. Vzhodni zeleni niso zahodni arti-kel, ampak najbolj pristni otrok Vzhoda. Seveda, med Zelenim in Zelenim je razlika!

Na primeru nekega namerno izbranega ravnanja ma-tere totalitete bom skušal nakazati delček možnih obraz-cev prihodnjega. Za »vzor-ec« obravnave izbiram situaci-jo, ki bi naj vsaj v nekaterih hipotetičnih ali pa bolj *željenih* elementih ustrezala strukturi totalitete pri nas. Gre za razmerje na italijanski politični in alternativni sceni, ki bi jo naj (po že izrečeni želji) z našo domačo združevalo predvsem to, da ima na levi močno, demo-kratično, v nekem smislu pluralistično, gramscijevsko in — kot se temu pogosto reče — »nam prijateljsko komu-nistično partijo«, partijo, ki tudi sicer velja za eno naj-bolj demokratično usmerjenih KP v »mednarodnem de-lavskem gibanju«. Hkrati ponuja obstoječa ločitev KP Italije od italijanske države izjemno eksperimentalno si-tuacijo, zaradi katere stališča KPI ni mogoče interpreti-rati glede na to ali ono »okolščino«, ki bi imela svoje korenine v tim. »državi«. Iz perspektive naše politične kulture moremo potemtakem trditi, da je italijanski »vzor-ec« tisto, česar ne gre pričakovati, temveč, nekaj kar je lahko glede na zgornje hipotetične elemente zgolj želja.

II

Predmet obravnave bo zapis³ Luciane Castellina, spe-cialistke za vprašanje Zelenega pri KP Italije.

Po izhodiščni trditvi je sodobna politična Evropa obo-gatena za Zeleno barvo,⁴ ki je »ne gre poenostavljeno oce-njevati«. Namesto »poenostavljenega ocenjevanja« avto-rica ponuja nekaj, česar *ne imenuje in ne določi* ter se istočasno sprašuje po »dosegu« (!) nove Zelene drž. Po-tem, ko zavrže domnevne »poenostavljene ocenjevalce«, nastavi neko objektiviteto, ki da jo je treba izmeriti (»doseg« se meri!) ne da bi nakazala ne subjektiviteto me-ritelja in prav tako ne metra s katerim bo določala/me-ri-la nastavljeno/sproducirano objektiviteto. Prvi korak v njenem »rdečem« pristopu »zelenemu« je potemtakem postavitev predmeta (zelenih, zelene drž) v pozicijo ob-jeektivitete, ki da je merljiva in ki da jo je sedaj treba NE-poenostavljeno izmeriti, oceniti.

Iz tako nastavljene objektivitete (zelena drža kot predmet opazovanja in »pravilnega ocenjevanja«) je naj-prej povzeto (seveda s stališča neekspliciranega »rdeče-ga«) to, da gre pri »zelenih« za »kritiko industrializma« in (značilni dodatek!) za kritiko nekega »sistema«, ki je »in-dustrijske in istočasno kapitalistične narave«. Kako raz-umeti to na videz nepomembno nianso?

Kapitalističnost (vedno gre za vprašanje KAKO-sti, NAČIN(A)-ovnosti) omenjene narave »sistema« je v prvi vrsti v tem, da stoji na nekem »arogantnem« stališču do »narave kot neizčrpnega izvora«, oziroma da gradi na »neomejeni zmožnosti podrejanja narave s strani člo-veka«.

Čeprav je avtorica pripravljena trditi, da je »marksi-zem s svojo teoretično razdelavo, v še večji meri pa s prakso delavskega gibanja, prispeval h krepitvi iluzije o brezmejni zmožnosti človeškega rodu, da poveča produk-tivnost okolja«, je to ne zadržuje, da ne bi v istem od-stavku trdila, da je bil mladi Engels (Iz Položaja delav-skega razreda v Angliji) »eden prvih velikih ekoloških piscev«. Čeprav bi se marsikdo ob tej trditvi začel kro-hotati, pa ne gre pozabiti, da je pojem ekologije (tukaj »ekološkega pisca«) že prestal prej omenjeno zajezitev kapitalističnosti.

Seveda takoj sledi opravičilo, ki ga je bilo in ga bo treba pričakovati, da namreč pri sklicevanju na Engelsa ne gre za »potrditev«, ki bi jo bilo treba poiskati pri »prednikih«. Toda na naslednjih *nekaj* straneh (!) se vsuje plaz Marxovih citatov, ki kulminirajo v vprašanju, na katerega »ni mogoče odgovoriti« — »ali je možno govoriti o Marxu kot ekologu«. Pri tej vpeljavi Marxa pa ni po-membno ali gre za navezavo na »ta ali nek drug možen citat« (»to, kar je rekel«), temveč da gre za »iskanje *de-janskih* namenov njegovega mišljenja«. Torej ne za ti-sto, kar je rekel, ampak za tisto, kar je *resnično/dejan-sko* rekel, ne za črko, ampak za *duha* itn. Tukaj gre očit-no za nek star prijem, ki je znan vsaj že od Marxa (nje-govo nanašanje na »racionalno jedro« Heglove filozofije, ali Engelsovo zavračanje Heglovega sistema in sprejema-nje njegove metode ...), ki pa ga je znotraj delavskega mišljenja »dokončno« inavguriral Lenin. Ta prijem je postal nosilni PRED-metodološki (v smislu *meta*) postu-lat, ki strukturno spada na raven Boga in je absolutno nedosegljiv za kakršnokoli »preverjanje«. Zadnje, kar mu

ostane potem ko se ga skuša »preveriti«, je tisti znani (čisti) Jaz, ki suho trdi, tako pač je, oziroma, ki se na neki drugi ravni pojavi kot argument sile utemeljen na prepričanju/veri. Najmanj, kar je tukaj treba povedati je to, da je iskanje »dejanskih/resničnih namenov« nekega mišljenja konstrukcija neskončne praznine, v katero lahko lepa duša stlači prav vse, kar ji pade na pamet, ker je edina, ki si jemlje pravico zapolnitve (interpretacije, pravovernosti) mišljenja. Najbolj pogosto se ga seveda zapolni s sklicevanjem na »nove«, »spremenjene«, »alarmantne«, »krizne« in-tako-naprejšnje *okolščine*, ki pa spet niso nič drugega kot suhi Jaz, ki se na novo premešča v neko meta-strukturno raven.

V konkretnem primeru razmišljanja »o zelenem« se pojavi še nek zelo pomemben element. Gre za element tistega, kar bi naj bilo. Natančneje rečeno, tistega, kar bi lahko bilo, ker mora biti. Tukaj je to »tretja faza marksizma«, ki bi naj prišla (*mora priti*)⁵ v primeru, da bo pravilno⁶ izpolnjena naloga zapolnitve odprte praznine »dejanskih/resničnih namenov« Marxovega mišljenja. V podporo rečenemu se pojavi še distinkcija, da »Marx ni 'progresiven', temveč revolucionaren mislec«, razlikovanje, ki ni nikjer elaborirano, je pa servirano v obliki *bianco* menice, ki jo lahko podpišemo ali pa ne.

Nevzdržno bi bilo trditi, da pri Marxu in marksistih ni mogoče najti mest, kjer se — kot recimo v Kapitalu I — govori o povečanju plodnosti zemljišč kot o »napredku v uničevanju trajnih zmožnosti zemlje« ipd. Toda ta mesta za marksovsko mišljenje niso *substancialna*, temveč so izrazito in dobesedno akcidentalnega pomena, če naj to izrečemo v večini dostopni govorici. Gre za to, da je, kot avtorica z nejevoljo in skopo nakazuje, »Marxovo znanje predvsem kritično, da pa je pozitiven prikaz resničnosti, pa tudi pozitivnost mišljenja *prepuščena* praktičnim in pa teoretičnim nalogam revolucije«. Potemtakem je substancialnost Marxovega mišljenja predvsem negativno in sicer ne negativno tega ali onega, čeprav se najpogosteje kaže kot negativno »kapitalističnega načina proizvodnje«, ampak Negativno, negativno kot tako. Vprašanja *drugača reda*, med katere v tako vsiljeni interpretaciji sodi tudi zeleno, so postranskega pomena in »*prepuščena so*« — kot to pravi avtorica — generalom revolucij. Tega, kar se zgodi, ko vprašanje »vojne«, »žensk«, »ekologije«, »kmetov« (na koncu tudi delavcev in Dela in tako v neskončnost, ki se »konča« s samozaprtem v čisto nasebno Negativiteto samonanašanja kot samopožrtja) prepustimo generalom, tako ali tako ni potrebno podrobno prikazovati.

Kontekst tako obrne na glavo tudi povečevanje Marxovega »odrekanja od filozofije«, manko filozofije pa se izkaže kot konstitutiven in iz njega se še zdaleč ne da razbrati tragičnosti tistega, kar bi nek predmarksovski filozof še lahko imenoval »usoda«, kaj šele, da bi se mu skušalo postaviti po robu.

V momentu, ko se »rdeči diskurz« vpraša »kako je bilo mogoče«, da so »praktični boji delavskega razreda tako pogosto prihajali v protislovje z izhodišnim teoretskim poljem«, pa zapiše naslednjo cinično umetnijo: »Seveda ne bomo niti poskusili odgovoriti!« Toda, ko še enkrat negira svojo trditev, in ko vendarle skuša odgovoriti, je vse, kar premore, znan vrhovni argument »*okolščine*« takšne ali drugačne, ki niso dovolile tega ali onega.

Pravzaprav šele sklep »argumentacijskega kroga« pojasni, zakaj je bil potreben:

»Torej se je tudi marksizem pogosto nagibal h konceptu, ki opravičuje ločevanje globalne dimenzije problema naravnih okoliščin od ekonomskega razvoja in sicer

v imenu krepitve rasti produktivnih sil, ki je prerasla v posrednika ideologije napredka, katerega cilj je neomejen in linearen proizvodni razvoj.«

Tako kot pri vprašanju »črke in duha« pri Marxu, kjer gre za ohranitev nekega nedotakljivega toda *po potrebi* vedno uhajajočega duha, se tudi tu na mesto prejšnjega duha nastavi samega Marxa, marksisti (celotno delavsko gibanje!) pa so pahnjeni v dokaj neroden položaj tistih, ki se niso dosledno držali pravilno postavljenega pravila. Seveda ne gre spregledati tega, da je tak prijem star prav toliko kot znana Marxova formulacija, da on pač »ni marksist«. Ravno to je bilo za marksizem in marksiste v toliki meri konstitutivno, da so se šele z aktom Marxovega samoizvzetja vzpostavili kot to, kar so.

III

Kot priča tekst Luciane Castellina, je iz »rdeče« percepcije »zelenega« izrekljivo tako to, da »proizvodnja ne more biti neskončna«, da »se človeško delo ne more povečavati čez določeno mejo produktivnosti« kot tudi to, da »zvišanje produktivnosti... ne izhaja v toliki meri iz dela, marveč iz nenehnih energetskih preobrazb«. In sicer v smislu, da »izdatki za proizvodnjo energije ter cena onesnaževanja in obubožanja družbene organizacije nenehno minirajo dosežene nivoje produktivnosti«.

Izrekljivo je tudi to, da je »že dejstvo«(!), da si je »nemogoče podrediti naravo«.

Končno je izgovorljivo tudi to, da je »marksistična kultura« »odvekomaj izhajala iz podmene, da je v osnovi človeškega napredka razvoj proizvodnih sil. Še več, prav to je bil tisti element razlikovanja, ki si ga je marksizem prisvojil glede na romantizem in pa na spiritualizem.«

Toda nadaljevanje oz. konsekvence tega nakažejo, da iz mišljenjske pozicije »marksistične kulture« pravkar izrečenega sploh ni mogoče jemati resno. Kaj šele izreči, da je »prav tisti element razlikovanja« na katerem se je »marksistična kultura« vzpostavila (= razvoj proizvodnih sil kot vrhovna kategorija v *objektivni*⁷ sferi Marksovega mišljenja) postal vprašljiv z nastopom zelene drže. »Resno vzeti« bi pomenilo izpeljati nemogoče — namreč samokritiko. To pa je tisto, kar absolutni Negativiteti, kritičnemu mišljenju par excellence, »uspe« zgolj na ravni rituala ne pa na ravni principa, se pravi mišljenja.

Prav zaradi te nemožnosti naletimo tudi na krparijo, ki se glasi: »gibanje zelenih... ne želi v toliki meri zastaviti kot vprašljiv razvoj kot pa... njegove cilje.« Če zanemarimo očitno demagoško kretnjo v smislu, ni tako kot se zdi nekaterim, temveč je tako, kot »Jaz pravim«, potem imamo opravka s »staro Marxovo« Nevtraliteto, ki tukaj sicer ni zgolj naivni (kapitalistični) stroj, ki se ga da uporabiti tudi drugače, ampak kar njegova Vrhovnost — Razvoj. Torej nek materializirani, protestantizirajoči razsvetljenec. Toda pri vsem tem še zdaleč ne gre za Razvoj, ampak za tistega, ki lahko usmeri, vodi ta Razvoj k »drugačnim«, »bolj humanim« in temu podobnim ciljem. Zato se tudi celotna »ekološka drža« v »rdeči« perspektivi kaže kot »*napad*« (brez tega sploh ne gre) na cilje, kar bi bilo treba dosledno brati kot napad na »odtujene rezultate«, ki so po naravi kapitalistični in tako dalje v neskončnost redukcijskega postopka.

Najmanj, kar bi lahko tukaj pristavili je to, da — če govorimo v »vsem razumljivem jeziku« — ekološka drža meri ravno za možnost tega razlikovanja med Razvojem in pa Cilji Razvoja, razlikovanje, ki bi ga tukaj rada podtaknila kot samo-po-sebi-umevno in pa to, da sploh

(več) ne gre za nobeno »napadanje«. Napad namreč apriori predpostavlja tako poosebljenega napadalca kot tudi napadenega, tako pravičnost, etičnost napada in vso vojaško ropotijo, ki k temu pač po naravi stvari sodi.

Če se je do tega trenutka morda vsaj za trenutek uspešno dozdevati, kot da se povzpenjamo k nekaterim »višjim oblikam sodelovanja« med »rdečimi« in »zelenimi«, potem se ta milni balonček kaj hitro razpoči. Kajti »ekološko odkritje« se pogrezne v »*novo zvrst antikapitalistične kritike*«, ki ima cilj v »proizvodnji samega človeka, zagotavljanju višje kvalitete njegovega življenja in pa polnega razvoja njegovih možnosti«. Cilji torej niso kvantitativni, temveč kvalitativni. Niso »kvantitativno povečanje materialnih dobrin« oziroma »potrošništvo«, temveč — kot bi se temu reklo pri nas — »vsestransko razvita osebnost«. Skratka, »proizvodnja človeka samega«. Dobesedno branje sintagme »proizvodnja človeka samega« pa brez nadaljnjih razlag zadostuje za vpogled v brezosebnost človeških valilnic, v poneumljajoče in moralizirajoče počlovečevanje v vrtcih in šolah, v konfekcionizmu delo in človeka osvobajajočih obratov, kjer delajo vsi, ne pa »zgolj nekateri«, v blesk kristalnega dvorca ali pa v Updike-ovski patos starčevskega zapuščanja krasnega novega sveta, ki je oplemeniten še za eno lepoto — Proizvodnjo, tokrat tisto metreso, ki »bogati in ohranja naravno in družbeno okolje«.

V tej subjektoidni konceptiji oikos nikakor ne more biti nič drugega kot ne-človek, »diktatura prihodnosti nad sedanostjo« pa je bojda tisto, kar »nas« bo potegnilo iz obstoječega. Skratka, že dolgo znani in v neskončnost ponavljajoči se napev rešiteljev človeštva. Toda razlika glede na prejšnje rešitelje je odločilna in je prejkone v tem, da so bili le-ti ponavadi skromni in da so se včasih znali zadovoljiti tudi z drobnimi koraki, da pa sedaj gre za »razširitev na cel svet«. Gre za »prevpraševanje (starega in ne-umnega, op. K. T.) razvoja« in vzpostavitev Razvoja, ki se več ne bo mogel ogledati v simptomalnih neumnostih neumnega sveta in ki bo potemtakem na sebi Dober, Nujen in zatorej tudi Osvobajajoč. Merjeno s kastriranim metrom Um-nosti, je »gibanje zelenih« seveda »*intuitivno*« in potrebno ga je za roko in zavestno voditi v nove zmage. »V bistvu gibanje zelenih obnavlja radikalnost marksistične misli«, je »nova antikapitalistična kritika, ki ji (v zgodovini) ni presedana«. Odpira namreč tista vprašanja, »ki razrednim institucijam niso prišla do zavesti, ker za to niso imele niti časa niti zmožnosti!« Brez komentarja!

IV

Najradikalnejši bi se vprašali: »Kaj storiti?« Kljub zamolčanemu vprašanju je odgovor — kakor da bi bilo vprašanje izrečeno — že ponujen — »*zaveznštvo*!« kot samo-po-sebi-umevno, ker gre za skupnega sovražnika — kapitalizem, ki — spet, samo-po-sebi-umevno — nujno nalaga izredno stanje v katerem so »eni drugim potrebni«, kot to pravi L. Castellina. Zato predlaga »*pogodbo*« med njimi. Medtem ko abstrahira vprašanje — pogodbo glede na kaj/koga, spominja na »klasične resnice« marksizma, kot so proletariat, eksploatacija, nesvoboda... ne da bi mogla doumeti, da pri tem gibanju »v bistvu« gre ne le za to, da ne poslušajo/ne znajo poslušati kako niso svobodni in kako lepo bi bilo od njih (natančno tako: vprašanje biti svobodni je postalo vprašanje lepega obnašanja!) če bi se osvobodili, pač pa, da sploh več-nočejo-biti-svobodni. Ta pogled na svet ne more (in noče?) doumeti, da so se Subjekti po skupnih

veselicah in občasnih orgijah matere Zgodovine razšli, da imajo mačka, da je po dvestoletnem rajanju svobode nastopila iztreznitev, ki je ponekod celo radikalna in da se utegne začeti pisanje neke nove strani, vrtenje nekega drugega filma, ali pa v vpis nekega razlikujočega se koda.

Tokrat v sintetizirajočih in absolutotvornih kategorijah (v obliki »fundamentalne komponente revolucionarnega procesa«) ne nastopi več izkoriščanje narave in prav tako ne izkoriščanje enega »dela družbe«, marveč »*izkoriščanje* (dobesedno!) revolucionarnih potencialov v *vseh delih družbe*«, (ki ga — seveda glede na številne nevarnosti »Desnice« — vodi Levica. Če se je nekoč zdelo, da je bil podstavek tega vodstva Levice trdno *spoznanje* »objektivnih zakonitosti« gibanja družbenega telesa Zgodovine, skorajda matematična natančnost v preračunavanju razmerij sil in pa iz absolutnega samopodrejanja rastoča možnost željenega, potem se po minulih zgodovinskih skušnjah le-to lahko nastavi le še na Željo, »*ambicijo*« — kot to imenuje avtorica — »da se raziskuje, razlaga, inicira prehod iz pred-zgodovine v zgodovino«.

Se bolj natančno, lahko se nasloni zgolj na »*naravo marksizma*«, ki mu je lastna radikalna in globalna kritika obstoječega... in pa na *ambicijo*, da postane *osnova graditve novega sveta*«. Skratka, tisti »*najpomembnejši element razlike med marksistično in vsako drugo kritiko*« je v »*potrebi po svobodi*«.

Seveda je najbrž problem med drugim tudi v tem, da je dvestoletna svobodnjaška vzgoja porodila neskončno število svobod in celo takih svobod, ki več ne želijo biti Svobodne. Konkurenca pod sncem svobode je postala tako ostrá, da je brez te ali one prisile težko še naprej prodajati blago ene Svobode, ki ne doseže konkurenčnosti svetovnega trga svobode in ki mu ne uspe zadovoljiti neskončnosti na novo porajajočih se svobodnjaških, ne-svobodnjaških ali pa proti-svobodnjaških potreb.

Iz omenjene stiske na tržišču Idej/svobode, ki jo »rdeče« v tekstu L. Castellina zaznava kot neke vrste napad na lastno suvereniteto, se da razbrati tudi razlog za »ponujeno roko zelenim«. Toda na prvi pogled vabljava tržno-pogodbena oblika ponudbe si ne more kaj, da ne bi istočasno izrekla (čeprav to ni najbolj taktično v sicer dobro taktično podkovanem »gibanju«) tudi tega, da tu ne bi šlo za ekvivalentno delitev »profita«. Kot podjetnik, ki je potisnjen v to pozicijo in ki istočasno ni navajen podjetništva, govori o zelenem kot o novem konju, na katerega stavi, o sveži, mladi krvi, ki »v njegov projekt vnaša odločilno razlikovanje na temelju katerega se levica lahko določi kot tista sila, ki *izkorišča* nova tehnična sredstva za to, da bi proizvajala druge stvari, predvsem pa omogočila drug način življenja«.

Kaže, da ontologizem Revolucije nasproti vsem drugim reformam ostaja postulat »rdeče percepcije«, nemara tudi zato, ker bi vsako drugo izhodišče nakazalo današnjo nevzdržnost včerajšnjega. Zdi se, da trditev, da hoče »rdeče« po logiki kukavičjega ravnanja vtihotapiti svoje namene v »zeleno« gnezdo, ne bi bila upravičena. Nemara je to faza, ki se bo v sistematični obliki pojavila šele v tim. »hujših okoliščinah«. Prejkone gre še vedno za to, da hoče pod svojo kokljo zbrati jajca vseh barv in velikosti. Začenši od kmečkega, delavskega, kristjanskega, sedaj prek zelenega, mirovnega, ženskega, tja do intelektualnega par excellence. Od tod tudi naslov teksta naše avtorice »*'zeleno' kot nujen dejavnik 'rdečega'*«, iz katerega se da razbrati, da gre za NUJNOST, za nekaj brez česar sploh ne bi šlo, kjer je dejavnost na strani »zelenega«, ki pa jo kot vsak drug proizvodni faktor »u-porablja« »rdeče«.

V čem je potemtakem specifična »rdeča« perцепcije »zelenega« kot se nam nakazuje iz teksta naše avtorice?

Na začetku je bilo opozorjeno, da poteka pred vsemi operacijskimi posegi, ki so bolj ali manj razvidni, neka na videz nepomembna in skorajda samo po sebi umevna faza »razčiščevanja terena«. Znotraj nje se po eni strani skozi prijazno pozo dokaj neopazno vzpostavi institut zaščitništva pred domnevnimi in »zeleno ogrožajočimi« poenostavljenimi ocenami, po drugi pa gradi visoki govorniški oder s katerega se »zelena« in vse druge »borbe« NE-poenostavljeno ocenjuje: skratka, objektivno sodi...

Iz te analitike bi se bilo zelo priročno zapoditi v odrekanje možnosti »objektivne sodbe«, ali pa v negiranje tim. »celovitega ocenjevanja« ipd. Nastal bi »dialog« o »objektivnosti spoznanja«, o vprašanih »celovitega vedenja«... toda na terenu in v kontekstu, ki ga določa tisti, ki govori z odra, kar pa apriori določa izid tega »fair-playa«. Skratka, bilo bi pozabljeno prav dejstvo, da se je nekdo že povzpel na govorniški oder.

Potemtakem gre za vprašanje določene pozicije iz katere se zeleni »ocenjujejo«, »celovito ocenjujejo« kot tiste, ki se ji popularno reče »diskurz gospodarja«, ki pa ga v primeru KP Italije nikakor ni mogoče pojasniti zgolj z nekakšnim navezovanjem na »zunanjost državo« itd., temveč zgolj s stališča iskanja NOTRANJE državotvornosti te perцепcije.

Odločilnega pomena za potek operacije ocenjevanja zelenih je prva, pred-faza. Vse je odločeno preden se sploh začne odločati.

Sledi drugi prijem, ki je že manj rokohitrski in kjer nastopi postopek »prevajanja« oz. »prebavljanja«.

»Zelena« drža/govorica je glede na »rdečo« nekaj različnega, kar je — gledano iz pozicije »rdečega« — »treba razumeti«, kar je »treba prevesti na nek kod, ki bo dostopen za sicer izrazito hermetično pomensko polje«. Potem, ko je bilo »zeleno« že objektivirano v smislu nastavljenosti nekemu neimenovanemu in »brezsubjektnemu« meritelju in merilu je sedaj vzeto v povsem določeno obdelavo. Izhodišče le-te je prevajanje »ciljev zelenih« v govorico »rdečega«, ki nedoločenost, širino in nepredvidljivost nekega živega premikanja zreducira na nekakšne »boje« proti »industrializmu«, »sistemom«, ki so »kapitalistične narave« itd.

Proces prevajanja v materinščino, v »rdečo optiko«, se v toliki meri kaže kot nasilje, da iz nekega že sproduciranega izhodišča »kritike industrializma« dobimo kritiko sistema, kapitalističnega sistema. Prevajanje nastopi kot reductio ad absurdum, v katerem se industrializem potihoma zvede na kapitalistični sistem (način proizvodnje, nato pa na neko naravo, ki da je taka in taka).

»Industrializem« seveda ima neko zgodovinsko povezavo s »kapitalizmom«, toda redukcija enega od drugega v današnjih tim. post-industrijskih razmerah v državah tim. kapitalističnega zahoda je zelo oddaljena od tistega, kar bi bilo možno takorekoč empirično preveriti. Po drugi strani pa vsekakor kaže opozoriti na to, da že samo izrekanje »kapitalističnega načina proizvodnje« per definitionem predpostavlja vsaj neke vrste socialistično

stališče, če ne že kar socializem. Redukcija industrializma na kapitalizem »nehote« zakrije empirično preverljivo dejstvo, da bi bilo treba (če bi se že hoteli poslužiti rokohitrstva) misliti v kategorijah industrializma prav socializem in da so meje industrializma (morda zgolj industrializacije) hkrati meje socializma.

Kakorkoli že, kaže se, da je prvi korak v »rdeči« perцепciji »zelenega« redukcija »kritične držbe« najprej na industrializem nato na nek sistem, in pa na koncu na neko načinovnost, ki da je kapitalistična.

Skratka, novum »zelenega« gledan iz »rdečega« zornega kota zahteva izdelavo neke k njemu dostopne poti, lestev, ki naj omogoči povzpetje in doumetje. Ta graditev poti, postavljanja lestve razumevanja, pa je nasilna redukcija na nek jezikovni zapis, ki mora, zato da bi v svojo strukturo zajel ta novum, posiliti nesluteno širino z že znano in iztekajočo se aparaturo.

»Kaj to pomeni politično« pa politično podkovani bralec v totalno spolitizirani družbi že tako po definiciji ve!

Tonči Kuzmanić

OPOMBE

¹ Tekst je nastal pred mariborskim »posvetom« komunistov (april 86), ki je posredno in neposredno zadeval razmerje »rdeče—zeleno«.

² Pri »gnilem zahodu« seveda ne gre zgolj za Zahodnost, ki da je »onstran« zahodnih meja države, temveč predvsem za »našo notranji zahod in zahodnost. Pri tem vprašanju še zdaleč ne gre za naše ljube meje, ki jih čuvajo vestni vojaki, temveč za neke druge meje, za meje mišljenja, ki pa jih — kajpak — (š)čuvajo varuhi druge vrste in z drugimi orožji.

³ Gre za njen letošnji pisan nastop v Cavtatu z naslovom, ki pove več, kakor bi hotel »Zeleno« kot nujni dejavnik »rdečega«. Pred seboj na žalost nimam originala, temveč zgolj srbski prevod. Vsa podčrtovanja so moja.

⁴ Zeleno, zelene... avtorica uporablja, kar je zelo značilno, v pomenih, ki so včasih vsebinsko zelo različni. Najbolj pogosto pa dela redukcijo zelenih na »ekologe«.

⁵ To, da nekaj »mora priti« ni iz obravnavane držbe nikdar (in tudi ne bo) izrečeno v taki obliki. Toda vedno se oglasi skozi manko, ki sledi tistemu »lahko—bi—bilo. To pa je mesto, kjer se pojavi strah, zastrahovanje v smislu, če »ne bo« to, kar bi lahko (mora biti) bilo, potem pa... »barbarstvo« ipd. V tem smislu bi element »barbarstva«, katastrofično strukturno potezo tega mišljenja (sodni dan) kazalo brati kot negativno samoposredovano in neizrečeno moranje—biti—tega—kar—bi—naj—bilo.

⁶ Očividno imamo opravka tudi z znano represivno obljubo patera familiasa: »če (ne) boš priden, potem...«

⁷ Vpeljava ločitve med »objektivno« in pa »subjektivno« sfero Marxovega in marksovskega mišljenja je nujna vkolikor se hočemo vsaj malo približati vrhovnemu principu vse-določujoče subjektivitete marksizma — Negativiteti. V tem smislu bi kazalo doumeti tudi Marxovo rehabilitacijo kantovsko obarvanega pojma kritike, ki ga je Hegel uspešno premagal.

Kot odgovor na precejšnje število očitkov smo dolžni bralcem ponuditi naslednje pojasnilo: zaradi stiske s časom teksti avtoric iz Zagreba in Beograda v zadnji številki Problemov — Esejistike (9, 1986) niso bili prevedeni. Potrudili se bomo, da v prihodnje razlogov za tovrstne očitke ne bo več.

Uredništvo

